
társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TANULMÁNYOK

- 3 **Georg Vobruba:** A jóléti szakadékok fogalma és szociális dinamizmusa
- 18 **Bagó József:** A fiatalok foglalkoztatásának helyzete, munkanélküliségük csökkentésének lehetőségei

MAGYAR VALÓSÁG

- 30 **Laki László:** Ingázás külföldre
- 51 **Szabó András:** Kapocs – nyár – munka

A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLJEI

- 59 **Szilvási Léna:** Csoportmunka egy anyaotthonban

ÖNKORMÁNYZATI MUNKA

- 88 **Gáthy Vera–Széman Zsuzsa:** A gondoskodó önkormányzat – visszaszorulóban
- 95 *Esély* repertórium, 1996

Georg Vobruba

A jóléti szakadékok fogalma és szociális dinamizmusa

Prolegomena a szociológia nemzetek fölöttivé válásáról

I. Bevezetés

A szociális változások magyarázatának a különbséget jelölő kifejezéseken kell alapulnia. Az én értelmezésem szerint ezek a szavak az intézményesített különbségeket jelölik, tehát a következőket: a társadalom tagjai ráébrednek a létező különbségekre, s ez társadalmi tethoz vezet, amely megváltoztatja a társadalmat, és így magát a különbséget is. Ha Marx nyomán értelmezzük a kérdést, akkor az erre használandó, megfelelő szó az „osztály”. Az „osztály” szó ugyanis különbséget jelöl (tőke/munka), a különbség megértését (osztályöntudat), és végül társadalmi tettet is, amely megváltoztatja a társadalmat és ezáltal a különbséget is (a kizsákmányolók kizsákmányolása).

Annak, ha egy társadalom elveszíti nemzeti jellegét, a következők lehetnek a fő okai: ki- és bevándorlás, a munkaerőpiac nemzeti jellegének megszűnése, külföldi beruházás, a határon beáramló környezetszennyezés. A nemzetközi politikai tudományok számára komoly kérdés, hogy a nemzetközi kapcsolatokat vajon hogyan befolyásolják ezek a változások. Ám leginkább a nemzetállamok konfliktusait, illetve konfliktuskezelő mintáit elemzik. (Lásd Rittberger, Zürn 1991; Müller 1993.) Szociológiai távlatokban gondolkodva azonban felmerül a kérdés, hogy a különböző államok közötti fejlődő kapcsolatok hogyan befolyásolják az államok polgárainak életkörülményeit, amelyek eredményeképpen közvetlen kapcsolat alakul ki a különböző államokban élő polgárok között.

Jelenleg a szociológia még nem képes a fontosságához mértén értékelni a jelenséget. Mostanáig a szociológia a saját témáját, azaz a társadalmat nemzetállamként fogalmazta meg. Kutatási területeit még mindig államhatárok zárják le. (Lásd Vobruba 1993, 1994; de Swaan 1994; Guehenno 1994.) Az államhatárok így hallgatólagos előfeltételei a fontos szociológiai meghatározásoknak.

Az, hogy az államhatárokat vesszük mintául a szociológiában, a társadalmi stabilitás hallgatólagos feltételezéséhez vezet. Ez csak csekély problémát okoz akkor, ha az ember természetesnek veszi, hogy a társadalomtudo-

mány legfőbb kutatási területeit valóban államhatárok választják el egymástól. Ahogy azonban növekszik a határátlépési folyamatok társadalmi fontossága, a fent említett, hallgatólagos feltétel egyre inkább megkérdőjeleződik.

Ha nem dolgozzák át a szociológiai kategóriákat, előfordulhat, hogy azok egyszerűen kiüresednek. Ebben az esetben pedig a társadalmi folyamatok az államhatárokhoz alkalmazkodó szociológiai kifejezésektől teljesen függetlenül fognak lezajlani. Ebben a helyzetben új szociológiai kifejezések bevezetésére van szükség. Erre vállalkozom ebben a cikkben.

Először is szeretném definiálni, hogy mit is jelent szociológiai szövegkörnyezetben a „jóléti szakadék” kifejezés. Tekintsük tehát olyan szociológiai fogalomnak, amelynek több jó tulajdonsága is van:

1. Nem veszi mintául az országhatárokat, ugyanakkor – ennek talán kissé ellentmondva – lehetővé teszi, hogy foglalkozzunk a határátlépési folyamatokkal.¹

2. Különbséget jelöl, méghozzá olyat, amely társadalmi következményekkel jár. Így tehát a „jóléti szakadék” tekinthető különbséget jelölő kifejezésnek, hiszen megfelel a fentebb már említett követelményeknek. A későbbiekben szeretném elemezni azokat a folyamatokat, amelyeket a jóléti szakadékok idéznek elő, először a kirekesztés, majd a befogadás folyamatát. Végül azzal az optimista gondolattal zárom a gondolatmenetet, amely szerint hosszú távon a befogadás fog dominálni.

II. Mi a jóléti szakadék?

Tehát mi is pontosan ez a jóléti szakadék? A fogalom egyetlen, általam ismert szociológiai enciklopédiában sem szerepel. Tehát nekünk, társadalomtudósoknak kell a megfelelő definíciót megtalálnunk. Ha a mindennapi eseményekből indulunk ki, máris eszünkbe jut, hogy a nyugat-európai médiumok egyre többet foglalkoznak a jóléti szakadék klasszikus példájával, az USA és Mexikó határával. (Lásd *Süddeutsche Zeitung* melléklete, 1993. 1. 15., *Der Standard*, 1993. 4. 7. 2. o., *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1993. 8. 7. 3. o., *Tagesspiegel*, 1993. 11. 19. 3. o., Welzmüller 1992, Faist 1993.) Ezekből a cikkekből megérthető a jóléti szakadék jelentésének lényege: jóléti szakadék jön létre két olyan szomszédos zóna között, amelyeket határ választ el egymástól, és amelyekre jelentősen eltérő életszínvonal jellemző. Ez az életszínvonal-különbség idéz elő olyan folyamatokat, amelyek határátlépésekhez vezetnek.

Ezt a definíciót használva kereshetünk jóléti szakadékokat a világban. De először tisztáznunk kell, hogyan végezzük a bevétel analízisét. Ez feltétlenül szükséges, ugyanis a két zóna két külön államot jelent, ahol nemcsak a bevételek különbözőek, de más a pénznem, az árszint stb. Ezeknek a különbségeknek a kiegyenlítésére általában a világ minden táján a vásárlóerő-paritás index szolgál. Ez az index az egy főre eső átlagjövedelem valós vásárlóerejét mutatja meg.

Az 1994-es vásárlóerő-paritás index szerint a leggazdagabb ország Luxemburg (31 090), a legszegényebb pedig Etiópia (410).

Ha az országokat három csoportra osztjuk, tehát „gazdag”, „közepes” és „szegény” országokról beszélünk, elég csak egy pillantást vetni a térképre, hogy lássuk: a „gazdag” és a „szegény” országok sehol a világon nem szomszédosak. Vannak azonban olyan térségek, ahol viszonylag közel fekszenek egymáshoz, ilyen Közép-Amerika, a Vörös-tenger és a Perzsa-öböl.

Hogy be tudjuk határolni ezeket a jóléti szakadékokat, egy önkényes kritériumot vezetek be: csak azt a helyzetet fogjuk jóléti szakadéknak nevezni, ahol a két vásárlóerő-paritás index 3:1 arányú, vagy a különbségük legalább 10 000. Hogy leegyszerűsítsem a feladatot, csak olyan helyzeteket fogok vizsgálni, ahol a két ország szomszédos.

Tehát: hol vannak jóléti szakadékok?

Európa

Norvégia : Oroszország =	21 120:5260 (4,0:1)	Különbség: 15 860
Németország : Lengyelország =	19 890:5380 (3,7:1)	Különbség: 14 510
Ausztria : Szlovák Köztársaság =	20 230:6600 (3,0:1)	Különbség: 13 570
Ausztria : Magyarország =	20 230:6310 (3,2:1)	Különbség: 13 920
Németország : Cseh Köztársaság =	19 890:7910 (2,5:1)	Különbség: 11 980
Finnország : Oroszország =	16 390:5260 (3,1:1)	Különbség: 11 130

Afrika és Ázsia (példák)

Algéria : Mali =	5330:520 (10,0:1)	Különbség: 4810
Algéria : Nigéria =	5330:800 (6,7:1)	Különbség: 4530
Izrael : Jordánia =	15 690:4290 (3,7:1)	Különbség: 11 400

Amerika

USA:Mexikó =	25 860:7050 (3,6:1)	Különbség: 18 810
Venezuela:Guayana =	7890:2000 (3,9:1)	Különbség: 5890
Costa Rica:Nicaragua =	5760:1850 (3,1:1)	Különbség: 3910
Chile:Bolívia =	9060:2520 (3,6:1)	Különbség: 6540
Argentína:Bolívia =	8920:2520 (3,5:1)	Különbség: 6400

(The World Bank Atlas 1996: 18, 19)

Úgy tűnik, hogy a szomszédos országok közötti különbséget vagy az indexek aránya, vagy a szám szerinti különbség mutatja meg. Attól függően, hogy melyik számot nézzük, nagyon különböző eredményekre juthatunk. Az arányok tekintetében a jóléti szakadékok Afrikában a legnagyobbak. De számszerűleg a legnagyobb szakadék az USA és Mexikó, Norvégia és Oroszország, illetve Németország és Lengyelország között jelentkezik.

A jóléti szakadék kifejezés tehát nyilvánvalóan megfelel a különbséget jelölő kifejezés első kritériumának: jelentős, objektív különbséget fejez ki. A következő lépésben ennek a különbségnek a társadalmi következményeit elemzem.

III. Tapasztalati összehasonlítások

Kétféle mérési módszert alkalmazva tehát két, teljesen különböző eredményre jutunk. De vajon van-e valójában választásunk?

A társadalmi mutatók fejlesztésének évtizedei során olyan komplex mutatókat sikerült kidolgozni, amelyek a lehető legnagyobb objektivitás mögé próbálják rejteni az életkörülmények realitását. Röviden, a fejlődés lényege abban áll, hogy a GNP-t nem tekintjük a jólétet jellemző mutatónak. Így egyéb tényezőket, mint például az írástudók arányát, a várható élettartamot és a szabadidőt is számításba vették. Erre valóban szükség is van ahhoz, hogy valós képet kapjunk a hátrányosabb helyzetű országok fejlődéséről, ezenkívül a nemzetközi szervezetek számára is különös jelentőségűek ezek a mutatók, például a harmadik világnak nyújtandó segélyek kérdésében stb. De hasonlóan minden gazdasági és szociológiai tényhez (lásd: Bohmann, Vobruba 1992), a jóléti szakadékoknak önmagukban nincsen jelentőségük. Csak egy társadalmi dinamizmust indítanak el, amikor azok, akik ezekben a szakadékokban élnek, ráébrednek a helyzetükre, és valamilyen módon reagálnak is erre. Más szóval: a jóléti szakadékokban jelentkező társadalmi dinamizmust nem lehet a jólétet mérő objektív kritériumok szerint megítélni. A kutatásnak a szakadék szereplői által felállított kritériumokra kell támaszkodnia. Nem az a célunk, hogy összehasonlításokat tegyünk, hanem az, hogy a már tapasztalt összehasonlításokat elemezzük. Logikusan az a következő kérdés, vajon hogyan észlelik ezek az emberek a helyzetüket.

Az, ahogyan az emberek a jóléti szakadékot értelmezik, semmiképpen sem véletlenszerű. Információkon és a saját megérzéseiken alapul. Először is feltételezzük, hogy a két országban hasonló információkhoz lehet jutni a jóléti szakadékot illetően. Mármint a következő a kérdés: mennyiben különbözik az emberek megérzése? Ezen a ponton két okfejtés kapcsolódik össze. Egyrészt láttuk, hogy különböző „objektív” mutatók jelzik a jólétet. Másrészt viszont aláhúztuk az előbbieken, hogy a jóléti szakadékokban élő társadalmak dinamizmusának vizsgálatához ismerni kell az emberek saját kritériumait a jólétet illetően. Tehát meg kell próbálnunk fölfejtetni, hogy milyen kritériumokról van is szó. Kétségkívül igen érdekes téma lenne egy tudományos kísérlet számára. Ma még nem lehet ilyesfajta információkhoz hozzájutni,² így kénytelen vagyok elméleti magyarázatot adni a kérdésre, indirekt módon magyarázva a problémát. Először is tudnunk kell, hogy a szakadékokról kialakított vélemény a véleményt kialakító személy helyzetétől függően kétféle lehet: 1. az ő, szakadékon belüli elhelyezkedésével összefüggő, 2. magának a szakadéknak a helyével összefüggő. Így a társadalmi dinamizmus a jóléti szakadékokban nem kizárólag a vásárlóerő-paritás különbségtől függ, hanem vásárlóerő-paritás szinttől is.

A jóléti szakadékok kiterjedése és elhelyezkedése terén több kritérium is befolyásolja a tapasztalati összehasonlítást, és ezek igen változóak a jóléti szakadékokban elfoglalt helyük szerint. Így tehát felmerül a kérdés: tehetünk-e vajon általános megállapítást a változatossággal kapcsolatban? Azaz: mi a feltétele annak, hogy az anyagi jólét fontossága legyen a legfontosabb kri-

térium? Feltevésem szerint ahhoz, hogy az anyagi jólét fontosságá domináljon, a következő döntő tényezők szükségesek:

- bizonyos embereknek kevesebbjük van, mint másoknak; ugyanakkor
- modern körülmények között lehet élni (ahol tulajdonképpen határtalanok lehetnek az anyagi igények).

Ezt elfogadva, a materializmus és posztmaterializmus különbségeként magyarázhatnánk a gazdagság különböző felfogását a különböző országokban. Ez a következő egyszerű sémához vezet:

Hogyan látja a gazdagságot

	a gazdag országban	a szegény országban
A gazdag ország?	I.	III.
A szegény ország?	II.	IV.

I.: A gazdag ország lakói gazdagságukat ugyanannyira fontosnak tartják, mint amennyire érzékenyek posztmaterialista értékekre (környezet, szabadidő stb.).

II.: A szegény ország lakói számára a gazdag ország gazdagsága irigylésre méltó. Ugyanakkor nem tudják megérteni, miért olyan fontosak a szakadék túloldalán élők számára a posztmaterialista értékek.

III.: A gazdag ország lakói problémának látják a szegény ország helyzetét. Ők talán olyan, nem anyagi értékeket is találnak, amelyekre a szegény ország lakói fel sem figyelnek.

IV.: A szegény ország lakói szegénységüket nagy problémának tartják.

Azaz: az önértékelés függ a különböző helyzetektől és a különböző kritériumoktól a gazdag, illetve a szegény országokban.

A következőkben abból a feltevésből indulok ki, hogy a gazdag országok számára a gazdagság fontos, és ezt akár meg is védik a szegény országokkal szemben, amelyek ennek megszerzésére törekednek. Ilyen körülmények között a jóléti szakadékok valóban eredményezhetnek társadalmi dinamizmust.

Ez három feltevéshez vezet. A jóléti szakadék a következő körülmények között idézhet elő társadalmi dinamizmust:

1. minél nagyobb a szakadék,
- 2.1. minél alacsonyabb a vásárlóerő-paritás,
- 2.2. minél magasabb a vásárlóerő-paritás

Az első feltevés nyilvánvaló. A 2.1. feltevést alátámasztja az a tény, hogy a jövedelmek különbsége annál nagyobb jelentőséggel bír, minél szegényebbek a szakadék lakói. Ezt a feltevést azonban az cáfolja, hogy egy bizonyos gazdagsági szint alatt nem lehet semmiféle ki-, illetve bevándorlási folyamatról beszélni. Hiszen a szakadék legszegényebb lakói nincsenek birtokában a szükséges eszközöknek, hogy a másik zónába költözhessenek. Ezt a kijelentést támasztják alá a világ legszegényebb országainál tapasztalt migrációs minták. (Lásd Cornelius 1981; Santel 1995:162.) A mobilitáshoz bizonyos fokú gazdagságra van szükség. Egyébként a világ legszegényebb országaiban olyan alacsony szinten folyik a termelés, hogy ez nem okoz a határokon is túlmenő környezetszennyezést. Tulajdonképpen csak járványok kerülnek ki

a szegény országokból. És az érvelésnek ezen a pontján nem is érdemes tovább foglalkoznunk a harmadik világ országai között tapasztalható jóléti szakadékkal. Már is adhatunk egy előzetes választ a jóléti szakadékok különbségének mérésére vonatkozóan: a társadalmi dinamizmus inkább függ az abszolút mértéktől, mint az egymáshoz viszonyított (relatív) mértéktől. Így a leginkább helytállóan a 2.2. feltevés tűnik. Ezen még két szempontból lehet finomítani:

– Minél magasabb a vásárlóerő-paritás egy jóléti szakadékon belül, annál több fajta határátlépési folyamatot figyelhetünk meg. Ez hihetően hangzik, hiszen a gazdag országokban a gazdagságnak sokkal bonyolultabbak az együttjárói. Így a határátlépések több fajtája jelent problémát (a „szegényből” a „gazdag” felé), és ez határpolitikára sarkall (a „gazdagtól” a „szegény” felé).

– Minél magasabb a vásárlóerő-paritás, annál több a határátlépés mindkét irányban. Ez az utóbbi szempont különösen fontos. Ugyanis ha igaznak bizonyul, akkor a társadalmi dinamizmusnak kiegyenlítő hatása is lehet.

IV. Határátlépési folyamatok

A jóléti szakadék csak akkor érdemel figyelmet, ha olyan határátlépési folyamat kiváltója, amely nélkül biztosan nem ment volna végbe. Ezek a határátlépési folyamatok két irányban zajlanak.

1. A szegény országból a gazdagba:

– migráció (lásd Ronge 1991; Brym 1992; Münz, Fassman 1994);
 – határon átmenő környezetszennyezés (lásd Schwarzer 1990; Strübel 1992; Huber 1993).

2. A gazdag országból a szegénybe:

– beruházások (lásd Jungnickel 1995);
 – transznacionális (nemzetek felett álló) szociálpolitika (lásd de Swaan 1994; Vobruba 1994a; Geissler 1995).

A létező jóléti szakadékok történelméből (leginkább az USA és Mexikó a minta) tudjuk, hogy a rövid, illetve hosszú távú próbálkozások a szakadékhoz való viszonyulásban mindkét irányban végbemehetnek. Rövid távon a gazdagabb országok megpróbálják lezárni határaikat a szegényebb országok előtt. Én ezt kirekesztésnek hívom. A kirekesztés nemcsak a szomszédos országokból érkező migráció akadályozását jelenti, hanem – és ez talán még ennél is fontosabb – gátolja a szegényebb országokból érkező „futóvendégek” érkezését is. Hosszú távon viszont a gazdagabb országok arra törekednek, hogy a szegényebb államokat beolvasszák a gazdagabbak blokkjaiba. Ezt befogadásnak nevezem. Mindkét stratégiának ugyanaz a célja: a gazdag és a szegény államok között „ütközőzónák” létrehozásával védeni meg a gazdag államok vagyont.

Most ezzel a két lehetőséggel szeretnék a következőkben foglalkozni: a kirekesztéssel a határok lezárásán keresztül, s a befogadással mint a befolyási körzet növelésének lehetőségével.

V. Kirekesztés: a határok elcsúsztatása

A vasfüggöny történelmi kuriózum volt, mivel a szegényebb országok ezt a módszert alkalmazták annak megakadályozására, hogy a keleti lakosok nyugat felé áramoljanak. Ellentétben a normális jóléti szakadékokkal, ez nem a bejövők ellenőrzésére szolgált, hanem a kimenőkére. Más szóval a szegényebb országok rezsimjei, akaratukon kívül, a gazdagabb országok érdekeit képviselték. Most itt nincs mód ennek az egyedülálló helyzetnek az elemzésére,³ de érdemes megjegyezni, hogy az ilyen kivándorlásellenőrzés, a vasfüggöny biztonságával összekapcsolva, az egész világot foglalkoztató politikai kérdéssé vált. Ez a tény a lehető legnagyobb fontosságvá vált a vasfüggöny leomlásakor, és a szegényebb államok nem látták el többé a határok lezárásának feladatát a gazdagabb államok érdekében. Miután évekig ideológiai kérdés volt a nyitott vagy zárt határ, a gazdagabb államok számára politikailag vált lehetetlenné a közös határok szigorítása. A vasfüggöny leomlása után néhány évvel kezdődött csak a keleti határok technikai „újrafelfegyverzése” (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 11. 9.). Ezzel a fejlődéssel egyidejű a nyugati befolyási övezet hajdani, külső határainak kitolódása. Azóta nincsenek bevándorlási törvények a nyugat-európai országokban, és a folyamat középpontjában a „sicheres Erstaufnahmeland” elmélet áll, amely a menekülteket befogadó országokat arra kötelezi, hogy a befogadottaknak gondját is viseljék. Ezt az elvet a schengeni és dublini egyezmény mondja ki. „A belső határok megnyitásának kompenzációjaként a külső határok ellenőrzésének megerősítését kérik a tagországok. Így Spanyolország Franciaország »előszobájaként« funkcionál, annak ellenére, hogy a két ország sikeresen nyomást gyakorolt Marokkóra, hogy tartsa vissza a menekültáradatot. Ugyanígy Olaszország Svájc, Franciaország és Németország előszobája. És cserébe Németország viszont megoltalmazza EU-partnereit a kelet-európai bevándorlótól, oly módon, hogy a menedékjog kérdésében való állásfoglalást déli és keleti szomszédaira hárítja” (Thranhardt 1994:59). Eközben a Német Legfelső Bíróság (1996. május 14.) ismételten napirendre tűzte a „sicheres Erstaufnahmeland” kérdését és megerősítette alkotmányosságát. A menedékjogot kérők száma az NSZK-ban már 1993 második felévére az első félévi 224 342-ről 98 500-ra csökkent. És ez a folyamat így is folytatódik. „Különösen a Romániából és Bulgáriából érkezők száma csökkent radikálisan. A Belügyminisztérium szerint ez a sicheres Erstaufnahmeland szabályának köszönhető. 1993 áprilisában 12 586-an jelentkeztek Romániából, míg decemberben már csak 784-en. Ugyanebben az időszakban a Bulgáriából érkezők száma 3157-ről 254-re csökkent” (*Süddeutsche Zeitung*, 1994. 1. 7., 6. o.). A Cseh Köztársaságban menedékjogot kérők száma az 1992-es alacsony mennyiséghez képest 1993-ra megduplázódott (1993-ban 1700 volt). (Lásd *Süddeutsche Zeitung*, 1994. 1. 2., 5. o.)

„Már látható, hogy Ausztria, a Cseh Köztársaság és Lengyelország keleti szomszédjaikkal egyesült erővel ügyködnek a menekültkérdés megoldásán” (Thranhardt 1994:59, 60; lásd még Schoenemann 1994:71). Ezek az új intézkedések be is váltották a hozzájuk fűzött reményeket. Lengyelország egykori elnöke, Lech Walesa ugyan kihívóan azt állította, hogy „a lengyelek

sorfala előtt haladhatnak a menekültek Németországba”, ez mégsem így történt. Cserébe Bonn nyíltan a vízumkötelesség visszaállításával fenyegetőzött, ha a lengyel kormány továbbra is megpróbálja megakadályozni a menekültkérdés európai szintű megoldását. Továbbá, a német küldöttek még azt is nyilvánosságra hozták, hogy „nekik egyáltalán nem kötelességük támogatni Lengyelországot a brüsszeli EU-vezetőségénél” (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 2. 6/7.). 1994 márciusában a „Rückführungsabkommen für illegale Zuwanderer” (egyezmény az illegális bevándorlók visszaküldéséről) az NSZK és a Cseh Köztársaság között teremtett hasonló helyzetet.

1993 közepe táján Lengyelország és Románia is megállapodott a „Rückführungsabkommen” kérdésében. „A lengyel televízió tudósított arról, hogy Románia visszaveszi az összes Németországból Lengyelországba szállított román menekültet. Ráadásul Lengyelországnak joga van a német-lengyel határról visszaküldött bolgár állampolgárokat Románián keresztül hazaküldeni” (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1993. 7. 26., 2. o.). És „1993 és 1994 során Lengyelország 120 millió márkát kap a határok ellenőrzésének javítására” (Santel 1995:219). Hasonló, bár sokkal szerényebb fizetési megállapodás érvényes az USA és Mexikó között is: „Washington három éven keresztül évi 350 000 dollárt fizetett Mexikónak azért, hogy visszaküldje azokat a bevándorlókat és menekülteket, akik egy harmadik országból Mexikón keresztül akartak az USA-ba jutni” (*Die Tageszeitung*, 1993. 7. 16., 10. o.).

Tehát, hogy összefoglaljuk, a kirekesztés általában a következő minta szerint történik: a bevándorlás terhét a gazdagabb országok a szomszédos szegényebb országokra hárítják, amelyek így arra kényszerülnek, hogy lezárják a még náluk is rosszabb helyzetben lévő országok felé eső határaikat. Ezt a folyamatot nyugati segélyek is támogatják.

Az ezekhez hasonló lépések eredményeképp egy „cordon sanitaire” (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 2. 6/7, 4. o.). védi Németországot és az EK-t a keleti bevándorlástól. Az EU kétoldalú megállapodásokat kötött a déli menekültáradat megállítására a Földközi-tenger körüli 14 állam közül 12-vel, és 1992-ben létrehozott egy programot „a Földközi-tenger régiójában jelentkező bevándorlási problémák pozitív ellensúlyozására” (Degen 1994:169). Ennek a programnak a büdzséje mindössze 2 millió ECU évenként, ezért valójában elég gyenge pénzügyi alapokon nyugszik.

Igy tehát a jóléti szakadékokból származó társadalmi dinamizmus a határok kitolásával kezelhető. A bevándorlásból eredő nyomás ugyan nem csökken, de mindenképpen megszűrik. A határokon való nehezebb átjutás a kirekesztéshez és a bevándorlás szélesebb eloszlásához vezetett (lásd Wallace, Palyanitsya 1995).

Közelebről vizsgálva a kirekesztő lépéseket, láthatjuk, hogy ezekkel együtt tapasztalható a „cordon sanitaire”-t állító államok pénzügyi támogatása. A határok kitérítése és ellenőrzése pénzügyi támogatást kíván, hiszen a határok teljes lezárása drága.⁴ Ráadásul a pénzügyi támogatás politikailag szinte legalizálja a határok eltolását. Azokat az államokat, amelyek ebben nem kívánnak részt venni, szankciók fenyegetik. Ismétlem: a német-lengyel hazatelepítési tárgyalások során a német küldöttek tudatták partnerükkel,

hogy „nem kötelességük szólni egy jó szót sem Lengyelország érdekében” az EU-ban (*Süddeutsche Zeitung*, 1993. 2. 6/7).

A gazdag ország kirekesztési érdeke és a szegényebb ország gazdasági érdeke közötti ilyen kapcsolat arra utal, hogy a kirekesztés önmagában nem valósulhat meg. (Lásd Blahusch 1994.) Az NSZK és az NDK között húzóódó határ a legjobb példa arra, hogy nem lehetséges (még nagy költségek árán sem) egy határ teljes lezárása. „1949 vége és 1989 vége között körülbelül 4,4 millió ember hagyta el az NDK-t az NSZK felé, és közel 850 ezren mentek át a fal felépítésétől (1961. 8. 13.) az NDK határ megnyitásáig (1989. 11. 9.)” (Santel 1995:55). Egyébként minden jelentősebb tervezet abból indul ki, hogy a határokat soha nem lehet teljesen lezárni, és főleg nem a vonzó nyugati demokráciákét. (Lásd Weidenfeld, Hillenbrand 1994.) Tehát a határátlépések szabályozásához nemcsak (technikai) kizárásra van szükség, hanem pénzügyi segítségre is. A kizárás tökéletesen meghiúsul, ha technikai lépésekkel nem lehet megakadályozni a határátlépést. Ez igaz minden, a határokon átmentő környezetszennyezésre. (Lásd Schwarzer 1990; Gleick 1993.) Ebben az esetben csak annak az országnak a közbelépése segíthet a határátlépések csökkentésében, ahonnan indul a határátlépés. Ezért van az, hogy a környezetszennyezés esetében a gazdagabb országok szívesebben adnak „önérdekű segítséget” (Vobruba 1996) a szegényebb országoknak, mint például a migráció esetében. És itt egy érdekes kapcsolatot lehet észrevenni: a határokon túlmenő környezetszennyezést inkább a jólét magasabb szintjén ismerik fel. Technikai okokból pedig semmiképp sem lehet kirekesztéssel védekezni ellene. Így tehát ez külső segítséget vált ki, hosszú távon pedig befogadást.

A kirekesztés csekély hatékonysága a már korábban említett, másik stratégiához vezet, a jóléti szakadékok szociális dinamizmusa megoldása gyanánt: befogadáshoz, a befolyási terület kitágításával.

VI. Befogadás: a befolyási terület kitágítása

A határátlépési problémákat tartósan csak a szegényebb ország életszínvonalának emelésével lehet megoldani. Kétféle lehetőséget ajánlanék a befolyási területek növelésére, amelyek azonban tartósságukban különböznek.

A. Nemzetek felett álló (transznacionális) szociális politika, „önérdekű segély” formájában. Ennek a következők a jellemzői: a végrehajtáshoz kevés idő is elég, ám a problémákat hosszú távon nem oldja meg.

B. Szabad kereskedelem és külföldi beruházások. Ennek a következők a jellemzői: a végrehajtás hosszú távú elkötelezettséget igényel, de a szegénység tartósan felszámolható.

A. Nemzetek felett álló szociális politika, „önérdekű segély”

A jóléti szakadék két oldalán élők problémáinak összefonódását a következő mondattal lehetne pontosan megfogalmazni: „A szegények problémái a gazdagok problémái”. Ugyanakkor számtalan példa van arra, hogy ezt az érvet politikai célokra használták. A szegény országok is ezt használják fel,

hogy nemzetközi segítséget kapjanak. „Az egész világnak a szívéen kell viselnie Oroszország demokratikus átalakulását. Így az Oroszországnak nyújtott nyugati segítség valójában a béke támogatása, ezáltal valójában nagy szolgálat a Nyugat számára” (Karawajew, Kuprijanow 1994:3). A gazdag országok kormányai felhasználják, hogy így legitimálják választóik előtt a borsos nemzetközi segélyeket. „Hosszú távon nem prosperálhat a Nyugat sem, ha a Kelet szenved” (H. D. Genscher volt külügyminiszter, *Süddeutsche Zeitung*, 1992. 2. 11.).

A nyugat-keleti jóléti szakadék két oldalán elhelyezkedő országok érdekösszefonódásán alapult, majd intézményes keretek között kifejlődött az „önérdekű segély”. (Lásd Deacon 1994; Geissler 1995; Vobruba 1996.) Természetesen nagyon nehéz különbséget tenni valódi segítség és politikai retorika között. De úgy tűnik, hogy a „legmagasabb politikai szinten” megígért segélyt még nem osztották ki. E széles körben ismert nehézségek ellenére sem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy valóban egy viszonylag stabil befogadási folyamatot eredményez a nemzetek felett álló szociálpolitika. Az „önérdekű segélynek” köszönhetően jöttek létre olyan programok és szervezetek, amelyek a külföldi segélyek elosztásával és felhasználásával irányításával foglalkoznak.

B. Szabad kereskedelem és külföldi beruházás

A szabad kereskedelem és a külföldi beruházások különlegesen nagy szociális és politikai jelentőséggel bírnak a fejlődő gazdaságokban, hiszen igen pozitívan befolyásolják az életszínvonalat. Így a szegényebb országok jelentős része számára fontos, hogy a nemzetközi befektetők vonzóan találják ezeket a helyeket a befektetések számára. „Mi a termékeinket szeretnénk exportálni, nem pedig a szociális problémáinkat” – hangsúlyozta 1972-ben Echeverria, mexikói elnök (Belssasso 1981:144). A keleti országok szívesen adnák el áruikat és szolgáltatásaikat befolyásos nyugati szomszédjaiknak, a nyugati befektetők pedig vonzó gazdasági beruházások után kutatnak Keleten. Ennek a fejlődésnek a pozitív vonásait emelte ki Göncz Árpád, Magyarország elnöke: „Ami engem illet, én nagyon örülnék, ha a német tőke befolyása Magyarországon nagyobb lenne” (*Süddeutsche Zeitung*, 1991. 5. 2.). És Bimal Gosh, az International Organization of Migration tanácsadója, a protekcionizmus csökkentése mellett érvelt, az „Amikor a kereskedelem szabadon áramlik, csökken a ki- és bevándorlás” (*International Herald Tribune*, 1993. 11. 19., 4. o.) című cikkében: „A legtöbb kelet-európai állam (nemcsak a Cseh Köztársaság, Magyarország és Lengyelország, hanem Bulgária és Románia is) erőteljesen próbálja megnövelni a Nyugat-Európával folytatott kereskedelmét. A legújabb tanulmányok rámutatnak, hogy liberális piaci körülmények között a nemzeti össztermék (GNP) akár 20 százalékát is exportálhatnák az EK-ba, ami jelentős különbséget jelent a '88-as, tehát kommunista éra alatti 3,2 százalékhoz képest. Kijelenthetjük, hogy ez 8 százalékkal nagyobb foglalkoztatottságot jelentene, ami körülbelül 15 millió keletit (köztük a volt szovjetunióbelit) kímélne meg a kizártság érzésétől és ezáltal a Nyugatra való kivándorlástól” (*International Herald Tribune*, uo., lásd még Brym 1992).

A nemzetközi integrációt tulajdonképpen egy olyan modernizációs folyamatnak tekinthetjük, amely két különleges vonással rendelkezik. Először is jellemzője a nagy sebesség, másodsor pedig úgy jelentkezik, mint politikai akarat. Mindkét különleges vonása azt eredményezi, hogy a folyamat látható és konfliktusgerjesztő lehet, így legitimálni kell. A NAFTA esete, akárcsak az EK-integráció kérdése, jellemző példa az integrációs folyamatok által előidézett elosztási konfliktusra (Lásd Holz 1994; Vobruba 1995). Rövid távon beszélhetünk az integráció nyerteseiről és veszteseiről. Az utóbbiak a mind gazdaságilag, mind (talán) ökológiailag idejétmúlt szektorokban dolgozók és dolgoztatók. Minthogy nekik tartaniuk kell az újonnan kapcsolódó ország konkurencijától, ők valószínűleg ellenzik az integrációt. Tehát az alacsony színvonalú termékeket gyártó, alacsonyan képzett dolgozókat alkalmazó szektorok ellenkezésétől lehet tartani. A NAFTA esetében erről van szó. Az alacsony technikai színvonalú iparágakban dolgozókat „állásvesztőknek” (lásd: Bolle 1993) tartották, ezek többsége szembe is szállt a NAFTA-val. A városi, alacsony képzettségű és rosszul fizetett emberekről van itt szó. (Lásd *International Herald Tribune*, 1993. 11. 20.) Az ő félelmeikre épül egy bizonyos fajta irodalom is, amely mindössze a harag erősítésére szolgál. (Lásd Nelson 1994:105.) Ráadásul a munkáltatók és a szakszervezetek egy része attól tartott, hogy a környezeti törvénykezés alacsony színvonalú és szegényes létrehozása „piszkos versenyhez” és a munkaerő Mexikóba áramlásához fog vezetni. (Lásd Tiemann 1993; Milner 1995.)

A másik oldalon pedig az integráció nyerteseinek politikai képviselői a bevándorlás korlátozása ellen harcolnak, például az olyan megszorítások ellen, mint amelyet Clinton elnök javasolt a Commission of Immigration Reform hivatalának. Dick Armey, texasi republikánus képviselő, aki a parlamenti többség vezetője, azt mondta, hogy a bizottság (Commission...) nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy miért kell olyan erőteljesen csökkenteni a legális bevándorlók számát. A javaslataikat hosszan sorolják, de kevés elemzést adnak. Továbbá azt is mondta, hogy a javaslatok előterjesztése leplezett kísérlet arra, hogy a legális bevándorlókat bűnbaknak nevezhessük ki Amerika problémáihoz. Phyllis H. Eisen, a National Association of Manufacturers (Gyárosok Nemzeti Szövetsége) elemzője pedig azt mondta, hogy őket elszomorítja a legális bevándorlás tervezett csökkentése. Ez szinte rövidlátásra vall, hiszen 1990-ben okkal emelkedett az üzleti vízumok száma. A legtöbb gyártó cégnek fontos érdekeltségei vannak a világ piacain. Ezért tehetségek után is a világ minden táján kell kutatni. Azok a tudósok és technikai szakértők, akiket az USA-ba hoznak, munkahelyeket teremtenek. Nem szorulnak háttérbe az amerikaiak (*New York Times*, 1995. 6. 8.).⁵

Az EK ellenérzései a szabad kereskedelemmel szemben hasonlóan nyilvánulnak meg. Az EBRD (Európai Fejlesztési és Befektetési Bank) első „átmeneti beszámolójában” igen pozitív képet festett a reform útjára lépő országokról, és csípős kritikával illette az EK-t: „A legnagyobb veszélyt a kelet-európai exportra és befektetésekre az aktuális, fenyegetett és »késleltetett« kereskedelemellenes tevékenység jelenti, amelyet a kereskedelem irányítása céljából azért alkalmaz az EK, hogy saját gazdasági célját érje el” (*Financial Times*, 1994. 10. 20.). 1994 végéig az EK tizenkilenc dömping-

ellenes lépést tett, és még tizenkét egyéb olyan szabályt hozott, amely korlátozni hivatott a közép- és kelet-európai reformországokkal folytatott kereskedelmet. Ezek a rendeletek, amelyek a gazdaság kevésbé versenyképes szektoraiban a tőke és a munka védelmét szolgálják, akadályozzák meg az új reformországokat, hogy pontosan azokra a nyugati piacokra törhessenek be, ahol valóban tudnak jelenleg is mit kínálni. (Lásd Hedri 1993:161; Stadler 1994.)

Hogy újra összefoglaljuk: az integrációs folyamatok során az erősebb gazdaság gyengébb részei összeütközésbe kerülnek a gyengébb gazdaság erősebb részeivel. Hosszú távon az integráció nyertesei fognak diktálni, először is azért, mert az integrációs folyamat előrehaladtával az ezzel járó előnyök is növekszenek, így nő a nyertesek száma, másodsor pedig azért, mert a vesztesek el fogják hagyni a piacot, és feladják ellenállásukat. Mindent egybevetve azt mondhatjuk, hogy a jóléti szakadékok magasabb szinten egy kiegyenlítődesi folyamatot is implikálnak.⁶ A szegényebb országokból a gazdagabb országok felé áramló bevándorlás és az ezzel járó problémák tartósan csak úgy oldhatók meg, ha (legalább részben) befogadást nyerhetnek a gazdagság birodalmába. Így a jóléti szakadékok, mindenesetre egy magasabb szinten, úgy tűnik, a saját felszámolásuk felé tartanak. A szociális dinamizmus, amely ebbe az irányba vezet, konfliktusokat fog előidézni, és jelentősen befolyásolni fogja a jövő társadalmát.

VII. Befejezés

A társadalmi viszonyfüggőségek állandó növekedése és intenzitása alapvető jellegzetessége a modernitásnak. Ezeket a viszonyfüggőségeket technikai újítások, gazdasági fejlődés és ennek társadalmi következményei idézik elő. (Lásd Elkins 1995:40.) A háborús és informatikai technológiák, a szállítás és a kommunikáció olcsó eszközei, az új termelési technológiák és ezeknek a messze mutató, külső eredményei, továbbá a gazdagság nemzetek fölöttivé válása mind a határokat is átlépő érdek-összefonódásokhoz vezetnek. A nemzetek fölöttivé válás folyamatait kezelni célzó stratégiák eredménye egy újfajta kapcsolat a kül- és belpolitika között. A „klasszikus” külpolitika nem érintette közvetlenül egyetlen országban sem az életszínvonalat, és nem kapcsolódott szorosan az emberek politikai akaratahoz sem. Így a külpolitika a „tisztá” szakértő politikusok területe volt. De ahogyan a nemzetek fölött álló viszonyfüggőségek növekszenek, úgy az egyik országban végbemenő folyamatok azonnal nagy hatással lesznek a másik ország életszínvonalára. Szegénység, veszélyes atomerőművek, szervezett bűnözés, „többközpontú cégek” beruházási döntései, messze ható környezetszennyezés, vízierőművek óriási tervei és öntözőrendszerek – mindezek olyan folyamatok egy országon belül, amelyek hatással lesznek a másik ország életszínvonalára. Így tehát ezen viszonyfüggőségek szerint új érdekkapcsolatok jelennek meg, s ezek ösztönzőleg hatnak a más országok „belügyeibe” való beavatkozásra. Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy egy bizonyos fajta „kifelé orientálódó belpolitika” jelenik meg.

A szociológiának lassan olyan analitikus eszközökre lesz szüksége, amelyekkel elemezheti ezeket a fejlődési folyamatokat, illetve ezek következményeit. A „jóléti szakadék” kifejezést azért próbáltam bevezetni, hogy ezáltal is lehetővé váljék a nemzetek fölöttivé válás folyamatának elemzése. Remélem, nyilvánvalóvá vált, hogy a „jóléti szakadék” a megfelelő kifejezés az egyenlőtlenségek egyik fontos mintájának elemzésére. A „jóléti szakadék” kifejezés segítheti az emberek helyzetértékelésének és -felismerésének szociológiai rekonstrukcióját, és az eddig elmondottakból következő társadalmi reakciókkal és ezeknek a jóléti szakadékra való visszahatásával kapcsolatos feltevések alapját képezheti. Nem célom a nemzetközi politikatudomány vizet újból fölkavarni. A nemzetközi politikatudomány ugyanis alapvetően az államok, illetve ezek képviselőinek kapcsolatával foglalkozik. A szociológia ezzel szemben a folyamatok nemzetek fölöttivé válását (transznacionalizációját), a különböző országokban élő emberek közötti kapcsolatokat célozza. Sem a határátlépési folyamatok nem fogják megszüntetni a nemzetállamot, sem pedig a nemzetek fölött álló szociológia nem fogja a nemzetközi politikatudományt helyettesíteni. Az előre látható jövőben a társadalmi fejlődés a nemzetállam és a nemzetek fölöttivé válásból adódó intenzív kapcsolatból fog következni. Ennek megfelelően a szociológia a nemzetek fölöttivé válása során tanulni fog a nemzetközi politikatudományból, és fokozatosan ki is fogja egészíteni.

Fordította Balatoni Zsófia

Jegyzetek

1. Tehát ez a kifejezés megmutatja, hogy még mindig mennyire fontosak az államhatárok. Ez, természetesen nem jelenti azt, hogy az államhatárok jelentőségüket veszíténék. Ez ostoba feltételezés lenne. (Lásd Vobruba 1994.)

2. Hulshoof és Krooneman kutatása a Hollandiába menedékjogot kérők jellemzőivel és képzettségével foglalkozik, nem pedig az elvárásaikkal. (Lásd Hulshoof, Krooneman 1992.)

3. Azért építették föl a berlini falat, hogy megakadályozzák az NDK-beli képzett munkakerőnek a csábítóbb NSZK-ba való áramlását. A későbbiekben, a politikai támadások során a fal és annak védelme önmagáért való céllá vált.

4. „Több mint 15M DEM a kelet-európai rendőrség támogatására” (*Süddeutsche Zeitung*, 1994. 1. 2., 5. o.).

5. Ezek az olyan – az emberek életfeltételeire vonatkozó nemzetek fölötti – megállapodások, melyek növelik a NAFTA vagy az Európai Monetáris Unió jellegű egyezmények fontosságát és ratifikálásuk nehézségeit.

6. 1960-tól 1990-ig a bevételek nagysága jelentősen csökkent az EK-ban. (Lásd Werner, 1994:237.)

Irodalom

Bellasso, Guido (1981): Undocumented Mexican Workers in the U. S.: A Mexican Perspective. In: The American Assembly (szerk.), *Mexico and the United States*, 128–157. Columbia University.

Blahusch, Friedlich (1994): Flüchtlinge in Deutschland nach der Asylrechtsänderung im

- Grundgesetz. In: Rainer Münz és mások (szerk.), *Internationale Wanderungen. Demographie aktuell*, 141–154. Humboldt Universität zu Berlin.
- Bohman, Gerda, Georg Vobruba (1992): Crises and their Interpretations. In: *Crime, Law and Social Change*. Vol. 17: 145–163.
- Bolle, Mary Jane (1993): NAFTA: *U. S. Employment and Wage Effects*. CRS Report for Congress. Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Brym, Robert J. (1992): The Emigration Potential of Czechoslovakia, Hungary, Lithuania, Poland and Russia: Recent Survey Results. In: *International Sociology* Vol. 7. No. 4: 387–395.
- Cornelius, Wayne A. (1981): Immigration, Mexican Development Policy, and the Future of U. S.–Mexican Relations. In: The American Assembly (szerk.), *Mexico and the United States*, 104–127. Columbia University Press.
- De Swaan, Abraam (1994): Perspectives for Transnational Social Policy in Europe: Social Transfers from West to East. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 101–115. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Deacon, Bob (1994): Global Social Policy Actors and the Shaping of Post-Communist Social Policy. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 59–82. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Degen, Manfred (1994): Perspektiven einer umfaassenden Zuwanderungspolitik in der EG? In: Hubert Heinelt (szerk.), *Zuwanderungspolitik in Europa*, 162–175. Opladen.
- Elkins, David J. (1995): *Beyond Sovereignty. Territory and Political Economy in the Twenty-First Century*. Toronto: University of Toronto Press.
- Faist, Thomas (1993): Ein- und Ausgliederung von Immigranten. In: *Soziale Welt*, Vol. 44., No. 2: 275–299.
- Geißler, Frank (1995): *Transformation und Kooperation*. Baden-Baden.
- Gleick, Peter H. (1993): Water and Conflict. Fresh Water Resources and International Security. In: *International Security*, Vol. 18. No. 1: 79–112.
- Guehenno, Jean-Marie (1994): *Das Ende der Demokratie*. München.
- Hedri, Gabriella Izik (1993): Die EG und die Staaten des „Visegráder Dreiecks“. In: *Ost-europa*, Vol. 43., No. 2: 154–166.
- Holz, Klaus és mások (1994): Verteilungskonflikte in politischen Integrationsprozessen: das Beispiel des Tarifkonflikts in der sachsischen Metallindustrie. In: Volker Eichner, Helmut Voelzkow (szerk.), *Europäische Integration und verbandliche Interessenvermittlung*, 575–596. Marburg.
- Huber, Joseph (1993): Ökologische Modernisierung. In: *KZfSS*, Vol. 45., No. 2: 288–304.
- Hulshoof, Marije, Peter Krooneman (1992): AsylumSeekers in the Netherlands. In: Philip J. Muus (szerk.), *Migration, Minorities and Policy in the Netherlands*. Recent Trends and Developments. Report on Behalf of the Continuous Reporting System on Migration (SOPEMI) of the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), 35–50. Amsterdam.
- Jungnickel, Rolf (1995): Internationalisierung der Wirtschaft – Der empirische Befund. In: Winfried Schmah, Herbert Rische (szerk.) *Internationalisierung von Wirtschaft und Politik-Handlungsspielraume der nationalen Sozialpolitik*, 45–77. Baden-Baden.
- Karawajev, Walerij, Aleksej Kuprijanow (1994): Westliche Hilfe für Russland: Russische Meinungen und Konzeptionen. In: *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien* 5: 1–23.
- Milner, Helen (1995): Regional economic co-operation, global markets and domestic politics: a comparison of NAFTA and the Maastricht Treaty. In: *Journal of European Public Policy*, vol. 2., no. 3.: 337–360.
- Müller, Harald, (1993): *Die Chance der Kooperation*. Darmstadt.
- Münz, Rainer, Heinz Fassman (1994): Geschichte und Gegenwart europäischer Ost-West Wanderung. In: Rainer Münz és mások (szerk.), *Internationale Wanderungen. Demographie aktuell*, 20–40. Humboldt Universität zu Berlin.

- Nelson, Brendt A. (1994): *America Balkanized. Immigration's Challenge to Government*. Monterey: The America Immigration Control Foundation.
- Rittberger, Volker, Michael Zürn (1991): Transformation der Konflikte in den Ost-West-Beziehungen. In: *P. V. S.*, Vol. 32. No. 3: 399–424.
- Ronge, Volker (1991): Social Change in Eastern Europe: Implications for the Western Poverty Agenda. In: *Journal of European Social Policy*, Vol. 1., No. 1: 49–56.
- Santel, Bernhard (1995): *Migration in und nach Europa*. Opladen.
- Schoenemann, Peter (1994): Vergleich neuerer Entwicklungen des nationalen Asylrechts in Europa. In: Luise Drüke, Klaus Weigelt (szerk.), *Fluchtziel Europa*, 65–81. München.
- Schwarzer, Gudrun (1990): *Weitraumige grenzüberschreitende Luftverschmutzung. Konfliktanalyse eines internationalen Umweltproblems*. Tübinger Arbeitspapiere zur internationalen Politik und Friedensforschung, Nr. 15. Tübingen.
- Stadler, Andreas (1994): Funktioniert die asymmetrische Handelsliberalisierung in den „Europaabkommen“? In: *ÖZPW*, Vol. 23., No. 4.: 395–406.
- Strübel, Michael (1992): *Internationale Umweltpolitik*. Opladen.
- Thranhardt, Dietrich (1994): Entwicklungslinien der Zuwanderungspolitik in EG-Mitgliedsländern. In: Hubert Heinelt (szerk.) *Zuwanderungspolitik in Europa*, 33–63. Opladen.
- Tiemann, Mary (1993): *North American Free Trade Agreement: Environmental Issues*. CRS Issue Brief, Congressional Research Service. The Library of Congress.
- Vobruba, Georg (1993): Bedeutungsverluste von Staatsgrenzen. In: *ÖZPW*, Vol. 22. No. 1: 85–92.
- Vobruba, Georg (1994): The Limits of Borders. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 7–13. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg (1994a): Transnational Social Policy in Processes of Transformation. In: Abraam de Swaan (szerk.), *Social Policy Beyond Borders*, 83–99. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Vobruba, Georg (1995): Social Policy on tomorrow's Euro-corporatist Stage. In: *Journal of European Social Policy*, Vol. 5. No. 4: 303–315.
- Vobruba, Georg (1996): Selfinterested aid. Belated modernisation and interwoven interests between East and West. In: *Crime, Law and Social Change*, Vol. 21.: 1–12.
- Wallace, Claire, Adrii Palyanitsya (1995): East-West Migration and the Czech Republic. In: *Journal of Public Policy*. Vol. 15. No. 1: 89–109.
- Weidenfeld, Werner, Olaf Hillenbrand (1994): Einwanderungspolitik und die Integration von Ausländern – Gestaltungsaufgaben für die Europäische Union. In: Werner Weidenfeld (szerk.) *Das europäische Einwanderungskonzept*, 11–45. Gütersloh.
- Welzmüller, Rudolf (1992): Lebensfeindliche Armutsgrenzen an den Nachstellen der Weltmarktregionen. In: *Gewerkschaftliche Monatshefte*, Vol. 43. No. 11: 717–726.
- Werner, Heinz (1994): Wirtschaftliche Integration und Arbeitskraftwanderungen: Das Beispiel Europa. In: *MittAB* 3.: 232–245.

Bagó József

A fiatalok foglalkoztatásának helyzete, munkanélküliségük csökkentésének lehetőségei

Az elmúlt öt évben a gazdaság teljesítménye mintegy 25 százalékkal esett vissza, a foglalkoztatottak száma másfél millió fővel csökkent, megjelent a tömeges munkanélküliség. A struktúráváltás elmaradása, lassúsága miatt alig jöttek létre új munkahelyek. Így – miközben a munkavállalók nagyobb része számára többé-kevésbé nyíltak védekezési és visszavonulási lehetőségek – teljesen kiszolgáltatottá váltak azok a fiatalok, akiknek soha nem volt munkahelyük.

Tanulmányunkban áttekintjük a foglalkoztatási helyzetképet, a fiatalokat érintő munkaerőpiaci kínálat–kereslet tényezőit és várható változásait, valamint munkanélküliségük csökkentésének lehetőségeit.

Elemzésünkben a 15–16 és 29 év közötti korosztályokba tartozókat tekintjük fiataloknak. Életkoruktól függetlenül azokat tekintjük pályakezdőknek, akik oklevelüket másfél évnél nem régebben, közép- vagy felsőfokú oktatási intézményben szerezték, s így jogosultak speciális munkaerőpiaci támogatásokra.¹

A fiatalok munkaerőpiaci helyzetének megítélésében nehézségeket okoz, hogy nincs olyan átfogó információs rendszer, amelyre támaszkodva követni tudnánk nagyobb ifjúsági csoportok pályáját. Ismeretes, hogy az iskolarendszerből kikerülőknél csak egyes – munkanélküli – csoportjai jelennek meg a munkaerőpiaci nyilvántartásokban.

Foglalkoztatási helyzetkép, a munkaerőpiaci kínálat és kereslet várható változásai

Az elmúlt öt évben a foglalkoztatottak száma a korábbi szint mintegy két harmadára csökkent, ami jelentősen meghaladta a gazdasági visszaesés mértékét. Ez arra utal, hogy a korábban jellemző túlfoglalkoztatás mérséklődött, a nemzetgazdasági termelékenység a létszám oldaláról nézve javult. A foglalkoztatási folyamatoknak ugyanakkor mégsem a termelékenység technikai javulásából következő növekedés a jellemzője, hanem a gazdaság és a fog-

lalkoztatás zsugorodása: 1990 óta a foglalkoztatottak száma több mint másfél milliával lett kevesebb, mintegy félmillióra tehető a nyilvántartott munkanélküliek száma és egymillióra az egyéb, nem dolgozó munkavállalási korú népességé. A korábbi tendenciák fenntartásának, az improduktív népesség további bővítésének azonban mind az egyéni eltartóképeség, mind a jövedelmeket terhelő elvonások tekintetében társadalmi korlátai vannak.

A magyar foglalkoztatási struktúra – a fő arányokat tekintve – jelentős mértékben közeledett a fejlett ipari országokéhoz képest. Felgyorsult a három nagy foglalkoztatási szektor átrendeződése: a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 18-ról 9 százalékra, az iparban, építőiparban foglalkoztatottaké 37-ről 34 százalékra csökkent, a szélesen értelmezett szolgáltatásokban foglalkoztatottaké pedig 45-ről 57 százalékra nőtt. A termelő szféra létszámának fogyását azonban nem a műszaki fejlesztés, a beruházások, az innováció, a szolgáltató területek szívó hatása váltotta ki, hanem az, hogy a gazdasági válság – és ezáltal a létszámcsökkenés – sokkal kevésbé érintette a nem anyagi, mint az anyagi ágazatokat.

A gazdaság stabilizálása és a modernizálás egyes elemei a foglalkoztatottak számának további – a prognózisok szerint mintegy 280–350 ezer fős – csökkenésével járnak. A szolgáltató szféra várhatóan továbbra sem lesz képes felszívni a felszabaduló létszámot, sőt maga is létszámvesztő lesz.

Arra számíthatunk, hogy lelassul a szektorok közötti létszám-átrendeződés: éspedig a mezőgazdaságban foglalkoztatottak létszámának fokozatos stabilizálódása, az építőiparban dolgozók számának emelkedése, az iparban és a nem anyagi ágazatokban dolgozók számának csökkenése miatt.

A prognózis alapján a regisztrált munkanélküliség intenzív növekedésére nem kell számítani. Ugyanakkor tovább nő a nem regisztrált munkanélküliek, illetve a fekete gazdaságban foglalkoztatottak száma. Jelenleg nehezen számszerűsíthetően nő a kínálat (pl. a nyugdíjkorhatár emelése miatt), és csökken a kereslet (a legjelentősebb visszaesés a feldolgozóiparban prognosztizálható, az állami vállalatok relatíve magas aránya miatt). A kormány stabilizációs intézkedései között, a költségvetési szférában előírt, illetve – a támogatás csökkenése nyomán – feltételezett leépítés a munkanélküliség nagyságában alig lesz érezhető. Változások következhetnek be ugyanakkor a munkanélküliek minőségi összetételében: az újonnan bekerülők képzetesebbek, mobilabban lesznek, s valószínűleg politikai érdekérvényesítő képességük is erőteljesebb lesz.

Emellett tovább nő a tartósan munkanélküliek száma és aránya. Már ma is meghaladja a 60 százalékot azoknak az aránya, akik egy évnél régebben jelentkeztek első alkalommal a munkaügyi központnál. Nekik egyre csökken a munkaképességük, készségük, ezért egyre kisebb az esélyük arra, hogy csupán foglalkoztatáspolitikai eszközök segítségével tartósan és nagyobb számban munkához jussanak, így teljesen kiszorulhatnak a munka világából, s a szociális ellátórendszerek gondoskodására lesznek utalva.

A foglalkoztatás kedvezőtlen tendenciái és a munkanélküliség mindenkit sújtanak, de más következményekkel a munkához szokottak és a munkához még nem szokottak körében. Az inaktívvá válás és a munkanélküliség ne-

gatív társadalmi hatásai a fiataloknál, pályakezdőknél nagyobbak lehetnek, és nehezen visszafordíthatóvá válhatnak.

A munkaerőpiac fiatalokat érintő folyamatainak várható alakulása

1. A *demográfiai folyamatok* hatására a munkaerő-kínálatot közvetlenül befolyásoló munkavállalási korúak (15–59 éves férfiak és 15–54 éves nők) száma a 90-es évek első felében összesen 126 ezer fővel nőtt. Az évtized második felére a növekedés megáll, mert kisebb létszámú korosztályok lépnek munkavállalási korbá.

Csökkentették a munkaerő-kínálatot, enyhítették a munkaerőpiaci feszültségeket, egyben növelték a fiatalok munkavállalási lehetőségeit az alábbi tényezők:

- az iskolarendszerben, nappali tagozaton tanulók számának növekedése;
- a gyest, gyedet, gyetet igénybe vevők (250–260 ezer fő) száma, ill. a sorkatonai állomány létszáma (1994-ben 53,5 ezer fő) több mint 20 százalékkal csökkentette az ifjúsági munkaerő-kínálatot;
- a nyugdíjkorhatáron túl foglalkoztatottak számának mérséklődése;
- a korhatár előtti nyugdíjazás viszonylag széles lehetősége: a kordelvezményes, a korengedményes, a rokkantsági és az előnydíj révén több mint félmillióval nőtt a munkaerőpiacról kivonulók száma.

Ezek a folyamatok közvetve és közvetlenül is javították a pályakezdők esélyeit, ugyanakkor jelentős terheket rónak az ellátórendszerre.

Miközben azonban demográfiai okokból csökken a munkavállalási korúak létszáma, a már meghozott és a tervezett gazdasági megszorító intézkedések a nyugdíjrendszer változásával együtt várhatóan kiegyenlítki ennek a munkaerő-kínálatra gyakorolt hatását. Sőt – amennyiben nem történik meg az oktatás kiterjesztése, és tovább csökken a sorkatonák létszáma – az ifjúsági munkaerő-kínálat növekedhet is.

2. Az *iskolarendszer* egyre több fiatalot tart hosszabb ideig intézményeiben, jelentősen késleltetve ezzel a munkaerőpiacra való kilépést. Nő a továbbtanulók aránya, jelenleg a munkavállalási korúaknak mintegy 10 százaléka vesz részt nappali oktatásban. Ugyanakkor évente mintegy 35–40 ezer fiatal nem végzi el az általános iskolát vagy nem tanul tovább, illetve kimarad a középiskolából. A középfokú végzettséget szerzők közül legrosszabb helyzetbe a szakiskolákból kikerülők jutnak, alapvetően a képzés elavult struktúrája, tartalma, „zsákutcás” jellege miatt, ahogyan a gimnáziumban érettségizettek a szakképzettség hiánya folytán kerülnek hátrányos helyzetbe.

A gimnáziumot végzettek közül jelentős azoknak a száma, akik azért válnak munkanélkülivé, mert nem kerültek be felsőoktatási intézménybe. E fiatalok többségének célja a továbbtanulás, így rövid távon nem is kívánnak munkába állni. Számukra megoldást a felsőoktatás diverzifikálása, új felsőfokú és szakképzési formák bevezetése jelenthet.

A 15–19 évesek között az elmúlt években erőteljesen emelkedett a 8 általánost végzettek, a középfokú és felsőfokú iskolát végzettek aránya. A

munkaerőpiacon megjelenők legnagyobb csoportja a középfokú végzettségűeké. Emellett a 8 általánossal vagy ennél alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya jelentős.

Lényegesen kedvezőbb képet mutat a *pályakezdők* iskolai végzettség szerinti megoszlása, közöttük már teljes számban jelen vannak a felsőfokú végzettségűek.

A pályakezdők iskolázottsága, képzettsége nem magasabb, sőt valamelyest még alacsonyabb is, mint a foglalkoztatottaké (természetesen figyelembe kell venni a későbbi továbbtanulás korrigáló hatását). Az iskolarendszerből szakképzetlenül kikerülők aránya ugyanakkor ma is 35–40 százalék. (Az iskolai oktatásból kilépők létszámát és végzettség szerinti összetételét a *táblázat* mutatja.)

Legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlás 1995-ben (százalékban)

Iskolai végzettség	Foglalkoztatottak	Pályakezdők ¹	Regisztrált munkanélküliek összesen	pályakezdők ²	Bejelentett üres állások
8 általánosnál kevesebb	1,6		4,8	0,0	1,1
Általános iskola 8 osztálya	23,6	27,0	28,4	0,0	44,0
Szakk munkásképző	28,6	30,0	33,9	42,4	41,3
Szakiskola	1,0	3,0	1,1	7,2	1,4
Gimnázium	11,0	8,0	7,8	25,4	5,3
Szakközépiskola	19,5	20,0	13,3	17,7	4,1
Technikum			3,1	4,7	0,5
Főiskola	8,8		2,7	1,9	1,6
Egyetem	5,9	12,0	1,1	0,7	0,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1. Az előrejelzések szerint az iskolarendszerből az 1994/95. tanév befejezését követően kiléptettek megoszlása.

2. A pályakezdők munkanélküli segélyére jogosító feltételek miatt alapvetően a legalább középszintű iskolai végzettségűek érdekeltek abban, hogy szerepeljenek a nyilvántartásban, ezért az adatok torzítanak.

3. A magyar munkanélküliség egyik demográfiai sajátossága az, hogy a *nemek szerinti* munkanélküli rátákat figyelembe véve a nők aránya kedvezőbb a férfiakénál. Mérsékeltbb különbséggel, de ugyanezt tapasztalhatjuk a pályakezdőknél is. A jelenség egyik oka valószínűleg az, hogy a férfiak átlagos iskolai végzettsége lényegesen alacsonyabb, mint a nőké. A felsőfokú intézményekből kétszer annyi lány kerül ki, és a középszintű iskolát 30 százalékkal több lány végzi el, mint fiú. A szakképzés iskoláiban a helyzet fordított: mintegy kétszer annyi fiú végz ezekben az intézményekben, mint lány. A nemek szerinti eltérés a szakirányoknál is megmutatkozik.

4. A fiatalok *munkaerő-kínálatában* sajátos ciklikusság figyelhető meg. Ennek az az oka, hogy a körökben döntő súlyú pályakezdők a tanév befejezését követően nagy létszámban és szinte azonos időben jelennek meg a munkaerőpiacon.

5. A *munkaerőpiac szűkülése* olyan tartós folyamattá vált, amely az is-

kolarendszerből kilépők helyzetét is nagymértékben meghatározza. Csökkent az összmunkaalkalmak száma, és az ifjúság hiányzó munkatapasztalatai, a munkába állításukkal járó nehézségek még tovább csökkentik az ifjúsági munkaerő-keresletet.

Az iskolában tanultak és a munkahelyi követelmények összehangolása egyébként is nehezebb, mint az idősebb korosztályoknál. Esélyeiket ugyanakkor növeli, hogy ismereteik frissebbek, gyorsabban tanulnak, alkalmazkodnak. Ez az előny azonban csak akkor érvényesíthető, ha korszerű új munkahelyek keletkeznek, és ha létrejön a struktúraváltás.

A munkaiügyi szervezet statisztikai, információs rendszere, eddig kiépült állásfeltáró és állásközvetítő mechanizmusa nem teszi lehetővé, hogy az a teljes munkaerő-keresletet – különösen az ifjúsági munkaerő-keresletet – kövesse és pontosan tükrözze, csak a munkaadók által bejelentett üres állásokról vannak adatai.

A munkaerő-kereslet 1990 májusában süllyedt a munkaerő-kínálat alá, ekkor regisztráltak a munkaközvetítő irodák először kevesebb üres álláshe-lyet, mint álláskeresőt. 1995 végén a bejelentett üres állások csupán a munkanélküliek 5–6 százalékának kínáltak elhelyezkedési lehetőséget. Ez még akkor is igen kevés, ha – a nemzetközi tapasztalatok alapján – feltételezzük, hogy a munkáltatók üres munkahelyeiknek legfeljebb egyharmad részét jelentik be.

A tapasztalatok szerint a munkáltatók különösen a magasabb vagy speciális iskolázottságot, képzettséget igénylő munkahelyekre keresnek a munkaerőpiaci szervezet megkerülésével munkavállalókat. Az adatok szerint így – miközben a regisztrált munkanélküliek között nő a szakképzettséggel rendelkező fizikai dolgozók, valamint a szellemi foglalkoztatásuk aránya – a munkáltatók döntő többségében (89 százalékban) fizikai dolgozókat keresnek, fele-fele arányban szakmunkásokat, illetve betanított és segédmunkásokat. A szellemi foglalkozásuk számára bejelentett üres állások túlnyomó többsége ügyintézői munkakör. A regisztrált üres állások jelentős része a Munkaerőpiaci Alapból támogatott állás.

Mindent egybevetve a munkaerőpiaci szervezeten keresztül a szakmunkásképzőt végzetek 7,6 százaléka, míg a szakközépiskolát és a gimnáziumot végzetek 3, illetve 4 százaléka tud elhelyezkedni. A felsőfokú végzettségűek közül pedig – az átlagnak megfelelő – 6 százalék számára van elhelyezkedési esély.

Valószínűsíthető, hogy a fiatalokra is jelentős vonzerőt gyakorol a fekete gazdaság. Az elérhető magasabb kereset motiválja őket, melynek fejében a munkáltatók építhetnek rövid távú érdekeltségükre (a lemondásra a társadalombiztosítási ellátásról, a nagyobb kockázatvállalásra, amely még a kriminalizált tevékenységre is könnyebben hajlamosítja őket).

A fiatalok foglalkoztatását, munkaerőpiaci ellátását segítő eszközök

A munkaügyi szervezetenél nyilvántartott – közel félmillió – munkanélküli több mint harmada fiatalabb 29 évesnél.² A vázolt kínálat-keresleti viszonyok együttes hatására a fiatalok munkaerőpiaci helyzete – a nemzetközi tendenciákkal egyezően, de azokat meghaladó mértékben – rosszabb az átlagosnál. A KSH munkaerő-felmérésének adatai szerint – az átlagos 11 százalékos munkanélküliségi rátával szemben – a 15–29 éves korosztály 16 százaléka munkanélküli. A legnehezebben a zömmel szakképzetlen 15–19 évesek találnak munkát (körükben a munkanélküliségi ráta 28 százalék), míg a 25–29 évesek körében a munkanélküliség átlagos mértékű.

1. A *foglalkoztatási törvény*, illetve az *állami munkaközvetítő rendszer* számos eszközzel és szolgáltatással segíti a fiatalok foglalkoztatását, munkanélküli ellátásukat:

a) Sokat vitatott, *passzív ellátást* nyújtó támogatás az 1996 júliusában megszünt eszköz, a *pályakezdők munkanélküli segélye*, amelyet 6 hónapig kellett biztosítani, nagysága az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 80 százalékaival egyezett meg, s alanyi jogon igénybe vehette az a fiatal, aki másfél éven belül szerezte meg egy középfokú vagy felsőfokú oktatási intézményben az oklevelét, illetve az iskolarendszeren kívüli oktatásban első szakképesítését, és munkanélküli járadékra nem jogosult. A pályakezdők munkanélküli segélyében részesülők száma erősen változó volt: 35 ezer fő körül ingadozott a létszámuk az iskola befejezése és a három hónapos „várakozás” után, majd lassan csökkent a segélyezési idő lejártával. 1995 augusztusában csaknem 18 ezren részesültek pályakezdők munkanélküli segélyében. A munkanélküli ellátásban (járadékban és segélyben) részesülők 36 százaléka 29 évesnél fiatalabb.

A pályakezdők munkanélküli segélye 1991 óta összesen több mint 200 ezer fő számára biztosított anyagi támogatást. Erre a Munkanélküliek Szolidaritási Alapjából 1993-ban 2237 millió, 1994-ben és 1995-ben pedig mintegy 3800 millió forintot fizettek ki.

b) A foglalkoztatási törvény *aktív eszközökkel* is segíti a fiatalok elhelyezkedését, munkaerőpiaci esélyeik növelését. Az aktív eszközök finanszírozására szolgáló Foglalkoztatási Alap megyei kereteinek meghatározásánál a szempontok között minden évben kiemelt helyen szerepel a fiatal munkanélküliek száma, aránya. Az aktív eszközökkel érintett munkanélküliek (1995-ben mintegy 180 ezer fő) egy ötödét a pályakezdők teszik ki.

– A Foglalkoztatási Alapból támogatott *munkaerőpiaci képzésben* a fiatalabb korcsoportok részvétele dominál: a résztvevők csaknem 70 százaléka 29 év alatti. Különösen a nők esetében magas a 19 év alattiak és a gimnáziumot végzettek aránya. (A törvény kötelezővé teszi a munkaügyi központ által felajánlott vagy elfogadott *képzések támogatását* azon, 18. életévét be nem töltött, fiatal munkanélküliek esetében, akik az általános iskolát 3 évnél nem régebben fejezték be vagy hagyták abba, dolgozók iskolájába nem jár-

nak, illetve akik egy évnél nem régebben hagyták abba a középiskolai tanulmányaikat. A tájékoztatás, illetve a fiatalok tanulásra való motiváltságának hiányossága is szerepet játszott abban, hogy ebből a csoportból 2000 fő jelenik meg a munkaügyi központok nyilvántartásában, de közülük csak 800 fő vette igénybe az átképzést.)

– A legalább 3 hónapja munkanélküli pályakezdő tartós foglalkoztatása esetén a munkáltató kérheti a kifizetendő *munkabér 50–100 százalékának* átvállalását, legfeljebb egy éves időtartamra. A bértámogatással foglalkoztatott munkanélküliek közül minden negyedik-ötödik pályakezdő, az összes bértámogatásban részesülő csaknem fele 29 év alatti fiatal. Elsősorban a gimnáziumot és szakközépiskolát végzett, 20 évesnél fiatalabb nők aránya növekvő.

– A *közhasznú munkában* résztvevők több mint harmada 29 év alatti. Résztvételi arányuk az utóbbi időszakban erősebben nőtt más korcsoportokénál. A pályakezdők résztvételi aránya 10–15 százalék között mozog. Reálisan azonban arra számíthatunk, hogy bár tömegében bővül a közhasznú munkába bevont munkanélküliek száma – főként a jövedelemptóltó támogatás feltételrendszerének változása miatt –, a fiatalok aránya azonban nem fog növekedni.

– A munkába járással kapcsolatos *utazási költségtérítésben* részesülők mintegy 15 százalékát a fiatalok, pályakezdők képezik.

c) A munkaerőpiaci szervezet számos *speciális szolgáltatással* segíti a pályakezdők elhelyezkedését. (Ezek nagy részét 1993-tól az „Adj esélyt!” cselekvési program integrálta.) Ezek keretében

– a megyei munkaügyi központok a középfokú iskolákból kilépők mintegy 80 százalékát informálják közvetlenül az elhelyezkedési, képzési, egyéb támogatási lehetőségekről;

– három megyében működik az ifjúság pályaválasztását, képzésválasztását segítő foglalkoztatási információs tanácsadó iroda, valamint a megyei munkaügyi szervezetek rendelkeznek a „TÁJOLÓ” programmal, amely szintén a pályaválasztást kívánja elősegíteni;

– a megyei központok állásbörzéin minden harmadik felajánlott álláshelyet fiatalok töltöttek be.

2. A szociális törvény alapján *jövedelemptóltó támogatásban* részesülhetnek azok a fiatal munkanélküliek (a pályakezdők kivételével), akik járadékfolyósítási idejüket kimerítették, és szociális helyzetük miatt erre rászorulnak. A támogatásban részesülők negyed része 29 évesnél fiatalabb.

3. Az *adótörvényeknek* a munkanélküliek elhelyezkedését vagy a szakmunkástanulók képzését kedvezményező rendelkezései is segítik a fiatalok foglalkoztatását, piacképes képzettségük megszerzését.

A társasági adóról szóló törvény szerint a legalább 6 hónapja regisztrált munkanélküli foglalkoztatása esetén a munkaadó adózás előtti eredménye legfeljebb 12 hónapon át csökkenthető a munkabért terhelő társadalombiztosítási járulékkal.

Ugyancsak e törvény szerint a szakmunkástanulót foglalkoztató adóalany – az oktatási intézménnyel kötött szerződés alapján – tanulónként, minden

megkezdett hónap után 2000 forinttal (1996-ban 6000 forinttal) csökkentheti az adózás előtti összegét.

A magánszemélyek jövedelemadójáról szóló törvény alapján a vállalkozó az oktatási intézménnyel kötött megállapodás vagy tanulószerveződés alapján foglalkoztatott szakmunkástanuló képzése esetén személyenként, minden megkezdett hónap után összesen havi 3000 forinttal (1997-ben 6000 forinttal) csökkentheti a vállalkozásból származó bevételét.

Szintén a magánszemélyek jövedelemadójáról szóló törvény szerint az a vállalkozó, aki legalább 6 hónapig folyamatosan munkanélküliként regisztrált és azóta is munkanélküli személyt alkalmaz, legfeljebb 12 hónapon át a befizetett társadalombiztosítási járulékkal csökkentheti az egyéni vállalkozásból származó jövedelmét.

A fiatalok nagy része – mintegy fele – önmaga elhelyezkedik, mindenféle támogatás nélkül. Az álláskeresőt a munkaerőpiaci szervezet közvetítéssel és számos speciális szolgáltatással segítette. A létező és főleg a bejelentett állások kis száma azonban korlátozta a szervezet lehetőségeit.

A fiatalok elhelyezkedését segítő munkaerőpiaci eszközök és szolgáltatások hatása ellentmondásos. Bár az igénybevevők között túlreprerzentáltak a fiatalok, az aktív eszközök nem képesek ellensúlyozni az elégtelen keresletből és az oktatási rendszer működéséből adódó problémákat. Mindezek miatt úgy tűnik, a fiatalok életkori sajátosságaiból adódó munkaerőpiaci előnyök nem érvényesülhetnek kellőképpen.

Foglalkoztatáspolitikai lehetőségek

1. A munkaerő-kínálat és -kereslet befolyásolása

A munkavállaló korúak létszáma a következő években demográfiai okokból nem növekszik, a potenciális ifjúsági munkaerőforrás tovább szűkül. Az el-látórendszerek szűkülése ugyanakkor várhatóan radikálisan csökkenti az ön-kéntes kivonulás lehetőségét a munkaerőpiacról. Mindenekelőtt a nyugdíj-korhatár emelése rendíti meg alapvetően a pályakezdő fiatalok elhelyezkedési esélyét. E folyamatok hatására a fiatal korosztályok számottevő része szor-ulhat ki a munkaerőpiacról, s így – a jelenlegi foglalkoztatási színvonal mellett is – automatikusan nagyobb lehet az ifjúsági munkanélküliség. S bár a következő években a korárbinnál mérsékeltebb ütemben ugyan (1996-ban várhatóan 80–90 ezer fővel), de tovább folytatódik a foglalkoztatottak szá-mának csökkenése, kedvező esetben 1998-tól stabilizálódhat a foglalkozta-tottak száma. Növelheti a fiatalok munkábaállításának esélyeit a struktúravál-tás, új munkahelyek keletkezése abban az esetben, ha az oktatási rendszerből kikerülő fiatalok piacképes és továbbépíthető tudással rendelkeznek.

2. Az oktatási rendszer alakítása

Az oktatási rendszernek kettős elvárással kell szembenéznie. Ismeretes, hogy a munkaerőpiacra való belépés késleltetésének fő eszköze is az iskolai oktatás és a szakképzés kiterjesztése. Ennek – a kínálatcsökkenés egyéb csatornáinak beszűkülése miatt – megnő a jelentősége. Fokozatosan általánossá kell válnia a 10 és 12 évfolyamos oktatásnak. Továbbra is növelni kell azoknak a fiataloknak az arányát, akik egy-egy korosztályból felsőfokú tanintézetben tanulhatnak tovább. Speciális oktatási formákkal és összehangolt programokkal kell mérsékelni az oktatásból, képzésből lemorzsolódók arányát, s elő kell segíteni az iskolarendszerekből szakképzettséggel kilépők arányának növelését.

Ezzel párhuzamosan kiemelt feladat az oktatási-képzési rendszer struktúrájának korszerűsítése, hozzáigazítása a gazdaság igényeihez, a struktúráváltás ösztönzése. Ezt szolgálja a közoktatásban a NAT beléptetése, a szakképzésben a gazdaság szerepének és érdekeltiségének érvényesítése (a tanuló-szerződéseken keresztül, a szakképzési hozzájárulás intézményével, a gazdasági kamarák szakképzésirányításban betöltött szerepének erősítésével). A munkaerőpiaci mobilitás növeléséhez elengedhetetlen a szakképzés feltételeinek javítása. Olyan speciális szakképzési normatíva kidolgozására lenne szükség, amely figyelembe veszi a szakképzés eltérő területi sajátosságait, a fajlagosan magasabb dologi költségeket és – hosszabb távon – azt is, hogy az adott képzési kínálattal milyen esélyt nyújt az iskola az elhelyezkedéshez.

A munkaerőpiaci képzések fejlesztésére vonatkozó stratégiai munkálatok során a cél az lehet, hogy a programok tartalmi fejlesztésével és a programkínálat bővítésével, az intézményrendszer (ideértve a felnőtt és ifjúsági szakképzés intézményeit egyaránt) összehangolt működtetésével minden munkanélküli és munkanélküliséggel veszélyeztetett, s kiemelten a pályakezdő fiatal, iskolai végzettségéhez illeszkedő és a munkaerőpiaci szükséglet által indokolt képzési lehetőséget találjon. A képzések minőségének védelmére, a pénzügyi források gazdaságos felhasználása érdekében a normativitás elvének következetes alkalmazására van szükség a programok, a képző intézmények értékelésében és a képzési források elosztásában.

Az „egészséges” szereposztás az lenne, ha az iskolai rendszerű oktatás nyújtana lehetőséget az általános műveltség megszerzésére, az érettségi vizsga letételére, az első szakma megszerzésére. A második és további szakma megszerzéséhez pedig az iskolarendszereken kívüli oktatásnak, illetve – munkanélkülivé válás esetében – a foglalkoztatást elősegítő képzésnek kéne lehetőséget biztosítania.

3. A munkaerőpiaci programok továbbfejlesztése

A szakmai és képzési struktúra korszerűsítését, a munkaerő-kínálat és -kereslet összehangolását a munkaerő-tervezés módszereinek (folyamatban lévő) fejlesztése alapozhatja meg.

Tekintettel arra, hogy a munkaerő-kínálat mérséklésére egyre kevesebb

eszköz áll rendelkezésre, a fiatalok foglalkoztatása szempontjából kiemelt jelentősége van annak, hogy a munkaidőalap újraelosztásával, a részmunkaidős foglalkoztatás elterjesztésével teremtdjének új munkahelyek, illetve hogy a teljes munkaidős munkahelyek – legalább ilyen formában – megmaradjanak. Ez egyszerre feltételezi a megfelelő támogatási formák kidolgozását és életbeléptetését, valamint azt, hogy az aktív munkaerőpiaci eszközök alkalmazásánál is előnyben kell részesíteni a részmunkaidős foglalkoztatást. Mindez egyúttal jobb lehetőséget teremthet kombinált egyéni és rétegprogramok (pl. párhuzamos képzést, munkavégzést, szociális rehabilitációt ötvöző projektek) indítására is.

Az érettségivel rendelkező, felsőoktatásba be nem kerülő fiatalok számára bővíteni kell a szakképzésbe való bekapcsolódás lehetőségét. Előrelépés lenne a korszerű gazdaság igényeihez igazodó, felsőfokú szakmai képzések bevezetése. Arra kellene törekedni, hogy a fiatalok alapvetően az iskolarendszertől hozott tudásuk és képességeik alapján találjanak munkahelyet. A munkaerőpiaci szervezet ehhez járuljon hozzá szolgáltatásokkal, mindenképp az álláshelyek feltárásával, közvetítéssel, a pályaorientáció, pályaválasztás rendszerének korszerűsítésével, kiterjesztésével, a kapcsolódó intézmények tevékenységének összehangolásával, az iskolarendszertől kikerülő követési rendszerének kialakításával.

4. Szociális gondoskodás

A hátrányos helyzetű, perifériára sodródó fiatalokat kizárólag a munkaerőpiaci információs rendszeren keresztül nem lehet elérni, ezen keresztül tartósan nem támogathatók. A munkanélküliség okozta krízishelyzetek feloldásában, a deviancia megelőzésében a szociális szolgáltatásoknak – s azon belül a családsegítő szolgálatoknak – rétegspecifikus programokkal kell közreműködniük, így például célzott információs, tanácsadó, életvezetési és családterápiás feladatokat láthatnak el a munkanélküliek és családjuk körében. Ezekhez a szolgáltatásokhoz kapcsolhatóak a foglalkoztatási, munkaerőpiaci rehabilitációs programok.

*

A fentiekben vázoltakat úgy összegezhetjük, hogy a jelenlegi és várható munkaerőpiaci helyzetben a fiatalok foglalkoztatásának segítése számos új intézmény bevezetését, illetve elterjesztését vagy hatókörének szélesítését, összehangolt intézkedéseket, egyúttal más szemléletet és a munkaerőpiaci szereplők együttműködését igényli. Az alábbiakban a legszükségesebbnek vélt intézkedésekre teszünk javaslatot.

A fiatalokat valóban segítő intézkedések megalapozása érdekében *folymatni kell a fiatalok munkaerőpiaci helyzetét jellemző tendenciák feltárását, így egybek között:*

– ismételen el kell végezni a regisztrált munkanélküli fiatalok, illetve a regisztrációból kikerülő helyzetének alakulására vonatkozó vizsgálatot;

– indokolt megvizsgálni az iskolából kikerültek elhelyezkedési körülményeit és képzettségi szerkezetüket az Országos Statisztikai Adatgyűjtés Programban (OSAP) elrendelt adatgyűjtés alapján;

– külön elemzést érdemes készíteni a fiatalok munkaerőpiaci helyzetéről a KSH munkaerő-felvételének kiegészítő adatfelvétele alapján.

Természetesen az elvégzett vizsgálatok eredményét *nyilvánosságra* kell hozni, illetve azok alapján – *szakmai viták* után – hosszabb távú javaslatokat kellene megfogalmazni a legfontosabb teendőkre vonatkozóan. Az eddigi tapasztalatok alapján kulcsfontosságúnak tűnik a fiatalok tájékoztatásának kérdése. A fiatalok *pályaválasztást segítő munkaerőpiaci tájékoztatása* érdekében áttekinthető szereposztást kellene kialakítani az iskolák, a megyei pedagógiai intézetek, a regionális munkaerő-fejlesztő és átképző központok és a megyei munkaügyi központok között. Az említett intézmények közötti együttműködés nélkülözhetetlen. Érdemes növelni az ifjúsági információs és tanácsadó irodák hálózatának szerepét a pályorientációs tanácsadásban és a munkaközvetítésben, ezen belül különösen az alkalmi (helyettesítési, szezonális stb.) és diák munkalehetőségek feltárásában és közvetítésében. Bővíteni kellene a foglalkozási információs tanácsadók (FIT-ek) hálózatát.

Ahogy már korábban utaltunk erre, alapvetően fontos az *iskolarendszerből kilépők iskolázottságának, szakképzettségének, illetve a felsőfokú végzettséget szerzők arányának növelése*. A már kidolgozott, illetve kidolgozás alatt lévő szakképzési programokba be kell építeni az *alapvető munkaerőpiaci ismeretek és álláskeresési technikák* oktatását.

Az alapiskolai végzettség nélküli fiatalok részére mielőbb olyan, *szakképzést is biztosító programokat* kell indítani, amelyek lehetővé teszik az általános iskola elvégzését.

Minden településen, illetve minden megyében fel kellene táni azokat a *foglalkoztatási területeket*, amelyek keretében különösen az érettségizett fiatalok szociális, kulturális, egészségügyi, településfejlesztési, közlekedés- és hírközlés-szolgáltatási munkálatokkal, idegenforgalmi, illetve környezetvédelmi feladatokkal foglalkoztathatóak. E területek bővíthetik a közhasznú munkavégzések lehetőségét.

A fiatalok, elsősorban a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok munkaerőpiaci esélyei bizonyosan javíthatóak lennének a *családsegítő hálózat és más, szociális segítő intézmények, valamint, a nonprofit szervezetek fokozottabb bevonásával*.

Természetesen sürgető feladat a foglalkoztatási törvény módosítása miatt 1996. július 1-jével megszűnt pályakezdők munkanélküli segélyét felváltó *aktív munkaerőpiaci támogatások* (az új aktív foglalkoztatási eszközök, a kísérleti programok és az új szolgáltatások) értékelése.

Az *érettségi utáni iskolarendszerű (post secondary) képzési formákat* és az intézmények támogatási rendszerét mielőbb ki kell dolgozni. A *sorkatonai szolgálatot teljesítő, valamint a büntetésüket töltő fiatalok* munkaerőpiaci esélyeinek bővítése érdekében indított *kísérleti jellegű képzési programokat* folytatni, illetve értékelni kell.

A fiatalok egyes rétegei munkaerőpiaci, társadalmi leszakadásának helyzetéből, valamint a fiatalok foglalkoztatása elősegítését célzó programok

nemzetközi tapasztalataiból kiindulva javasoljuk, hogy – ugyancsak kísérleti jelleggel – induljon pályázat (esetleg az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány szervezésével) azon nem kormányzati szervezetek és esetleg állampolgári kezdeményezések ösztönzésére, amelyek a fiatalok munkaerőpiaci beilleszkedésének elősegítését célozzák. A pályázat keretében *helyi projektek egységes, azaz nem eszközökre bontott támogatására* nyílna mód (pl. játszóterek rendbehozása, régebbi épületek restaurálása, használaton kívüli gépek, eszközök működőképessé tétele). A helyi projektek a fiatalok munkavégzését, illetve bizonyos szakmai fogások elsajátítását segítené úgy, hogy közben munkájuk eredménye láthatóvá válhat, s az visszaigazolhatja erőfeszítésük értelmét.

A *Nemzeti Gyermek- és Ifjúsági Közalapítvány* számos területen (bentlakásos képzések, a hátrányos helyzetű és fogyatékos fiatalok szakmai habilitációja, speciális szolgáltatások terén) segíthetné a fiatalok munkaerőpiaci integrációját.

Mindezek mellett – elsősorban diplomáciai munkával – törekedni kell arra, hogy több országgal létesítsünk *gyakornoki csere-megállapodást*, és szélesítsük a *nemzetközileg elismert szakmák körét*, továbbá növeljük a kétoldalú kapcsolatok, illetve a nemzetközi szervezetekkel való együttműködés révén nyerhető támogatásokat.

Jegyzetek

1. Az alsó korhatár bizonytalanságát az okozza, hogy míg a Munka Törvénykönyve a munkavállalási kor alsó határát 15 évben határozta meg, és a statisztikák is ezt tekintik életkori határnak, addig az iskolaköteles életkor 16 év. A felső korhatár – a nemzetközi standardok szerint – 24 év, s a KSH munkaerőfelmérése alapján 25 éves kor után a foglalkoztatási és munkanélküliségi adatok „belesimulnak” az átlagos trendbe. Azért láttuk mégis indokoltnak a 25–29 évesek bevonását is, mert a pályakezdőknek tekintettek között jelentős az arányuk.

2. Ez jóval meghaladja a KSH munkaerő-felvételének adatait, s az összetétel is eltér attól: a munkaügyi szervezet nyilvántartásában jóval nagyobb a 25–29 évesek, valamint a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya. Az eltérés oka sokrétű. Szerepet játszott benne, hogy a KSH felmérése kiszűri azokat, akik illegális vagy alkalmi munkát végeznek, akik nem keresnek aktívan munkát. Hozzájárult az eltéréshez az ún. regisztrációs érdekelttség, vagyis az, hogy a fiatalok a jelentkezéssel jogot szerezhetnek a – közép- és felsőfokú végzettségűek által igénybe vehető – pályakezdők munkanélküli segélyére és képzési támogatására, kényszerűen vagy önként kitolva a munkakeresés és -kezdés időszakát.

Laki László

Ingázás külföldre

(Hazai munkanélküliség – külföldi munkavállalás)*

Köztudott, hogy a hazai munkanélküliség rendkívüli differenciáltságot mutat a területek és a településtípusok szerint. A nyílt munkanélküliség már megjelenése kezdetén is az ország infrastrukturálisan és gazdaságilag legfejlettebb területein és falusias településein kezdett sűrűsödni, ami a munkanélküliség tömegessé válása idején a „kelet–nyugati” lejtőben öltött látványos formát. A későbbi gazdasági és munkaerőpiaci fejlemények – az egyik oldalon például a privatizáció, a külföldi tőkeberuházások, a munkaerő-kereslet élénkülése; a másik oldalon a gazdaság leépülésének folytatódása, a beruházások hiánya, a tartós munkanélküliség tömegessé válása – nem változtattak lényegesen a már kialakult helyzeten. Pontosabban amennyiben mégis, annyiban felerősítették a differenciálódást, és még markánsabbá tették a területi-településbeli különbségeket.

Mindezzel azt kívántam jelezni, hogy jóllehet a hazai munkanélküliségről, annak jellemzőiről, lefolyásáról, kezeléséről és várható alakulásáról globálisan sok mindent el lehet mondani, szakmai és politikai szempontból igazán használható képet mégis csak akkor lehet adni, ha megkíséreljük feltárni a társadalomban e területen fennálló differenciáltságot.

A fenti szempontok és megfontolások figyelembe vételével arra vállalkoztam, hogy a magyar gazdaságban és munkaerőpiacon végbement drámai folyamatok egy sajátos típusát próbáljam meg leírni. Nevezetesen: arra kerestem a választ, hogy vajon mi történik egy olyan térséggel és annak lakóival, amely a hetvenes évekig döntően mezőgazdasági jellegű volt, majd ezt követően iparosították, hogy azután a kilencvenes évek válságkörülményei közt bezárják az odatelepített üzemeket, és elbocsássák a dolgozóikat. (Meggjegyzem, hogy nem speciálisan magyar problémáról van szó, sokkal inkább egy, az államszocialista viszonyok közti Kelet-Európa tipikus jelenségéről, hiszen ezekben az iparilag fejletlen országokban sok helyütt a hatvanas és hetvenes évektől kezdve kerül sor jelentősebb vidéki ipartelepítésre, és az addig zömében mezőgazdaságban dolgozó népesség ipari munkássá válására.) Másként fogalmazva: az államszocialista redisztribúció egy sajátos ipa-

* A kutatást az Aktív Társadalom Alapítvány és az Institut für die Wissenschaften von Menschen támogatta. A kutatásban részt vett Simon János szociológus.

rosítási-fejlesztési típusát kívántuk megvizsgálni, amelynek az volt a fő jellegzetessége, hogy az addigi fejlődési pályáról külső tőkeallokációval a gyors iparosodás irányába kilendítették az érintett településeket és mikrokörzeteket, majd néhány évtizedes iparosodás után, a kilencvenes évek eleji gyárbezárásokat követően, megtört ez a fejlődési szakasz. Ettől kezdve egy új fejlődési pályára kerültek-kényszerültek az érintett települések. Ezt a folyamatot ma még – néhány évvel a helyi ipar összeomlása után – korai lenne megítélni. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az iparosodás folyamata lelassult, dinamikája megtört, államosított formája véget ért, de hogy csupán egy időleges megtorpanásról van-e szó, avagy hosszabb stagnálásról, netán fejlődési megrekedésről, esetleg egy új fejlődési irány kialakulásáról, azt egyelőre nem lehet tudni. Az is bizonyosnak látszik, hogy az elmúlt évtizedekben ipari bérmunkássá váló, életvitelüket, életmódjukat, munkahelyi karrierjüket stb. ekként szervező emberek a gyárak bezárását és elbocsátásukat követően szintén merőben új munkaerőpiaci, elhelyezkedési, megélhetési körülmények közé kerültek. Egyfelől kérdés, hogy az évtizedes iparosodás kínálta megélhetési és fejlődési irányhoz képest a jelzett tőkekivonás és az ezt követő tömeges és tartós munkanélküliség milyen megélhetési alternatívákat és lehetőségeket kínál számukra: hogy tehát tovább tudnak-e haladni a bérmunkás vagy az alkalmazotti lét irányába; esetleg a bérmunkás lét és a mezőgazdasági önellátás és kistermelés félproletár kombinációját lesznek-e kénytelenek folytatni; netán az állami segélyek és az alkalmi munka „kettősségére” kényszerülnek építeni további életüket. Másfelől kérdés, hogy maguk az érintettek milyen erőforrásokkal rendelkeznek; miként élik meg és értékelik léhelyeztükét és lehetőségeiket; milyen személyes vagy családi értékek és törekvések mentén szervezik életüket, és milyen túlélési és kitörési stratégiákat követnek.

*

A továbbiakban e kutatás egy sajátos összefüggését mutatom be, nevezetesen azoknak az egyéneknek és csoportoknak a helyzetét, akik, illetve amelyek e viszonylag zárt, alacsony keresetekkel, tömeges és tartós munkanélküliséggel, továbbá egyéni és családi tulajdonhiánnyal jellemezhető helyzetből a külföldi munkavállalás felé törekedve keresik a kitörés lehetőségét.

Részlet egy orvosnővel készült interjúból:

...Nem volt jellemző eljárás. A település közlekedési szempontból nincs különösebben szerencsés helyzetben. Tehát nincs főútvonallal mellett, a vasúti közlekedés meg átszállással oldható meg, és nincs a környéken olyan ipari potenciál, ahová érdemes beutazni. Külföldi munkavállalás már korábban is volt, de nem volt jellemző. Kitörési pontot a tengizi munkavállalás az adott esetben csak egy-egy család számára jelentett.

– Körülbelül hányan?

– Körülbelül húsz-huszonöt embernek. Ez nem volt hatalmas kontingens, és döntően keletre irányult.

– Most viszont nyugatra...

– Igen. Ez jelentősebb volumen. Szerintem olyan száz-százhusz ember lehet.

Erről úgy szerzek tudomást, hogy az alkalmassági vizsgálatok során a rendelésben kiderül, hogy ő külföldre megy dolgozni. Vagy éppen a felesége panaszkodik, hogy a gyerek beteg, itt vagyok egyedül, az anyósom is a nyakamon van. Kérdezem, hogy miért van egyedül; hát a férjem két hónap múlva jön haza. Szóval, ilyen és hasonló helyzetekből derül fény a külföldi munkavállalásra.

– Ezek hivatalos munkavállalások?

– Igen, hivatalosak. Az alkalmassági vizsgálatokat az alapellátásban végzzük, és ha gond van, akkor kerül másodfokra.

– Kik ezek az emberek?

– Döntően fiatal családapák. Szakképzettek: festő-mázoló, autószerelő, karosszerialakatos, építőipari burkoló, kőműves.

– A cél Németország?

– Egyértelműen Németország. Kevésbé Ausztria...

Mint az interjúból kiderül, a külföldi munkavállalásnak vannak hagyományai a környéken. Már az államszocializmus időszakában is – közelebről a nyolcvanas évek közepétől – többen vállaltak külföldön munkát, a korabeli lehetőségeknek megfelelően szinte kizárólag a volt szocialista országokban. A cél csak részben volt az interjúban is említett Tengiz, hiszen az ide telepített híradástechnikai gyár a volt Szovjetunió egész területére szállított telefonközpontokat, így az üzem munkatársai az ország más területére is eljutottak. Ezenkívül a körzet más cégei is szállítottak termékeket a külföldi piacokra, továbbá jó néhány, az NDK-ban bér munkát vállaló cég a környékről toborzott lakatos, csőszerelő, hegesztő stb. szakmunkásokat. Végül is az interjúban érintett, „döntően keletre” irányuló külföldi munkavállalás inkább a volt szocialista táborot jelenti.

Az interjúalany már ezeket a munkavállalásokat is „kitörésnek” minősíti. Ezen részben más értendő, mint amilyen értelemben mi ezt a fogalmat a jelenlegi munkaerőpiaci és megélhetési állapotokra vonatkoztatva használjuk. Akkor ugyanis mind a helyi, mind a tágabb hazai munkaerőpiacon el lehetett helyezkedni, a bérekből és fizetésekből szerényen, de biztosan meg lehetett élni, és az egyéni-családi jövedelmeket a második gazdaság formáival is kiegészíthették, akik élni akartak ezzel.

Annyiban azonban már akkor is kitörésnek számított egy-egy külföldi munkavállalás, amennyiben azzal két-három év alatt annyit össze tudtak spórolni az érintettek, hogy itthon meg tudták oldani a lakáshelyzetüket, kocsit vagy egyéb tartós fogyasztási cikket tudtak vásárolni. Sőt, a vállalkozóbb kedvűek és ügyesebbek már ebben az időszakban összegyűjthettek annyi tőkét, amennyi egy korabeli, kisebb családi vállalkozás elindításához elégséges volt. Ebben az értelemben kétségtől mintául szolgáltak a külföldi munkavállalás szocialista formái is mindazoknak, akik a számukra fontos társadalmi javakhoz (pl. lakás, autó) a szokásosnál jóval gyorsabban hozzá akartak jutni; szűkebb környezetüknél jobban szerettek volna élni, netán vállalkozóként keresték boldogulásuk útját.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a külföldi munkavállalás mögött azonban nem kizárólag csak anyagi-gazdasági törekvéseket kell feltételeznünk, még az államszocialista viszonyok között sem. Találkoztunk olyan

emberrel, aki fiatalon belekóstolván ebbe az életformába, úgy döntött: amíg van rá lehetősége, és kitűzött célját nem éri el, addig csinálja. Ez – ha nem jelent is folyamatos kintlételet a számára – már tíz esztendeje tart. Kezdte az Ural környékén, folytatta Ausztriában, és most Németországban dolgozik. Még ma is reménykedik, hogy meg tudja hosszabbítani a kintmaradását, vagy ha nem, akkor abban bízik, hogy egy-másfél év múlva ismét kikerül.

Azután találkoztunk olyannal is, aki családi válságát és az ebből adódó lakásproblémáit – a válás utáni egzisztenciateremtés anyagi feltételeit – kívánta ezzel a módszerrel megoldani. Számba véve a válás utáni közös lakáshasználat hátrányait, saját pénzügyi lehetőségeit és a külföldi munkavállalás járulékos előnyeit (így például amíg ő külföldön dolgozik, és megkeresi a „lelépési” díjat, addig a volt felesége élhet a közösen szerzett lakásban), ezek alapján döntött a külföldre távozás mellett. Ez 1989-ben történt. A rendszerváltást már az NDK-ban élte meg, de nem jött haza mindaddig, amíg nem volt muszáj, vagyis 1994 januárjáig. Hangsúlyozom, hogy muszáj volt hazajönnie, hiszen ismerte a helyi munkaerőpiaci helyzetet, és tudta, hogy itthon nem nagyon tud elhelyezkedni. Mint ahogyan valóban nem is tudott, hiszen hazajövetelét követően fél évig munkanélküli volt. Őt tehát a kényszer hozta haza.

Megint másokat – és ez már a kilencvenes évek utáni állapotokra vonatkozik – hasonló módon a kényszer visz külföldre. Legtöbbjük fejében mindaddig komolyabban meg sem fordult a külföldi munkavállalás gondolata, amíg munkanélküli nem lett; nem kellett szembenéznie azzal, hogy bár dolgozik, de egyre rosszabbul él; saját és családja szükségleteit egyre kevésbé tudja kielégíteni, a lakás OTP-tartozását nem képes fizetni, netán felesége is elvesztette állását. Mint azt egyikük oly szemléletesen megfogalmazta: „...a munkanélküliség lehúzott a sárba”. És itt újra e kitörési forma mintaadó szerepét kell hangsúlyoznunk. Nevezetesen: a saját egzisztenciájuk megalapozását vagy családjuk megélhetését e módon sikeresen megoldó személyek követendő mintaként szolgálnak az itthon hasonló helyzetben lévő ismerősök és rokonok számára. És itt ne csak az önkéntes mintakövetésre gondoljunk, hanem a mintakövetés kényszerű formáira is, azokra, amelyekkel a környezet nyomást gyakorol az egyénre, a minta állandó felemlítésével, jöllehet az érintett számára az nem is vonzó, és nem is nagyon szeretné követni. Találkoztunk olyan beszélgetőpartnerrel, akinek családjában többen is Németországban dolgoznak, és a hosszú ideig ellenálló férjet végül is húga vette rá „bezzeg a sógorodék” zsarolással erre a lépésre. Pedig neki volt itthon munkahelye, amelynek létét jó ideig ellenérvként használta a maga igaza alátámasztására. Csakhogy amíg ő havi 18–20 ezer bruttót vitt haza, addig a sógora családja ennek a sokszorosát, és amíg nekik állandó gondot jelentett a lakástörlesztés előteremtése és a normális megélhetés biztosítása, addig ők egy év alatt kifizették az OTP-tartozásukat, majd a bútort és az autót is kicserélték. A helyi és a német keresetek közti eltérés tehát akkora, hogy a hazai viszonyok között az életszínvonalban már rövid távon is – mondjuk, egy-másfél év alatt – olyan szembeötlő különbségeket produkál, hogy a külföldi munkavállalásnak „ellenállók” is kénytelenek feladni meggyőződésüket.

Ez egyben azt is jelzi, hogy a külföldi munkavállalás kényszere túlmutat

a munkanélkülieken, és a helyi munkaerőpiacon kialakult, rendkívül alacsony bérek miatt az állásban lévők számára is mindinkább követendő mintát jelent.

Mind a külföldi munkavállalók, mind a környezetük egyetértett abban, hogy a kitérésnek ezt a módját elsősorban a leginkább vállalkozó kedvű, a legtörekvőbb és legnyitottabb emberek választották, és persze a képzetebbek. Az egyik beszélgetőpartnerünk, aki egy német autógyárban szerelőszalagon dolgozik (vagyis egyszerű betanított munkát végez), elmondta, hogy magyar munkatársai között műszaki és mezőgazdasági főiskolai végzettségűtől kezdve a katonatisztn és rendőrön át egészen az ácsig és kőművesig szinte minden szakterület képviselve van. Mint mondta, „szakmunkás alatt” azonban nem dolgozik magyar munkavállaló ezen az összeszerelő-szalagon. A kikerülni vágyók és kintmaradni akarók vállalkozó kedve láthatóan nem ismer határokat. Ezt nemcsak az mutatja, hogy a főiskolát végzetek egyszerű és monoton, jó esetben bonyolultabb betanított munka szintű tevékenységeket is elvállalnak, hanem az is, hogy a piaci kereslethez igazodva az agronómus és az útépítő munkás is gyorsan „átképzí” magát kőművéssé. Ezek az emberek szinte nem ismernek lehetetlent, nem válogatnak a munkafeladatok között, és csaknem mindent elvállalnak, amit felkínálnak nekik.

Nincsenek megbízható adataink arról, hogy a környékről hányan is vannak külföldön. Az idézett interjú alanya 100–120 főről tesz említést, egy másiké 80–100 emberről beszél, van, aki ennél többre, a helyi előjáróságok képviselői pedig ennél kevesebbre becsülik a külföldön dolgozók létszámát. Az eltérések egyik oka az, hogy a kint dolgozók jórészt csak azokról a helybeliekről tudnak, akik együtt mentek ki, vagy akikkel ott kint találkoztak. Miután különféle módokon lehet kijutni, a csoportosan kikerülőket nem tudnak a többi csoportról vagy az egyéni munkavállalókról, és viszont.

A másik ok az, hogy a huzamosan kint lévők mellett gyakran csupán egy-egy célfeladatra toboroznak munkásokat. Ezek a „csapatok” két-három hónapra szerveződnek, majd hazakerülnek és feloszlanak, hogy azután – akár néhány hónapon belül – újraszerveződjenek, de már megváltozott létszámban és összetételben. Ezeket a mozgásokat valójában nem követi senki, legfeljebb hallomásból tudnak róla az emberek. További ok, hogy a külföldi munkavállalásról talán a legtöbb ismerettel rendelkező orvosok is csupán az alkalmassági vizsgálaton résztvevők számát ismerik, azt azonban már nem, hogy közülük tényleges hányan is jutottak ki. Előfordulhat, hogy valaki azonnal kikerül, de nem ritka a hosszabb várakozási idő sem. Ezenkívül a „nem hivatalos” munkavállalók már az orvosnál sem jelennek meg, hiszen tőlük senki sem kér ilyen igazolást. Az elmondottak miatt azután folyamatosan változik a kint lévők száma; hol 120 fő a tényleges létszám, hol ennél több, hol pedig kevesebb. És miután az érintettek ezt többnyire nem jelentik be sehol – bár van ilyen kötelezettség –, mindenki csupán becslésekre hagyatkozik.

*

A kikerülésnek sokféle módja van. Volt olyan, akit ugyanaz a cég vitt magával Németországba, amelyik Tengizben is alkalmazta. Az illető Tengizből való hazatérte után néhány hónappal már egy Hannover környéki építkezésen

dolgozott. Neki tehát a kisujját sem kellett mozdítania azért, hogy Németországba kerüljön.

Mások egyénileg próbálkoztak. Az egyik beszélgetőtársunk például kiutazott abba a német autógyárba, ahol ismeretei szerint alkalmaztak magyar vendégmunkásokat, és a személyzeti osztályon jelezte munkavállalási szándékát. Ott kitöltették vele a jelentkezési papírokat azzal, hogy majd ők hivatalosan elintézik a magyar hatóságoknál a formaságokat. Bár hónapok teltek el a jelentkezés után, és még kétszer ki kellett mennie érdeklődni, végül is sikerrel járt a „személyes” kapcsolatfelvétel. E „személyes” ismeretségnek azután a későbbiekben is hasznát látta, amikor kinttartózkodásának meghosszabbításához kapott segítséget. A „hivatalos–személyes” kapcsolatkiépítésnek ez a módja azonban költséges, hiszen többször is ki kellett utazni, így ezt sokan nem is tehetik meg. A sikeres egyéni próbálkozások döntő többsége természetesen abban a láthatatlan kapcsolati hálóban szövődik, amelyet a haverok, barátok, rokonok és ismerősök jelentenek. Hol egy katona barát, hol egy falubeli haver, hol egy volt munkatárs, hol a testvér, hol a sógor, hol egy rég nem látott ismerős szól, hogy „most gyere”. Találkoztunk olyannal, akinek egy szomszéd falubeli ismerős azzal a feltétellel szerzett munkát, ha az illető sógorát sikerül rábeszélnie és magával vinnie Németországba.

Az ismeretségi kör nyilvánvalóan nem szorítkozik csupán a magyarokra. Azokat, akik beszélnek németül, és akikkel a kinti munkaadójuk elégedett, szükség szerint nemcsak ismét meghívják dolgozni, hanem alkalmanként a németek kézről kézre adják őket. Ez főként a vendéglátásban dolgozóknál – szakácsoknál, felszolgálóknál – van így, ahol a munkabírás, a megbízhatóság, a sokoldalúság, az engedelmesség, az olcsóság, igénytelenségük a lakás- és munkakörülményekkel szemben stb. kapóssá teszik őket.

A kevésbé szerencséseknek azonban a munkaközvetítőkhöz és a kint munkát vállaló cégekhez kell fordulniuk, vagy meg kell várniuk, míg valaki a környéken toborozni kezd. Az ügyesebbek egyszerre több helyen is jelentkeznek, remélve, hogy ezzel jelentősen lecsökkenthetik a várakozási időt. Ez hol bejön, hol nem. Találkoztunk olyanokkal, akiket egy időben több cég is, hosszú ideig csak hitegetett a kiküldéssel. Többen – főként szakmunkások – csoportokba szerveződve próbálták külföldi munkavállalási esélyeiket növelni, és a cégnél nem egyénileg, hanem csoportosan jelentkeztek. Jóllehet a többi külföldi munkavállalási formánál sem kevés a kockázat, adataink szerint mégis talán ez utóbbinál a legnagyobb. Ugyanis amíg az „ismertségi–rokon” munkaközvetítő háló valós és használható információkhoz juttatja tagjait a lakás- és munkakörülményekre, a fizetésekre, a bánásmódra stb. vonatkozóan, addig a munkaközvetítők, a toborzók és az ismeretlen vállalatok ígéreteiből csupán később és a helyszínen derül ki, hogy mi igaz, és mi nem. Volt olyan, aki az újságból kinézett magánközvetítőnél jelentkezve lefizette a nem kevés közvetítési díjat, és a mai napig sem kapott semmiféle értesítést ügye állásáról. Ennek már több éve. És olyan is volt, hogy már a toborzást követő héten kivitte az építőipari cég a jelentkezőket Németországba, és ott derült ki, hogy mitől a nagy gyorsaság: sürgősen új embereket kellett sorozni azok helyére, akik a rossz lakáskörülmények, higiéniai viszo-

nyok, az embertelen bánásmód, a kiszámíthatatlan és alacsony bérek elől hazamenekültek. Két és fél hónapnál tovább azonban az újak sem bírták, hogy konténerben kell lakni, hogy nincsen rendes tisztálkodási lehetőség, hogy nem tudtak „normálisan” főzni, mosogatni és mosni, továbbá, hogy 800 márkát ígértek nekik, de csak 500-at kaptak. És még ezt a rendkívül alacsony keresetet is részletekben és utólag kapták kézhez. Két és fél hónap után az újonnan jöttek egy jelentős része is felkerekedett, és a cég vezetőinek ígéretései ellenére a lehető leggyorsabban hazautazott.

Nem sokat tudunk meg arról a kérdésről, hogy vajon egy-egy sikeres közvetítésnek-kijutásnak van-e ára, és ha igen, milyenek a tarifák. Nem a hivatalos közvetítői díjakra gondolunk, hanem arra, hogy a cégek azon emberei, akik végül is eldöntik, hogy ki megy és ki marad, az érintettek számára előnyös döntésért hallgatólagosan elvárnak-e, avagy ténylegesen kérnek-e „fejpénzt”. Arról, hogy a jelenség létezik, azoktól tudunk, akiknek a kinti munkavállalása kudarcba fulladt, és ma már kívülállóként beszélnek róla. Azoktól azonban, akik most is külföldön dolgoznak, nem kaptunk érdemleges és használható válaszokat. Ennek sokféle oka lehet: az érintettek valóban nem fizettek „fejpénzt”; bizalmatlanok voltak, hallgatólagos titoktartás köti őket; bizonyos cégeknél kell fizetni, másoknál nem stb. Az egyik beszélgetőpartnerünk egy sajátos jelenségre hívta fel a figyelmet. Nevezetesen arra, hogy más dolog bekerülni a külföldi munkavállalók közé, és megint más köztük maradni, ami pedig a kikerültek többségének legfőbb vágya. Ez utóbbi összefüggésben a fejpénz elveszti jelentőségét, hiszen – mint látni fogjuk – egészen más alapon szerveződik a kikerülők köre.

Részlet egy munkavállalóval készült interjúból:

- *A cég válogatja az embereket?*
- *Nem. A cég már rég nem az utcáról veszi fel az embereket.*
- *Ismeretség útján?*
- *Igen. Ez a cég már több mint tíz éve kint van. Aki egyszer már kint volt velük, és lehúzta a maga két-két és fél évét, az felkerül náluk egy listára. És a következő két év – a pihenőidő – elteltével, ha ki akar újra menni, akkor nagy valószínűséggel ki is fog menni. Mert egyszer már bizonyította, hogy bírta a tempót, nem késik, nem iszákos stb. A másik meg az, hogy aki itt a két évet lehúzta, ismeretségre tett szert, tehát megismeri a főnököt, ... ez egy nagy család. Itt mindenkinek mindenki valakije. Úgy hívják, hogy „csókosok” az ilyen embereket. Én is „csókos” vagyok. Mindenki az, aki oda bekerül, mert az utcáról senki sem vesznek fel. Tehát azért nincs reklamáció meg ilyesmi, mert mindenki mindenkinek az ismerőse, és mindenki kristálytisztán tudja, hogy mit kell csinálni, és miért megy ki... Mindenki tudja, hogy mi van, tehát nincs reklamáció. Általában mindenki vissza is szeretne még jönni két év elteltével, és ugye maga alatt senki sem vágja a fát... Ez egy családi vállalkozás. Ide hiába jönne valaki az utcáról, akár egy marék pénzzel. Nem bíznak meg senkiben. Itt apa viszi a fiát, a fia viszi a sógort, a sógor viszi a...*

Úgy gondoljuk, hogy az idézett interjúrészlet sok szempontból más megvilágításba helyezi a fejpénz kérdését. Egyrészt felhívja a figyelmet az időtényező fontosságára, vagyis arra, hogy a németországi munkavállalásra hi-

vatalos úton legkorábban kikerültek zöme olyan kapcsolati tőkét épített ki magának az elmúlt években, amellyel egy „utcáról” bejövő új jelentkező aligha versenyezhet. Mint az interjúalany megfogalmazta: „Ez egy nagy család. Itt mindenkinek mindenki valakije...”, tehát ide bekerülni többnyire valóban nem pénz kérdése. Másrészt arra hívja fel a figyelmet az idézett interjúrésztlet, hogy a német piacon hosszú ideje részt vevő magyar cégek a dolgozóik időhöz kötött külföldi munkavállalása miatti folyamatos rotációt ma már nem toborzással, hanem saját „listáról” oldják meg. E „lista” jellegzetessége, hogy erre csak olyanok ajánlására lehet felkerülni, akik már „bizonyítottak”; a munkaadó erre a bizalmi tőkére alapozva fogadja el az ajánlott személyt, ami mintegy kezességvállalásként is értelmezhető. Annál is inkább, mert többnyire úgy szólnak az ajánlók és az ajánlottak közti egyezségek, hogy a „pihenőidő elteltével” ismét az ajánló személyt illeti meg az állás. Nyilvánvaló, hogy ilyen egyezségek és kezességvállalások csak egymásban bízó és egymást kontrollálni képes emberek között – apa, fia, veje, sógora, barátja stb. – jöhetnek létre, következőképpen jelentősen leszűkül a számba jöhető, ajánlható személyek köre. Ez egyben azt is jelenti, hogy az elmúlt években a külföldi munkavállalók bizonyos körében megindult a zárt csoporttá szerveződés folyamata.

Harmadrészt az interjúból az is kiderül, hogy azok az emberek, akikről az előbbieken azt írtuk, hogy többnyire nehezen – kényszerből – szánták rá magukat erre a lépésre, és a kinti munkavállalásukat ideiglenesnek tekintették, végül is nem nagyon akarnak hazatérni. Azon ügyeskednek, hogy meghosszabbítsák munkavállalásukat, és/vagy a „pihenőidő elteltével” ismét kikerülhessenek. Nos, az ambivalens beállítódás okai nagyon is kézenfekvők. Miután a helyi munkaerőpiacon nem történt változás, a hazatérők vagy nem tudnak elhelyezkedni, vagy a kinti keresetük töredékéért kellene itthon ugyanannyit, netán még többet dolgozniuk, amiből ráadásul csak alacsony életművön tudnak megélni. Ugyanakkor a kint eltöltött egy-két év keresete meghozta sokuk étvágyát. Rádöbentek arra, hogy rendkívül rövid idő alatt többre jutottak anyagilag – lakásépítés befejezése, lakáskölcsön kifizetése, a lakás felszerelése, autó vétele stb. – , mint itthon tíz vagy húsz év alatt juthatnának. A gyarapodás útján elindulók kénytelenek belátni, hogy amennyiben a gyarapodás folytatásának csak ez az egyetlen lehetősége kínálkozik számukra, úgy balgaság lenne ezt feladni. A család változó és növekvő szükségletei szintén erre szorítják őket, és még az a törekvésük is, hogy az innen származó jövedelmeikből stabilizálják itthoni egzisztenciájukat, illetve, ha lehet, új kitörési utakat nyissanak maguknak. Mivel tehát súlyos érvek szólnak a kinti munkavállalás meghosszabbítása mellett, és kemény érdekek fűződnek a „listára” való felkerüléshez, és miután ennek elérése elsősorban a „családhoz” tartozás függvénye, amelyhez viszont kizárólag kapcsolati és bizalmi tőkére van szükség, és nem pénzre, úgy tűnik, hogy a fejpénz ez esetben valóban elvesztette jelentőségét.

A rendelkezésre álló adatok arra utalnak, hogy még a leginkább vállalkozó kedvű és legfelkészültebb szakmunkások is tartottak a német munka- és főként minőségi követelményektől. Várakozással és feszültséggel teli hetek és hónapok után végül kiderült, hogy nincsenek teljesíthetetlen követelmények, de „nagyon oda kell figyelni”.

Annak, hogy a magyar Alföld közepéről egy, a precizitásáról és minőségéről híres, új munkakörnyezetbe hirtelen átkerülő embereket ez a helyzet nem állította teljesíthetetlen követelmények elé, több oka is van. Mindenekelőtt az, hogy az elvégzendő munkafeladatokat nagyon pontosan előírták, amennyire lehet, leegyszerűsítették, mások által már kipróbálták, és ezek mindenki számára is áttekinthetőek. Emellett időt adnak a begyakorlásra, sőt az ügyetlenebbeket és az átlagosnál többet hibázókat sem „barmolják” le vagy küldik el azonnal. Hallottunk olyan munkavállalóról, akit ügyetlensége miatt a német előjárók négy-öt, mindinkább egyszerűsödő munkafeladatra is kipróbáltak, de nem küldték el. Ezzel a szelekciós eljárással az egyéneket és a munkafeladatokat mintegy összehozzák, senkit sem állítanak teljesíthetetlen feladatok elé. Ugyanakkor demonstrálják az egyén felelősségét, hiszen elsősorban a szorgalmán, ügyességén, tanulékonyságán és kitartásán múlik az alkalmaztatás, a kvalifikáció és a kereset.

A begyakorlás, az odafigyelés, a megértés és a tolerancia azonban állandó ellenőrzéssel párosul, és folyamatosan visszajelzik a hibákat, a minőségi követelmények megsértését. A betanulási idő egyben egy új munkakultúra elsajátítását is jelenti, amennyiben a munkást arra ösztönzik és kényszerítik, hogy csak kifogástalan terméket engedjen ki a kezéből, ezért a technológiai eljárást szigorúan be kell tartania, és munkáját saját magának is ellenőriznie kell.

Részlet egy munkavállaló interjújából:

Megmondom őszintén, hogy én is úgy mentem ki annak idején, hogy vittem magammal a jó magyar szokást: jól van ez így. Nem tagadom le – és ne is tagadja le senki –, mert ez így van, hogy itthon megszoktunk egy nívót, hogy jól van ez így. Pedig nem úgy van... Szóval, nagyon sokat tanultam én is odakint, mert tényleg vittem magammal azt a hanyag munkát. Nem tudom, ki hogy van vele, de nem véletlenül vannak ők ott, ahol vannak. Mi ott túlnyomórészt a mezőgazdasági gépek, pótkocsik alapereteit csináltuk, és megnézték tejtől talpig. Ha egy pici hegesztés, egy centi is ki volt hagyva, akkor vissza kellett tolatni a kocsival, és meg kellett hegeszteni. Az egyenetlésnél nagy alumínium vonalzók, léniák voltak, és azzal kellett milliméterre mérni, hogy megfelel-e a műszaki rajzon előírtaknak. Ha nem, addig kellett ütni-vágni, míg helyre nem jött... előzőleg begyakoroltatták velünk a hegesztési technológiát. Volt négy-öt alaperet, és begyakoroltatták, hogy először itt hegeszd, és odaírta a rajzra, hogy egyes. Utána itt hegeszted, és odaírta: kettős. A túloldalt hármás, négyes, ötös, ahány varrat, annyi számozás, és olyan sorrendben kellett hegeszteni. A technológiai fegyelem maximális volt.

Mindent egybevéve, a munkafeladatok pontos előírása, ezek teljesíthetősége, a begyakorlási idő alatti szelekció és ellenőrzés, az egyéni felelősség előtérbe állítása stb. együttesen azt eredményezik, hogy mindenki számára

világosan és összetéveszthetetlenül elválik egymástól az ügyetlenség és a lelkiismeretlenség. És tudatosodik, hogy az ügyetlenség érthető, tolerálható és segítségre méltó, a technológiai előírások megsértésében megnyilvánuló lelkiismeretlen munka azonban megbocsáthatatlan és büntetendő. Olyannyira, hogy figyelmeztetés, felelősségre vonás, majd elbocsátás jár érte.

Az előzetes félelmekkel szemben az előírt normák és a munkatempó sem állítják teljesíthetetlen követelmények elé a külföldön munkát vállalókat. Talán ettől tartottak a legtöbben, és nemcsak azért, mert sokat hallottak arról, hogy odakint a nyolc órát keményen végig kell dolgozni; hogy a legendásan jó munkaszervezés miatt nincs anyagihiány, nincs leállás vagy lazítás; hogy az elromlott gépek helyébe azonnal hoznak újakat; hogy nincs sétálás, beszélgetés, hosszú és gyakori cigarettaszünet, hanem azért is, mert éltek ennek hazai gyakorlatát. Mindezek ismeretében szorongással vágtak neki az útnak: képesek-e megfelelni a megnövekedett követelményeknek.

Ismét egy munkavállaló elbeszéléséből:

A szalagmunka nagyon kegyetlen volt az autógyárban. Gondolom, általában minden szalagnál így van, monoton és legalább egy hónap kell, amíg begyakorolja az ember. Utána már nem a munkára figyel, hanem a minőségre. Hát, általában mi, magyarok a rosszabb, a nehezebb munkát kaptuk. Ezeken a szalagokon jóformán nincsen német. Ötven közvetlen munkatársammal egy mester alá tartoztunk, és ebből talán kettő volt német, a többi török, jugoszláv, vietnami, ír, magyar, tehát egy vegyes felvágott. Ebből értelemszerűen az öregebb dolgozók, akik kint voltak már húsz-huszonöt éve – jugók és görögök –, olyan munkát kaptak, hogy könnyedén meg tudták csinálni: előre dolgozták magukat, elszívtak egy cigarettát, visszajöttek, behozták a lemaradást, megint előre dolgoztak, felmentek, és megittak egy kávét. A magyarok többnyire olyan helyre kerültek, ahol egy percre sem lehetett elmenni.

– Az itthoni híradástechnikai gyárhoz képest feszített munkatempó volt?

– Feszített. A kettőt össze sem lehet hasonlítani. Annyira feszített volt, hogy tényleg a nadrágot sem volt időnk felhúzni. Azért van az overall, mert a nadrágot sincs időnk huzigálni.

És egy másikéből:

... A munkafegyelem nem szigorúbb, mint otthon. Tehát nem kell kapkodni, viszont a minőségnek meg kell lennie. Ez nem azt jelenti, hogy leülhetek, mert megvan az a bizonyos tempó, amivel haladni kell. Mert teljesítményre dolgozunk, és azt – ha törik, ha szakad – be kell tartani. Tehát ha szombatig el kell végezni, amit előírtak, akkor azt el kell végezni.

Nos, be lehet gyakorolni és meg lehet szokni a hazainál sokkal feszítettebb munkatempót. Annál is inkább, mert van egy nagy előnye. Az egyén nem szorul vagy kényszerül arra, hogy utána még további munkát vállaljon. Jóllehet a szalagon fél hattól kettőig és fél háromtól éjfélig kell dolgozni, vagy az építkezéseken reggel héttől este ötig, illetve nyáron hatig, azután pincéreként kötött idő nélkül, és ez szinte minden energiát kiszív az emberből, végül is az itteni keresetből jól meg lehet élni, és a két műszak közti időt pihenésre lehet fordítani. Ezt az érintettek így is fogják fel, és életvitelüket

a munkaidő periodicitásának megfelelően szervezik. Elsődleges a munkahelyen végzett, előírt mennyiségű és minőségű munka, és minden más csak ezután következik.

A kikerülők ezt a világot gyorsan átlátják, és gyorsan eligazodnak benne. Még a számukra szokatlan, a hazuról hozott értékrend szerint vitatható, nevetséges vagy megalázó eljárásokat, helyzeteket és szabályokat is – például az egyes munkahelyeken kialakult-kialakított merev, szinte kasztszerű kvalifikációs és hatalmi hierarchiákat; az e hierarchiák alján való elhelyezkedést; a munkahelyi főnököknek való feltétlen engedelmességet; azt, hogy a rossz vagy legrosszabb munkafeladatokat ők kapják; a munkaadó és/vagy tulajdonos érdekeinek elsődlegességét és azt, hogy ezt messzemenően szem előtt kell tartaniuk – elfogadják és alkalmazkodnak hozzájuk. Így azután csodálkozva hallgatták a munkahelyi konfliktusokra vonatkozó kérdéseinket, mivel – állításuk szerint – nincsenek ilyen konfliktusok. Ugyanis mindenki pontosan tudja, hogy mire számíthat, ha nem tartja be a technológiai előírásokat, ha iszik a munkahelyén, ha megtagadja a számára nem kívánatos, piszkos és nehéz munkák elvégzését, vagy ha ő máskor akar szabadságra menni, mint azt az üzem, illetve a tulajdonos érdekei megkívánják.

A magyar vállalatok alkalmazottaiként kikerülő munkavállalók is arról számolnak be, hogy nemigen vannak munkahelyi konfliktusok náluk sem, jóllehet a munka-, az elhelyezkedési, a bánásmódbeli és jövedelmi viszonyok sokszor messze elmaradnak a német normáktól. Betekintést nyerhetünk ezekben a különbségekbe annak a magyar munkásnak a tapasztalatai nyomán, akinek módja volt az adott üzemben egyéni munkavállalóként, majd később ugyanott egy magyar vállalat alkalmazottjaként is dolgozni:

– *A munkarendet ki dönti el? Mert, ha jól értem, ugyanarról az üzembről van szó. Tehát az egyiknél miért így van, a magyaroknál meg miért van másként?*

– *Mert a németeknél német rend szerint dolgoznak, tehát négynapos a munkahét.*

– *Ez mit jelent?*

– *Egy nap úszik. Ha most hétfőn voltam szabad, akkor a következő héten kedden, aztán a következő héten szerdán és így tovább. A szabadnap mindig egy nappal odébb kerül. A német szakszervezetek szerint a futószalagon öt napot nem lehet dolgozni, mert az már az egészségre káros, plusz az egyéniségre is rossz hatással van. Tehát öt napot zsinórban nem lehet dolgozni, így mindig kap egy szabadnapot. Itt nálunk magyaroknál nincs is olyan feszített munkatempó, mint a szalagon. Ez egy üdülő ahhoz képest. A gyárban van egy hatalmas terem, akkora, mint tíz focipálya, és ott magyar a főnök, magyar a mester, magyar a művezető, magyar a munkás. És, hogy minél nyereségesebb legyen a vállalat, mindenki öt napot dolgozik. Ahhoz, hogy mi is négy napot dolgozzunk, még egy váltás embernek kéne lennie, mert csak így lehet biztosítani, hogy mindig húsz százalék pihenőben legyen.*

– *Ezt tehát a magyarokra bízzák. Itt viszont nincs szakszervezet?*

– *Nem sok.*

– *A magyarok közül nincs senki, aki felemelné a szavát...?*

– *Ilyen szófelemelésről szó sincs.*

– *Miért? Ilyenkor azt mondják neki, hogy indulhatsz haza?*

– Nem. Ennyire azért nem veszélyes. Szóval, nem kötelező kint dolgoznia senkinek. A szerződés aláírása előtt megmondják, hogy öt napig és reggel öttől délután fél háromig kell dolgozni, és akinek nem tetszik, nem kell kijönnie. Aki pedig kijön, az tisztában van vele, hogy mit kap, hogy milyen a munkásszállás, mit kell csinálnia, heti hány napban. Aki a feltételek ismeretében már kiment, az már biztosan nem fog hóbörögni, mert nem kellett volna kijönnie.

– Térjünk vissza a munkára. Mi a különbség a kettő között?

– A lenti, a német futószalagon annyit kell csinálni, amennyi elmegy a szalagon. Nálunk másként van megszervezve, mi az ajtókat szereljük. Van hat sziget, és minden szigeten mást szerelnek rá. Egy szigeten tízen dolgoznak, és mind a tízen ugyanazt csinálják. Nálunk gyakran előfordul anyaghiba, csúkos az üveg, rossz a gumi, és ezt futószalagon nem lehetne csinálni. Itt addig áll egy munkadarab, amíg kész nincs. Általában két perc van egy darabra, de előfordulhat az anyaghiba miatt, hogy tizenöt percet is áll... Ezt a művezető látja, és odamegy, hogy mi van? Fáradt vagy, lusta vagy, nincs szerencséd, sok az anyaghiba? Ha szerencséje van, akkor van ideje, hogy leüljön, és elszívjon egy cigarettát... De ha sok az anyaghiba – mert az ajtókból ugyanaz a mennyiség jön felfelé –, akkor elúszik az ebédszünet, elúszik a váltás... Egy némettel nem lehetne megcsinálni, hogy délben nem áll meg egy fél órára, és nincs ebédszünet... Itt nálunk azt mondják, hogy emberek, nincs ebédszünet, és húzzunk bele. Ilyenkor mindenkinek dolgozni kell, ebédszünet nélkül. Állva eszik mindenki, mint a ló, de mindenki megérti, hogy az anyaghiba miatt volt. Tegnap volt egy óra laza, el lehetett menni kávézni, most meg visszaüött... Volt olyan, amikor egy hónapig nem volt se kaja, se ebédszünet, se tízórai szünet, mert úszott...

– Másfajta konfliktusok előfordulnak?

– Nem, mert mindenki tudja, hogy mit csinál. Konfliktus abból lehet, hogy elalszik, későn érkezik meg Magyarországról, vagy otthon megbetegszik. Azt nem szeretik, ha otthon betegszik meg, és táviratozik, hogy hozom az igazolást... A szigeten ilyenkor kevesen vannak, és nincs váltás. Ilyenkor váltás és pihenő nélkül kell dolgozniuk a többieknek. Ezt senki sem szereti. Ha beteg, akkor is jöjjön ki, aztán majd a főnök elviszi az orvoshoz. Ő megállapítja, hogy szimulál vagy nem szimulál, de jöjjön be... Attól például, hogy valakinek eltört a lába – volt ilyen –, még lehet dolgozni. Van egy asztal. Leül mellé, aztán ott összerakja az alkatrészeket. Tehát ott nyugodtan ül, pihenteti a lábát...

Úgy gondoljuk, hogy az idézet betekintést enged abba, hogy miben tér el a német és a magyar vállalat beállítódása a munkásaikkal szemben. Például abban, hogy a szalagon dolgozók a német munkarendben négy napot dolgoznak, az ötödik napon pihennek, vagy – és ezt az egyénileg kint lévő magyar, ír, vietnami és görög vendégmunkások is megtehetik – a gyárban továbbképzésen vesznek részt. Ezzel lehetővé válik, hogy előbbre lépjenek a gyári hierarchiában, és idővel lekerüljenek a szalagról is.

A magyar vállalat azonban „nyereségre” törekedvén, öt napon át dolgoztatja alkalmazottait, mivel így egy váltás dolgozó pénzét megspórolja. Neki nem fűződik érdeke munkásainak képzéséhez, a szalagról való elkerülés biztosításához, hiszen másfél év után úgyis hazamennek, és egyébként is: a „szerződésben vállalták” az öt napot. A munkaerővel való ilyen nagymérvű

spórolás azután csaknem folyamatosan kiélezett helyzetet teremt a termelésben, amennyiben sokszor nincs ebédszünet, továbbá az esetleges megbetegedés is a munkatársak rosszallását vonja maga után, mert „nincs pihenő, nincs váltás”. Amennyire érthetőek a fenntartásaik az otthoni megbetegedésekkel és főként „igazolásokkal” szemben, annyira tragikomikus, hogy még a lábtöréses kollégát is munkába állítják. Az alkalmanként kialakult termelésbeli állapotokat nem elsősorban az a megjegyzés érzékelteti legtermészetesebben, hogy „...állva eszik mindenki, mint a ló...”, hanem hogy „...ezt egy némettel nem lehetne megcsinálni...”.

Az idézetből tehát nyilvánvaló munkahelyi feszültségekre és konfliktusokra derül fény, de arra is, hogy ezek nem öltik a munkaadók és munkavállalók közti konfliktusok képét, mivel a munkavállalók ezeket nem ilyenként „akarják” értelmezni és átélni. Sőt, e feszültségek során – furcsa módon – nagyon is megértők és szolidárisak az alkalmazó céggel szemben – „...állva eszik mindenki, mint a ló, de mindenki megérti, hogy anyaghiba miatt volt...””, és nagyon is bizalmatlanok és antiszolidárisak még a valóban beteg kollégáikkal szemben is, hiszen „...ilyenkor váltás és pihenő nélkül kell dolgozni...”.

Az adatok arra utalnak, hogy e furcsa és konfliktuskerülő munkahelyi magatartás okait a külföldi munkavállalók saját helyzetében kell keresnünk. Egyfelől azokban a körülményekben (munkanélküliség, alacsony hazai keresetek stb.), amelyek a külföldi munkavállalásra készítették és kényszerítették őket. Másfelől a kikerülés és alkalmaztatás módjában – főként az alkalmazó jóindulatától való, nagyfokú személyes függésben – , amibe a „szófelemlés” nem nagyon fér bele. És végül a saját alkupoziója reális felmérésében, vagyis ezek az emberek pontosan tudják, hol a helyük ebben a világban. Tudják, hogy e munkavállalás számukra rövid ideig tart; ez az állapot ideiglenes, de a hazai körülményekhez képest előnyös; az elégedetlenkedők és kilépők helyére rengetegen pályáznak, és persze itthoni életcéljaik csak így érhetőek el. Ezek elég nyomós érvek ahhoz, hogy olyan lakás-, munkahelyi vagy bánásmódbeli körülményeket is „toleráljanak” és szó nélkül hagyjanak, amilyeneket itthon nem; és elég nyomósak ahhoz, hogy fegyelmezzék magukat és kerüljék a munkahelyi konfliktusokat. Mert, ahogyan interjúalanyunk tömören összefoglalta: „...nem kötelező kint dolgozni senkinek”.

*

Adataink tanúsága szerint a külföldön munkát vállalók életvitele és életmódja három, egymással is szoros kapcsolatban lévő tényezőcsoport köré szerveződik: a munka, annak a napi és a heti periodicitása, a hazautazás, valamint a spórolási hajlandóság és kényszer.

Mint jeleztük, a kikerülőknél rendkívül rövid idő alatt kell alkalmazkodniuk az új körülményekhez, elsősorban is a munkahelyi követelményekhez, a minőségi és teljesítménybeli elvárásokhoz. Ettől függ kintmaradásuk, kvalifikációjuk, megbecsültségük és keresetük. Miután legtöbbjük határozott élet- és gazdasági célokat követ, nem engedheti meg magának a munkaadó

esetleges elégedetlenségét, rosszallását, netán fegyelmezését, ezért a munkának, a munkabeli helytállásnak rendel alá mindent. Ennek mindennapos következményeiről így beszél egy munkavállaló:

... Hát nincs is nagyon energiája az embernek elmenni. Hétköznap, amikor az ember dolgozik éjjelig, hazamegy, egy óra, lefekszik fél kettő. Alszik másnap tíz-tizenegy óráig. Felkel tizenegykor, borotválkozik, megmelegíti a kaját, megebédel, és akkor fél kettőkor indulhat befelé. Tehát van másfél óra, de ezalatt nagy dolgokat nem lehet csinálni: visszafekszik az ágyba, és nézi a tévét. Amikor reggeltől dolgozik fél háromig, megzuhanyzik, hazamegy és már fél négy. Bevásárol, négy óra. Akkor maximum elmegy egy boltba, ideoda, mert az ismerősöknek különféle kívánságaik vannak; csak ezt hozzá, csak azt hozzá, a kocsimhoz csak ez kéne, meg az kéne. És akkor ezzel eltelik a hét. A hétvége az, amikor ténylegesen ráér az ember.

– Szombattól...

– Igen. Szombaton nincs munka. Persze, van, amikor dolgozni kell, de ez nem jellemző. Tavaly, amikor rengeteg megrendelése volt a gyárnak, akkor nyolc szombati műszakot is elrendeltek. Szóval szombat és vasárnap pihenhet igazán az ember, persze, ha nem jön haza. Én minden két hétben levezetek kétezer kilométert.

Beszélgetőpartnerünk szemléletes előadásmódjában így néznek ki a szelőlőszalagon két műszakban dolgozók mindennapjai. De az építkezéseken reggel héttől este ötig-hatig, vagy a családi vendéglőkben a reggeli nyitástól az éjszakai zárásig dolgozók napi életritmusa sem mutat ennél változatosabb képet. Sőt, ez utóbbiaknál hetek olvadhatnak egybe, hiszen például a síidényben nincs se szombat, se vasárnap.

A hétköznapokat tehát a munka uralja, és az azon kívül eső időbe nem túl sok és nem túl változatos tevékenység fér bele: vásárlás, ügyes-bajos dolgok intézése, étkezés, beszélgetés, tévé, kártyázás. És nemcsak azért, mert ezek az emberek fáradtak a napi munka után, nincs elég szabadidejük, vagy szeretnek otthon lenni, hanem mert kereseteik nagysága és pénzügyi megfontolásaik efelé kényszerítik őket.

A munkacentrikus hétköznapokat a hazautazások szakítják meg. Ezek többnyire meghatározott periodicitással követik egymást, és ennek a ritmusát a távolságon, a munkaadó pénzbeli vagy naturális támogatásán túl más tényezők is befolyásolják. Például az Ausztriában vagy Dél-Németországban dolgozók, akik mindössze 800-1000 kilométerre dolgoznak a lakóhelyüktől, 10-11 óra alatt hazaérnek. Ha pénteken dél körül el tudnak indulni, akkor este tíz óra körül már otthon is vannak. Az Észak-Németországba kerülőknek sokkal hosszabb utat kell megtenniük, és ahhoz, hogy egy-másfél napot itthon is el tudjanak tölteni, a haza- és visszautazás összes ideje négy-öt napot is igénybe vesz. A szezonmunkára vállalkozó szakácsok és pincérek viszont többnyire végigdolgozzák a síidényt, és csak a vendégek elutazását követően térnek haza.

Mint már jeleztük, vannak munkaadók, akik egy- vagy kéthavonként fizetnek egy hazautazást. Ez azt jelenti, hogy a cég a saját autóján ingyen szállítja őket, vagy hogy a benzinköltséget az utazóknak kell fizetniük. (Meg-

jegyezzük, hogy voltak esetek, amikor az ingázók többször összetörték a cég kocsiját, így azt ma már csak óvadék ellenében kapják meg.)

A legtöbben azonban saját kocsin teszik meg az oda- és visszautat, de a magas költségek miatt általában nem egyedül. Sajátos csoportalakulatok szerveződnek az ingázás köré, meglehetősen aprólékosan kidolgozott és szigorúan előírt szabályokat követve. Erről egyikük így beszélt:

... Az a szólás járja, hogy aki egyszer beszáll egy autóba, az nem olyan, mint a vonat vagy a villamos, hogy kiszállok belőle. Ha egyszer másik autóval akar menni, utána menjen azzal. Tehát nincs olyan, hogy egyszer ezzel megyek, másszor azzal. Kialakult törzsközönsége van. És már előre rögzítik, hogy egy táska, egy hűtőtáska helye jár, se több, se kevesebb. Van olyan autó, ahol nem lehet dohányozni, sőt enni sem lehet bent. Ilyenkor sűrűbben megállnak. Nekem jó, mert fix utasaim vannak.

– Ők is idevalósiak?

– Igen, szomszéd falubeliek, így szoktunk mi hárman. Úgy csináljuk – mert a havernak is van autója –, hogy az egyik két héten az enyémmel jövünk, és én hozom őt ingyen, a másik két hétben az övével, és ő hoz ingyen. Csak a harmadik utas fizet. Így nem gyűrődik az autó sem annyira – ezért nem vesz senki új autót –, mert egy autót egy év alatt tönkre lehet vágni. Mi télen-nyáron megyünk, és ha nem is egy év alatt, de a munkavállalás ideje alatt kétszázezer kilométert megteszünk. Tehát egy autót el lehet gyűrni. Így jobb inkább egy olcsóbbat venni, amihez olcsóbb a bontóbeli alkatrész.

– Kialakított kapcsolataik vannak a bontókkal?

– Nem. De mindig van egy öregebb dolgozó, aki már tudja, hogy hol vannak azok a bontók, ahol olcsóbbak az alkatrészek. Ő rávezeti a fiatalokat, hova érdemes menni, hova nem, hol lehet bogarászni a rongcsok között, hol nem, hol van videokamera. Hát ugye, magyarok vagyunk... Az öregek mindig kioktatják az újakat, hol az áruház, hol szokott lenni leértékelés, hova érdemes bemenni. A munkásszállás mellett van két élelmiszerbolt, de csak az egyikbe láttam magyart bemenni, mert a másik húsz-harminc százalékkal drágább.

Ezek az emberek tehát szervezett és tartós ingázó csoportalakzatokat képeznek, ahol nemcsak a hazajárás periodicitását, a költségek megosztását vagy azt rögzítik, hogy mikor kinek az autóját használják, hanem azt is, hogy hány és mekkora csomagot lehet hozni, hányszor állnak meg útközben, kit hol tesznek ki, vagy hogy lehet-e az autóban dohányozni és enni. Nyilvánvaló, hogy az ingázás eddigi tapasztalatai, az eltérő szokások, a konfliktusok megelőzésének és a különbözőségek elviselhetőségének a kényszere vezettek e részletes és rigorózus normák kialakításához.

Az elmondottakon túl még egy fontos tényezőtől függ az ingázások gyakorisága: a keresetek nagyságától és attól, hogy ebből mennyit hajlandók az érintettek a hazautazásra „áldozni”. Mint az alábbi részletből látjuk, ez csak részben érzelmi kérdés, sokkal inkább racionális megfontolás:

– Milyen gyakran járt haza?

– Hát, volt, amikor kéthavonta egyszer, és volt, amikor csak minden harmadik hónapban. Nem sokat, mert tudtam nagyon jól, hogy az ezeröttszáz-ezernyolcszáz márkából... szóval, üres kézzel nem jöhet haza az ember, a

benzin meg az útiköltség oda-vissza, ez mind viszi elfele a pénzt. Úgy voltam vele, az az elv vezérelt, hogy az embernek egyszer adatik meg az életben az a lehetőség, hogy kimehet külföldre. Ha ezt nem ragadja meg, nem él vele, akkor az anyyi, mintha ki sem ment volna.

Mindent egybevetve, a külföldön munkát vállaló élet- és gazdasági céljai, amelyek többnyire a keresetek nagyságától függetlenül kondicionálják a spórolási hajlandóságot és kényszert, a kinti életvitel és életmód szinte minden mozzanatát áthatják, nemcsak a hazautazások gyakoriságát. Ezek az emberek komoly számításokat végeznek, hogy mi mennyibe kerül, mi hol olcsóbb; min mennyit lehet megtakarítani, és természetesen folyamatos megfontolás tárgya az is, hogy mit engedhetnek meg maguknak és mit nem. Nem engedhetik meg maguknak, hogy egyedül béreljenek egy 500–700 márkás lakrészt, hogy moziba járjanak, hogy este elmenjenek szórakozni, hogy étteremben egyenek, vagyis szabadidejüket ezért töltik otthon beszélgetéssel, tévénézéssel, kártyázással vagy főzéssel. A hétvégek ezért folynak a munkanapokhoz hasonló, monoton tevékenységszerkezettel, és sokuk számára ezért hat megváltásnak, ha szombatonként dolgozhat. Részlet egy munkavállaló elbeszéléséből:

– Ön minden fillért megfogott?

– Szó szerint. Én a mai napig is megiszom azt a három centet meg a két üveg sört, mert úgy vagyok vele, hogy azért mindenről ne mondjon le az ember. De mondjam azt, hogy fogamhoz verem a pénzt? Mert én tudom nagyon jól – odakint megtanultam –, hogy kurva nehéz megkeresni azt a pénzt, de annál könnyebb elcsinálni. Megtehettem volna, hogy veszek egy gyönyörű autót, villogok vele itthon, utána meg a munkánélküli segélyből annyi pénzem sincs, hogy normálisan megtankoljak. Hát ez nem életvitel. Nekem két családom van, azt normálisan fel kell nevelni...

– A túlórákat...

– Megragadtam. Maximálisan dolgoztam. Ahol háromszáz márkáért béreltem a szobát, ott a családi ház környékén önszorgalomból, hogy ne unatkozzak, jó időben füvet nyírtam. Sőt. Ugyanebben a faluban volt egy műanyagzacskó-készítő, ahol a reklámszatyrokat forrasztották. Négy hölgy dolgozott nála, négyórás műszakban, és előkészítették nekem a csomagot. Tíz márkás órabérért én műszak után két óra hosszára mentem hozzá dolgozni. Szombaton három vagy öt óra hosszára, mikor mennyi munka volt. Tehát plusz melókat vállaltam.

– Jól ismerték a környéken?

– Kis falu volt, persze, hogy ismertek. Meg is becsültek, tényleg. A kulcsot is ideadta nekem; itt van, azt' menj be a műhelybe, ha megcsináltad, bezárod és ideadod.

– A kollégáival nem voltak konfliktusok emiatt?

– Nem. Másnak más volt a felfogása, más szemlélete volt, nekem ez volt. Én igyekeztem nem bemenni velük a szállóra, hanem mentem hazafelé. Ott hárman-négyen összefogtak – ahogy elmesélték –, és másnap reggel jöttek nagy, csipás szemekkel dolgozni. Na, mondom, ezek megint ittak, cigaretta s a többi, szóval mentek szórakozni. Én ezt sem bírtam volna. Hát első volt a munka. Én csak a pénzt néztem, hogy énnekem problémám a jövőben ne legyen.

Egyáltalán nem akarjuk a fenti idézettel azt a benyomást kelteni, mintha minden munkavállaló a fenti elvek és megfontolások szerint szervezné és élné kint az életét – maga az interjúalany is említést tesz az övétől eltérő életvitelről –, de nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy a többség a kereseteit és kiadásait nagyon is racionálisan kalkulálja. (Az ivás ne tévesszen meg bennünket, hiszen ez megfelel a hazai szokásoknak, de az sem elképzelhetetlen, hogy az érintettek éppen a „honvágyból” vagy a különélésből fakadó feszültségeiket vezették le időről időre ily módon.) Szinte mindenki spórol valamire, ha másra nem, egy használt autóra, így még azok sem költekezhetnek nagyon abból az 1500-2000, netán 2700 márkás keresetükből, akik nem verték a fogukhoz a pénzt. Pontosán tudják, hogy min lehet megtakarítani és mennyit. Tudják, hogy elsősorban a lakáson, a hazautazáson, a szórakozáson és az étkezésen, és azt is, hogy 500 márka alá nemigen lehet a havi kiadásait leszorítani. Ami azon felül marad, az a tiszta kereset.

Úgy gondoljuk, spórolási szokásaikról sok mindent elárul, hogy sok helyen „hűtőtáskásoknak” hívják őket. Részlet egy interjúból:

- Az élelemre mennyit költenek?
- *Ithonról visszük lefagyasztva a kaját. Ez azt jelenti, hogy hét napra hét adag, és csak zömlét, kólát vagy sört szoktunk venni.*
- Szoktak főzni?
- *Nem szoktunk, csak melegítjük a kaját. Van kint rendes konyha; tehát hűtőszekrény, fagyasztószekrény, mikrohullámú sütő, rezsó... Nincs rá idő.*
- *Beszélgettünk a munkarendről...*
- *Öt negyvenötökor pontosan indul a futószalag. Elindul, és tíz óraker tizenöt percre áll meg, délben ebédszünetre, és fél hétkor vacsoraszünetre.*
- *Mennyi az ebédszünet?*
- *Harminc perc.*
- *Meleg ételt lehet...?*
- *Van gyári étkezde.*
- *Olcsó?*
- *Hát, a háromezer márkához olcsó, az ezeröttszáz márkához drága. A mi cégünkötől nem szoktak elmenni. Fizetéskor, egyszer egy hónapban.*

Természetesen nem mindenki visz csak előre elkészített ételt magával a hűtőtáskában – a havonta-kéthavonta ingázók ezt egyébként sem tudnák megtenni –, hanem lefagyasztott húsféleségeket is, hogy azután kint megfőzzék maguknak. Mert sokan akár naponta főzésre kényszerülnek, hiszen csak így jutnak meleg ételhez, és persze így a legolcsóbb. Mindenesetre ezzel a családdal aktívan részt vállal a spórolásban, amennyiben az otthoni szükségletek kielégítésére tartott állatokból (csirke, disznó, kacsa) a külföldön dolgozó családtag is megkapja a részét, akár nyersanyag, akár készétel formájában. E spórolási tudatnak fontos eleme az is, hogy a két ország élelmiszerárai közti eltérést forintban fejezik ki, és az így nyert megtakarítást beszámítják az utazási költségbe. Az ingázás gyakorisága és periodicitása ebben az értelemben racionális kalkuláció függvénye, hiszen beszélgetőpartnereink közül szinte mindenki az utazás költségei és a hazulról elvitt élelmiszerek által nyert megtakarítás összege közti összevetésben (is) mérlegelte a hazajárását.

Ha felidézzük a csoportosan ingázók szigorú szabályai közül a csomagok számára és összetételére vonatkozó egyezséget, akkor most érthetővé válik, hogy az „egy hűtőtáska” helye miért jár mindenkinek az autóban.

Az ingázás más összefüggésben is meghatározó jelentőségű. Többnyire éppen a hazautazásra szánt napokon vannak a szakmai és/vagy a nyelvi képzési lehetőségek. Dönteni kell tehát: utazás vagy tanulás. A legtöbben a hazautazás mellett döntenek. Miután a külföldön munkát vállalók zöme úgy kerül ki, hogy nem beszél németül, a fentiek miatt így is kerül haza. A külföldi munkavállalás hozadéka – talán a munkakultúrabelit és a gazdaságit kivéve – tehát nem túl sok, ami szoros kapcsolatba hozható azzal is, hogy kintlétiüket átmenetinek, ideiglenesnek tartják, ami jó esetben két-három évig tart, és ami felfogásuk szerint nem ér meg további energia- vagy pénzügyi befektetéseket.

*

Bár az eddigiekben sok szó esett arról, hogy az emberek milyen körülmények hatására szánják rá magukat a külföldi munkavállalásra, és arról is, hogy milyen élet- és gazdasági célokat követve szervezik kinti életüket, a kérdéskör bizonyos összefüggéseivel érdemes külön is foglalkoznunk.

Mindenekelőtt felhívjuk a figyelmet az időtényező szerepére, méghozzá kétféle értelemben is. Egyfelől abban az értelemben, hogy a kikerülés ideje egyáltalán nem közömbös sem a kitűzött célok, sem a kinti munkavállalás tényleges gazdasági hozadéka szempontjából. Ugyanis azok, akik még a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején szánták rá magukat erre a lépésre, gazdaságilag konszolidált körülmények közt hagyták itt a családjukat, általában a házastársuk is dolgozott, nem ritkán kinti keresetük mellett itthon forintban is kaptak egy közepes fizetésnek megfelelő összeget. Ekkor még úgy látszott, hogy kevéske tőkével gyorsan sikeres kisvállalkozóvá lehet válni, és kiépített kapcsolataik révén akár többször is meghosszabbíthatták kinttartózkodásukat. Időközben itthon gyökeresen megváltozott a munkaerőpiaci és a gazdasági helyzet, és amíg szűkebb környezetük a gyors elszegényedés, addig ők a konszolidált jómód, a gyarapodás, a viszonylagos gazdagodás jeleit mutatták.

Jóllehet ez a minta a később kimenő többség számára vonzó és ösztönző lehetett, de már aligha elérhető. Ők már a tömeges és tartós munkanélküliség, a minimálbér körül alakuló keresetek, a gyors infláció, a második gazdaság beszűkülése és romlása, az elszegényedés időszakában döntöttek, pontosabban kényszerültek dönteni a külföldi munkavállalás mellett. Többnyire akkor, amikor a család már felélte tartalékait, amikor már nem tudta fizetni tartozásait, amikor a családfő és/vagy a felesége tartósan kiszorultak a munkaerőpiacról, vagyis amikor – az egyik interjúalanyunk már idézett kifejezésével élve – „... a munkanélküliség lehúzott a sárba”.

Az egyik, Németországban dolgozó szakmunkás felesége (olyan családról van szó, ahol a férj is és a feleség is hosszabb ideig munkanélküli volt, és a külföldi munkavállalásra csak azután szánta rá magát a férj, amikor más

kitörési lehetősége már nem volt) a következőképp fogalmazta meg a családi célokat:

... Mi nem szórjuk a pénzt hülyeségekre, hanem arra költünk, ami nagyon kell. Rangsoroljuk, hogy mi a fontos, mit tudunk megcsinálni, míg kint lesz. Szóval, be van osztva, és nem mondhatom azt, hogy dúskálunk a pénzben. Sok célt tűztünk magunk elé, hogy mit kell megcsinálnunk ez alatt az idő alatt, hogy mit vehetünk meg, de kocsink még így se lesz. Hát az OTP-től szabadultunk meg először, azt lerendeztük. És irigykedve fogadták a szomszédok azt is, hogy én is dolgozom és a férjem is.

– Milyen OTP-tek volt?

– A lakásra. Kétezer-kilencszáz forint havonta, és emelték volna. Nem volt, már csak százhuszonötezer hátra, és kifizettük.

– Szóval, a szomszédok is látják, hogy könnyebben élnek azok a családok, ahol kint dolgozik a férj?

– Igen. Aki kint van, az könnyebben él. Meglátszik a ruházatán és a lakásán. A megjelenésén is, mert nyugodtabb. Szóval, annyira meglátszik, hogy ki van kint már elég régóta, és ki fekteti hasznosba a pénzét. Mert jó, befektetésről szó sincs, mert nálunk a pénznek helye van. De majd, ha még ki-mennek, utána esetleg mi is tudnánk valahogy befektetni vagy eltenni, hogy kamatozzon. Most még nem tudjuk megtenni, mert a lakásban átalakításokat végeztünk. Parkettáztunk.

– Van olyan a kint dolgozók közül, aki a hazajövele után komolyabb vállalkozásba kezdett?

– Még ez nem derült ki, mert csak mostanában kezdtek jobban kimenni. Eddig voltak munkahelyek, de most már ráviszi őket a kényszer. Mert annyira le vannak szerintem az emberek szegényedve, hogy nem győzik magukat helyrehozni ebből a kicsi pénzből. Ahhoz kicsi, hogy mindenre jusson. Mert jó, bőven meg tud belőle élni az ember, de a terveinek a megvalósításához kevés.

Mint az idézetből kitűnik, a tömeges és tartós munkanélküliség, továbbá az elszegényedés időszakában kimenők, akik maguk is átélték ezeket az élethelyzeteket, ettől a döntésüktől nem várhatják sorsuk gyökeres megváltoztatását. Azt azonban igen, hogy rendbe hozzák és konszolidálják zilált anyagi helyzetüket; hogy a legalapvetőbb családi szükségleteiket, elsősorban is lakásigényüket kielégítsék; hogy az elszegényedés útján megálljanak, és hogy az itthoni környezetükhöz képest jól éljenek, de élet- és gazdasági helyzetük alapvető, tartós és távlatos megváltoztatására már nem elegendő a külföldi munkavállalás pénzbeli hozadéka. Nem utolsósorban azért, mert ehhez kevés a hivatalos munkavállalási szerződéseken kikötött másfél-két év. És a korábban kimenők e tekintetben is előnyre tettek szert, hiszen kiterjedt kapcsolataik révén jó néhányuk már többször is meghosszabbította a kinntartózkodását, az újonnan kikerültek viszont még e kapcsolatok kiépítése előtt állnak.

Az egyik, mintegy tízéves külföldi munkavállalói múlttal rendelkező beszélgetőpartnerünk a következőképp összegzi ebbeli tapasztalatait:

... A kilencven százalék azért jött ki, hogy jobb életfeltételeket biztosítson otthon magának. Másfél év alatt megpróbál összeszedni egy lakásra valót vagy egy kocsi-ra valót, vagy valamilyen kisebb vállalkozásba belevágni. Itt

nem tud félretenni másfél év alatt kétmillió forintnál többet... Meggazdagságról szó sincs, messze van attól. Mert először kint van két évig, aztán – ha nagy szerencséje van – még visszamegy két évre, de így se bír annyit keresni, hogy itt kiugorjon a többiek közül. Hát annyira elég általában mindenkinek, hogy kifizesse a lakást, vegyen egy lakást, vagy még egy használható kocsit hazavigyen... Hát körülbelül erre elég a pénz. Aki nagyobb célokat tűz ki, annak legalább tíz évet le kell húznia.

Ha elrejtve is, de az már az előző interjúban is felbukkant, hogy a külföldi munkavállalásnak van egyfajta öngerjesztő hatása. Ami az előző interjúban vágyként úgy hangzott, hogy „... ha még kimennek, utána esetleg mi is tudnánk valahogy befektetni vagy eltenni, hogy kamatozzon...”, és ami itt tényként úgy fogalmazódott meg, hogy „... aki nagyobb célokat tűz ki, annak legalább tíz évet le kell húznia...”, nem egyéb, mint annak az állapotnak a kifejezése, amelyet legszemléletesebben az „evés közben jön meg az étvágy” szólásmondás fejez ki. A rendelkezésre álló adatok ugyanis arra utalnak, hogy az első külföldi munkavállalás kezdetekor, ha vannak is világosan megfogalmazott célok, azok meglehetősen „földhözragadtak”: jobb életfeltételek, tartozások kifizetése, használható kocs stb. Ezeket azonban nem nagyon lehet „nagyobb céloknak” minősíteni. A kintlét ideje alatt azután sokuknak abban a felettébb kellemes és ösztönző élményben lesz része, hogy a kint összespórolt pénzen itthon olyan gazdasági gyarapodást képesek rendkívül rövid idő alatt felmutatni, amelyet hazai jövedelmeikből, még a jelenleginél jóval kedvezőbb körülmények között sem remélhetnének tíz-tizenöt éven belül. A munka, a spórolás és a gyűjtés érzékelhető gyarapodásban ölt testet; a megvalósított célok újabb és újabb célokat és szükségleteket indukálnak; a korábbi vágyak és álmok pedig egyre határozottabb és egyre elérhetőbb célok formáját kezdik ölteni. És a „nagyobb cél”, a „magyar álom” ma nem más, mint „valamilyen kisebb vállalkozásba belevágni”. Ennek a realizálásához kevés a másfél-két év, ehhez szükséges a kinti munkavállalás meghosszabbítása, és ehhez kell felkerülni a különböző „listákra”. Így sokan azok közül, akiket a „kényszerűség” vitt rá arra, hogy külföldön munkát vállaljanak, most távlatos egyéni–családi céljaik akadályát látják a hazatérésben, és ezúttal ezt élük meg „kényszerként”.

Nos, a „nagyobb célt”, a vállalkozást néhány, huzamosabban külföldön dolgozónak sikerült elérnie. Az egyikük panziót épített a Tisza-tó mellett. Az ötletet korábbi, balatoni pincérkedései adták (eredeti szakmája egyébként rádió- és tévészerelő), ugyanis ott azt tapasztalta, hogy két hónap alatt meg lehet keresni a télirevalót. Az elmúlt évtizedben a Tisza-tó környékén is fellendült az idegenforgalom, és így nagyon is kézenfekvőnek tűnt, hogy a lakóhelyhez közeli Abádszalókon vegyen telket, és építkezésbe kezdjen. A mintegy 300 négyzetméter lakóterülettel bíró panzió már tető alatt volt, és a beszélgetéskor még egy év kellett a befejezéshez. Az építkezés a Németországban megkeresett pénz folyamatos „honosításával” párhuzamosan folyt, és miután a tulajdonos munkavállalása előbb járt le, mint ahogy a panzió teljesen elkészült volna, jelentős erőfeszítéseket tett kinttartózkodásának meghosszabbítására. Jóllehet a vállalkozás a vizsgálat idején még nem mű-

ködött, a tulajdonos mindenesetre nagy lépést tett afelé, hogy társadalmi státusát és egész eddigi életét a külföldi munkavállalásnak (is) köszönhetően alapvetően megváltoztathassa.

A másik vállalkozás már több mint egy éve működik. A tulajdonos négy és fél évet dolgozott külföldön, elsősorban Németországban, de hazatérte után nem tudott elhelyezkedni. Pontosabban a helyi munkaerőpiaci helyzet és a bérezési viszonyok feltérképezése után nem is nagyon törekedett erre. Azt az alternatívát, hogy 15–20 ezer forintért „visszamenjen” bér munkásnak, elvetette, mint ahogy azt is, hogy munkanélküliként felélje a kint összegyűjtött pénzét. Élettársa, aki a kereskedelemben dolgozott, azt az ötletet adta, hogy próbálkozzanak valamilyen üzlettel, és miután a város központjában lehetőség nyílt az akkor épült üzletház egyik részének megvásárlására, az elhatározást tett követte. Ekkor azonban még elképzelése sem volt az üzlet profiljáról. Tervezték: legyen ékszerbolt, fehérneműüzlet, Levis-márka-bolt. A tervezetések utáni konkrét tárgyalások nem vezettek eredményre, így, amikor az eredeti elképzelésekhez képest egészen váratlan profil kínálkozott: „csapágy”, emellett döntött. A döntés szerencsésnek és sikeresnek bizonyult, és a vizsgálat idején már az élettársnak is béreltek ugyanabban az üzletházban egy függönyboltot. Érdekes és tanulságos, hogy éppen neki sikerült a külföldi munkavállalók „nagy álmát” megvalósítania. Neki, aki saját bevallása szerint nem ezzel a céllal ment ki, a későbbiekben sem erre gyűjtött, és csak a számára, egy szakmunkás számára kézenfekvő és elérhető hazai alternatívák hiányában kezdett el e lehetőséggel foglalkozni. És ezen a ponton érdemes egy kicsit eltöprengeni azon is, hogy miként „terem” a magyar vállalkozó ezen típusa, amely szűkebb környezetében mintaadó is. Ugyanis az a tény, hogy ezek az emberek a német vagy osztrák vendégmunkási fizetésekből spórolják össze az alaptőkét néhány év alatt, és ez itthon elegendő egy kisvállalkozás beindításához, nemcsak az érintettek eltökéltségét és heroikusságát minősíti, hanem a jelenlegi magyar társadalmi-gazdasági viszonyokat is, ideértve e kisvállalkozások versenyképességének és törekenységének problémáit is.

MEGJELENT

Az elmesélt idő

Családsorsok a huszadik századból

I–II. kötet, ára 980 Ft,–

az MTA Szociológiai Intézet, a Max Weber Alapítvány
és a Kávé Kiadó gondozásában.

Kapható az Írók Boltjában, a Pont könyvesboltban,
az Örökmozgó könyvesboltban, az Osiris könyvesboltban és a Libri boltjaiban.

Szabó András

Kapocs – nyár – munka

Kapocs Nyári Diákszolgálat, 1996.

Nyáron – amikor mindenki lazítani próbál –, a Kapocs Ifjúsági Önszolgáltató Szolgálat immáron harmadik éve arra vállalkozott, hogy a nyári szünetben, tíz héten át segít nyári (alkalmi, szezonális) munkát keresni és találni tizenéves fiataloknak. A programot Kapocs Nyári Diákszolgálatnak neveztük, ez arra a feltételezésre utalt, hogy ezen időszak alatt a hozzánk segítségért fordulóknak többsége diák lesz. A program természetesen minden tizenéves fiatal számára hozzáférhető volt, és törekedtünk arra, hogy megőrizzük a Kapocs hagyományos segítő szerepét és feladatait is.

A Kapocs már harmadik éve ismétlődő, rendszeres nyári programja arra is lehetőséget teremtett, hogy a munkalehetőséget kereső tizenévesek munkavállalásának körülményeit összehasonlíthassuk a korábbi évek tapasztalataival, és betekintést nyerjünk a fiatalok munkavállalásának szélesebb összefüggéseibe is.

Alapadatok

	1995	1996
Látogatáskor kitöltött adatlap	2672	3877
Ebből lány	1346 (50,4%)	2006 (51,7%)
Fiú	1325 (49,6%)	1858 (47,9%)
Budapesti	2344 (87,7%)	3354 (86,5%)
Nem budapesti	328 (12,3%)	523 (13,5%)
Legalább kétszer voltak	316 (11,8%)	897 (23,1%)

Meg kell jegyeznünk, hogy a hozzánk forduló fiatalok közül sokan kikerülték az adatlapot, egyszerűen nem töltötték ki, vagy többen jöttek, de csupán egy adatlapot adtak vissza. Így a tényleges látogatói számot csak becsülni tudjuk: a meglévő adatlapoknál legalább 20-25 százalékkal nagyobb lehetett a hozzánk fordulóknak száma. Számolnunk kell még azoknak a látogatásával is, akik a Kapocshoz nem munkáért, hanem egyéb, máskor is igénybe vett segítségért fordultak. Mindezek alapján, feltételezésünk szerint a Kapocs Nyári Diákszolgálat programja alatt 1995-ben hozzávetőlegesen három és fél-négyezren, 1996-ban hatezren látogattak meg bennünket.

A Kapocs nyári látogatói, születésük szerinti megoszlásban

Születési év	fő	születési év	fő
1950	1	1975	104
1955	1	1976	199
1958	1	1977	397
1960	1	1978	626
1963	1	1979	756
1964	2	1980	796
1966	1	1981	570
1968	6	1982	219
1969	6	1983	14
1970	6	1984	3
1971	9	1986	1
1972	16	1987	2
1973	20	1988	1
1974	42	1989	1

A Kapocs Nyári Diákszolgálat mint speciális ifjúsági szolgáltatás gyakorlatilag abból állt, hogy segítettünk a hozzánk forduló fiataloknak a nyári időszak alatt végezhető munkát keresni és találni, illetőleg a munkavállalás körülményeivel kapcsolatos praktikus ismereteket igyekeztünk bővíteni. A szolgáltatás döntő részét a Kapocs tizenéves, önkéntes munkatársai végezték, akikkel már hónapokkal korábban elkezdtünk dolgozni a program előkészítésén. A Kapocs Ifjúsági Önszolgálatot felkeresők május 15-től július 19-ig minden hétköznap a kezükbe kapták a szerintünk választható munkalehetőségek naponta frissített listáját, amelyből aztán nyugodtan, asztal mellett, szabadon válogathattak. A listán szereplő címek egy része a közvetlenül nekünk felajánlott munkalehetőségeket tartalmazta, a lista nagyobb részén pedig a hirdetésekben – főleg az Expresszből – kigyűjtött és előzetesen kontrollált címek voltak. Idén mindezek mellett a velünk rendszeres kapcsolatban lévő diákszövetkezeteket is propagálhattuk, amelyek ajánlatairól mindig elégséges tájékoztatást adhattunk. A címek közötti válogatás mellé a munkavállalás körülményeiről készült ismertetőt is ajánlottunk, akinek pedig kérdései voltak, további részletesebb tájékoztatást is kaphatott a munkavégzés körülményeiről.

Várakozás és valóság

Azok, akik felfokozott várakozással, mondjuk inkább úgy: illúzióval fordultak hozzánk, szükségképpen csalódtak. Csalódniuk kellett, mert segítő szolgáltatásunk minden igyekezetünk ellenére sem kínálhatott különbet, mint ami a munkavállalás szintjén egyáltalán hozzáférhető. A hirdetések, a munkát kínáló ajánlatainak színvonala (már saját tapasztalat alapján is mondhatjuk) sok éve meglehetősen alacsony, kevésbé érzékeny a munkavállalók nagy részének, köztük az inkább alkalmi, szezonális munkavállalásra aspiráló fiataloknak az igényeire. Persze, ezen a nyáron is adódtak kifejezetten szezonális munkaalkalmak, de ezek – tapasztalataink szerint – talán még mennyiségük-

ben sem fedték le igazán a nyári szünetre munkát kereső diákok igényeit (persze, csak a legális munkalehetőségekre gondolunk).

Bizalmatlanság

Tapasztalataink szerint 1996-ban is erőteljesen meghatározta a munkavállalás napi gyakorlatát az általános bizalmatlanság. Benyomásaink szerint egyöntetűen bizalmatlanok voltak a munkaadók, és bizalmatlanok a munkavállalók, mindkét félnek rosszak voltak a tapasztalatai (no meg a hírei) egymásról. A munkavállalással kapcsolatos adózási körülmények pedig mintha éppen arra motiválták volna a munkavállalás szereplőit, hogy kerüljék ki a nyilvánvaló terhekkel járó törvényes, szabályos munkaviszonyokat.

A bizalmatlanság, az óvatosság talán indokolt, de a munkaadók és -vállalók egyáltalán nincsenek „egy súlycsoportban”. Az alkalmazással kapcsolatos döntések természetesen a munkaadóknál vannak, ők pedig manapság kevésbé szeretnek kísérletezni, „vesződni” nehezen kiszámítható, netán kezdő munkavállalókkal. A munkaadó nem pedagógus, azt nem fizetik meg. Nem áll ő úgy, hogy így kockáztasson, neki jövedelmet produkáló, gyakorlott alkalmazott kell. Ilyen helyzetben talán kifejezetten „rossz pont”, ha a jelentkezők (fiatalok) aggályoskodnak, ha például munkafeltételekről kérdezősködnek, és munkaszerződést emlegetnek.

A felek számára a helyzet természetesen nem egyformán rossz. A munkaadók számára azok az ideális alkalmazottak, akik rugalmasan, okosan – tehát gondolkodás nélkül –, maradéktalanul elfogadják a munkaadó bármilyen színvonalú kínálatát. Az persze még jobb, ha örülnek neki, és ha például értenek is az elvégzendő feladathoz. Ebből a megközelítésből a munkaadók jó részének talán az lenne az „előnyös” (bármit mondanak is), ha fennmaradna a jelenlegi helyzet, vagyis fennmaradna a munka világával kapcsolatban a dolgozni akaró fiatalokat annyira jellemző, általános tájékozatlanság. A munkát kínáló cégek és vállalkozók számára helyzeti előnyük miatt nyilvánvalóan olcsó munkaerőnek számítanak a fiatalok, vagyis szabadon lehet válogatni közöttük. Nem nagyon védi őket semmi. Sok munkaadó még így sem (lenne) elégedett. Gyakran lehet hallani tőlük, hogy milyen nehéz a mai fiatalok között igazán alkalmas munkavállalót találni. (Milyen lesújtó vélemények szülehetnek ebből a munkaadói körből arról, hogy a mai fiatalok nem tudnak, sőt nem akarnak dolgozni! Bezzeg, amikor ők fiatalok voltak...)

Ki, mennyire (nem) készült fel munkát keresni

Figyelemre méltónak találtuk, hogy a Kapocshoz forduló, nyári munkát kereső fiatalok többsége mennyire nem készült fel arra, hogy dolgozni fog, hogy egy munkahelyen munkát vállalni készül, vagy szeretne dolgozni, és a munkával gyakorlatilag pénzt akar keresni. Az egésztest inkább sötétnek és zavarosnak vélték, amit majd csak megúsznak valahogy. Érdekes, hogy ez a megközelítés valamennyire még azokra is jellemző volt, akiknek konkrét

jövőképük, (élet)programjuk volt: vagyis tudták, hogy mi lesz belőlük, mit akarnak a jövőben csinálni.

Ha rákérdeztünk, a munkát kereső fiatalok jó része *nem tudta megfogalmazni, hogy mit akar*, sőt azt sem, hogy mit akarhat. Beszélgetéseink során legfeljebb a képességeik valamiféle kibontakoztatásáról, önmegvalósításról fantáziáltak. Akiknek pedig már volt némi munkahelyi tapasztalata, azok a korábbi, a konkrét munkavégzés során kapott munkafeladatokra mint értelmetlen, megalázó parancsokra emlékeztek (némelyek az egészet ellenük irányuló „szívatósként” fogták fel, amelyben a munkaadó igazából ellenfél és nem partner). Lehet, hogy mindez a fiatalok kevéske munkavállalói tapasztalatáról és a munkavállalás kényszerélményéről szól, amit röviden így lehet összefoglalni: muszáj dolgozni.

Nyilván kevés olyan dolog van, amiért a nyáron munkát vállaló diákok lelkesedhetnek, a hozzánk forduló fiatalok jó részének pedig – láthatóan – a nyári munka keresése nem kifejezetten a saját ötlete volt. Valamiféle kényszer szülte programnak tűnt a nyári munka, nem ritkán családi kezdeményezésre született az ötlet (vagy valamilyen saját, későbbi, költségekkel járó elképzelés feltételeihez akartak gyűjteni). Előfordult, hogy a fiatal szülői kísérettel jelent meg, s kortársai előtt kicsit szégyellve, kicsit fanyalogva viselte azt a helyzetet, hogy a szülők – éppen helyettük – munkát kerestek számukra.

A nyári munka, a szünidei munkavállalás megítélésünk szerint igazából a felnőtté váló fiatalok ügye, akik számára az egész folyamat a szociális tanulás kiváló terepe, hiszen a nyári munka keresése, vállalása és végzése során alkalmazkodniuk kell, meg lehet tapasztalniuk a „dolgokat”, leginkább azt, hogy a munka körül egy pénzt keresni akaró fiatal számára mi mivel jár. A fiatalok nyári munkája valójában tehát igazi alkalmazkodást igényel, tehát a munkavállalás hétköznapijainak megtapasztalása a fiatalok számára egy kicsit a jövőbe nyúló elképzelések, az álmok gyakorlati próbája is. És egyáltalán nem mindegy, miképpen alakul...

Ismeretek

A Kapocs Nyári Diákszolgálat segítségével munkát kereső fiatalok egy sor dologgal nem voltak tisztában. Nem voltak tisztában például munkavállalói jogaikkal – még elemi szinten sem. Nagyon sok esetben nem pusztán „taktikai okokból”, nem menet közben vélelmezett érdekből maradtak el a munkahelyi szerződéskötések. A fiatalok nyári munkavégzésének körülményei – finoman szólva – általában tisztázatlanok maradtak. Hogy ezekből mégsem lettek „ügyek”, annak az lehetett az oka, hogy a fiatalok munkavégzése a legtöbbször tulajdonképpen nem végződött komolyabb konfliktussal, mert talán a sértettek, a pórul járt fiatalok – és szüleik – hagyták annyiban az egészet... (Nem tudták, hogy voltak jogaik, nem hittek a jogérvényesítés lehetőségeiben, könnyen zsarolhatók voltak stb.)

A Kapocs Nyári Diákszolgálat látogatói iskolai végzettségük szerint

Iskolatípus	létszám
Egyetem	122
Szakközépiskola	1189
Szakmunkásképző	414
Általános iskola	325
Technikum	151
Szakiskola	41
Gimnázium	1190
Főiskola	132

Jellemző volt az is, hogy a nyári munkáért hozzánk forduló fiatalok nem voltak képesek összekapcsolni a meglévő – és talán meglepően jól használható – ismereteiket a keresett munkával. Sokakat úgy kellett rávezetni, hogy „tulajdonképpen tudod kezelni a számítógépet”, „beszélsz egy kicsit angolul” stb., és lehet, hogy éppen ilyet keresnek. Többen egyszerűen el sem tudták képzelni magukat munkavégzés közben. Legfeljebb azt tudták, hogy mit nem akarnak csinálni. Többen teljesen bizonytalanoknak mutatkoztak, és igencsak merevek, „válogatósak” voltak. Ez a fajta, bizonytalanságba csomagolt „távolság az egészszől” pedig egyértelműen rontotta az esélyeiket a munkavállalás során.

Nyelvismeret

Nyelv	fő
Valamilyen, nem meghatározott nyelv	677
Angol	647
Német	200
Francia	28
Olasz	16
Spanyol	7
Orosz	18
Szlovák	1
Kínai	1
Japán	1
Lengyel	25
Latin	1
Svéd	1
Angol–német	44
Angol–francia	57
Német–francia	3

Idén a Kapocsot felkereső fiatalok közül összesen 1611 fő (41,55%) nyilatkozott úgy, hogy beszél valamennyire valamilyen nyelven; legalább annyira, hogy nyelvismerete munkavállalás esetén hasznosítható előnyt jelenthessen.

Mennyire kitartóak?

A kérdésvetetés tulajdonképpen azért volt fontos, mert a valóságban a fiatalok többsége csupán szerencsés esetben (vagy más, például családi segíd-
lettel) számíthatott elsőre biztos állásra. Vagyis, ha tizenévesen valaki dol-
gozni akart, pénzt akart keresni, akkor annak keresnie kellett a munkát. Utána
kellett járnia. Ez pedig sokuknak kifejezetten szokatlan volt.

Munkahely keresésekor

Határozott elképzeléssel rendelkezett	1812 (46,73%)
Nem rendelkezett határozott elképzeléssel	2065 (53,27%)

A Kapocshoz fordulók szívósságát, kitartását benyomásaink szerint mind
a munkakeresésben, mind a munkavállalásban erőteljesen befolyásolta az,
hogy mennyire voltak motiváltak. Ebből a szempontból nyilvánvaló, hogy
jóval hamarabb feladta az, akit kívülről (például a szülők) noszogattak. A
saját elhatározásból érkezettek között is volt különbség. Már abból, ahogyan
az általunk összegyűjtött munkalehetőségek tanulmányozásának nekiláttak,
lehetett látni, hogy ki mekkora lendületet vett. Voltak például olyanok, akik
mintha adtak volna nekünk egy (utolsó) esélyt, hogy szerezzünk a számukra
munkát: válogattak, fintoogtak, feltételeket szabtak, majd végül (termé-
szetesen) alaposan „le is szerepeltünk” előttük. Szerencsére szép számmal
voltak olyanok is, akiket ismerősként köszönhetünk, mert többször vissza-
tértek; láthatóan komolyabb volt az elhatározásuk, amit nem tört le az első
(vagy több) sikertelenség. Megítélésünk szerint a fiatalok többszöri munka-
vállalási kísérletei, munkahelyi próbálkozásai komoly szociális tapasztal-
talatokhoz vezettek. Csak remélni tudjuk, hogy a többszöri nekirugaszkodá-
sok végül is eredménnyel jártak, és a fiatalok így szerzett tapasztalatainak
summája a legtöbb esetben az volt, hogy érdemes utánajárni.

Hol keresett még munkát?

	fő
Expressz	153
Kapocs (korábban)	269
Universitas	121
Több konkrét helyen	76
Egy konkrét helyen	416
Ifjúsági irodánál	68
Diákirodánál	267
Újságnál	54
Kft.-kben	198
Munkaközvetítő irodánál	53
Pályaválasztási tanácsadónál	12

Eredményesség, visszajelzések

A Kapocs nyári szolgáltatásának jellege mérsékeltén tette lehetővé az általunk végzett tevékenység kontrollját. Azt természetesen figyelemmel kísértük (név és azonosíthatóság nélkül), hogy kik, milyen korú, végzettségű és felkészültségű fiatalok fordultak hozzánk. Ebből a szempontból a gyűjtött adatok azért imponálóak, mert minden évben növekedett azoknak a fiataloknak a száma, akik nyaranta munkával (és egyéb problémával) hozzánk fordultak, sőt, az időszakos munkalehetőségeket felajánló cégek és fiatalok nyári foglalkoztatására vállalkozó magánszemélyek száma is gyarapodott. De a feladatainkat kísérő adatfelvétel arra nem adott elégséges választ, hogy az általunk biztosított lehetőségek mennyiben voltak sikeresek, azaz hogy a segítségünkkel valójában hányan tudtak elhelyezkedni. Erre alkalmi visszajelzések és szubjektív benyomások alapján valójában csupán következtetni tudunk.

Mi mindenesetre végig törekedtünk arra, hogy a tíz hét alatt, naponta hozzánk forduló fiatalok száma és az egy napra ajánlható munkalehetőségek között fenntartsuk az egyensúlyt. (Pontosabban azt próbáltuk elérni, hogy a hozzánk forduló fiatalok számánál legalább mennyiségileg megnyugtatóan több munkahelyi címünk legyen.) A mennyiségi arányosságból szükségképpen nem következett az, hogy a választható munkahelyek is színvonalasak lettek volna. Ez ügyben soha nem árultunk zsákbamacskát, nem akartuk azt mutatni, hogy mi jobbak lennénk, mint az elérhető, legjobb átlag.

Az időszak fontosabb periódusára vonatkozóan készítettünk egy kisebb áttekintést arról hogy a Kapocsban milyen jellegű konkrét munkalehetőségeket tudunk ajánlani. Ez talán kellően szemlélteti, hogy a különféle jellegű (alkalmi, segéd, kiegészítő stb.), felajánlható munkák között mennyire szegényes a kínálat a kifejezetten nyári, diákok által is végezhető munkákból.

Munkalehetőségek 1996. június 14–július 9. között*

Eladó	348	Fodrász (tanuló is)	9
Pultos, felszolgáló	238	Ács	9
Szakács	90	Hentes	8
Kőműves	62	Kozmetikus (tanuló is)	8
Festő, mázoló	61	Recepció	8
Takarító	57	Szórólap	7
Mosogató	48	Nyári kiegészítő munka	6
Ügynök, kérdezőbiztos	34	Ügyintéző	6
Adatrögzítő, adminisztrátor	25	Szállító	5
Pénztáros	20	Lakatos	5
Baby-sitter	19	Burkoló	5
Futár	18	Gyorsétterem	5
Biztonsági őr	13	Bedolgozó	5
Üzletkötő	13	Büfés	4
Virágkötő (kezdő is)	11	Telefonos munka	4
Segédmunkás	10	Gépkocsivezető	4
Benzinkutas	10	Fejmosó	4
Cukrász	9	Fagyjárás	3
Újságárus	9	Titkárnő	3

Csomagolás	3	Zenész	1
Parkolóőr	2	Sztoriíró	1
Énekes	2	Tolmács	1
Szakmunkás	2	Csemegepultos	1
Portás	2	Népművészeti tárgy árusítás	1
Esztergályos	1	Aerobic-oktató	1
Zongorista	1	Utcai üdítőárusítás	1
Molnár	1		

* A feltüntetett munkalehetőségek közül némelyiket több napon keresztül lehetett választani. A hozzánk forduló fiatalok számára voltak ezek között azonnal betölthető munkahelyek is.

Maradnunk kellett tehát a realitásnál, és szabadabban kellett értelmeznünk a választható munkák körét, továbbá fokoztuk a munkalehetőségek gyűjtését. Ebből a szempontból alighanem akkor lehettünk/voltunk igazán eredményesek, ha oldani tudtuk a nyári munkahelykeresés fiatalokra nehezedő kényszerélményét, s ha a hozzánk fordulók nem kényszerültek volna a legelső (és talán nem minden esetben kedvező) munkahelyre beállni. A nálunk munkát kereső fiataloknak lehetett újabb esélye, lehetett újabb munkahelyekkel próbálkozniuk.

A nyári munkát felajánló intézmények, cégek és a fiatalokat foglalkoztatni akaró magánszemélyek elégedettségéről csak közvetve értesülhettünk: mindenekelőtt úgy, hogy idén néhány cég már a tavalyi jó tapasztalatai következtében fordult hozzánk, ugyanakkor idén, a segítségünkkel foglalkoztatott fiatalokkal kapcsolatban igazán komolyabb kifogást nem kellett regisztrálnunk. Az eredményességre utal az a tény is, hogy az idén erőteljesen növekedett a tizenéves munkavállalót kifejezetten nálunk kereső cégek száma.

Tavasszal több száz levelet küldtünk ki különféle helyekre azzal a céllal, hogy kapcsolatot létesítsünk olyan munkahelyekkel, ahol nyáron fiatalokat kívánnak foglalkoztatni. A levelek, a tavalyi sikeres együttműködés, illetőleg személyes kapcsolatok következtében idén 52 intézmény, cég, szervezet (öt esetben magánszemély) keresett a segítségünkkel fiatal munkaerőt. (Azt hiszem, kifejezetten örülnünk kellene a magánszemélyek megkeresésének, hiszen a magánháznál, lakásnál végzendő segítő munka legmegfelelőbb „alkalmazottja” a máshol kevésbé szerencsés fiatal, diák lehet.)

Talán arra tudnánk a legnehezebben választ adni, hogy a nálunk munkát kereső fiatalok közül hányan jártak szerencsével. (Nem is biztos, hogy mindegyik hozzánk forduló fiatal esetében eredmény az elfoglalt és letöltött munkalehetőség.) Akik sokadszorra tértek vissza a Kapocsba munkát keresni, azok tulajdonképpen mást is megtanulhattak: a mai munkaerőpiacon való eligazodást. Természetesen számos visszajelzést, megjegyzést, észrevételt és üzenetet kaptunk a hozzánk forduló fiataloktól, hogy miképpen fogadták őket. A sok elégedett visszajelzés gyakorlatilag azt jelenti a számunkra, hogy a munkaadók zöme korrekt volt, és a legtöbb nyári munkaviszony kölcsönös elégedettséggel fejeződött be.

Szilvási Léna

Csoportmunka egy anyaotthonban

A szociális munka gyakorlatában új terület a csoportmunka. E segítő szakma alig egy évtizede elkezdődött újjáalakulása óta a szociális munkásokat alkalmazó intézmények (családsegítő szolgálatok, hajléktalanokat ellátó intézmények) elsősorban a lakosság szegényebb, a társadalom peremén élő rétegeivel kezdtek el dolgozni. Olyan emberekkel, akikkel az egyéb szociális intézmények nem tudtak megbirkózni. Ezek az emberek többnyire a különböző gyógyító intézményekből is kiszorultak, mivel nem tudták elfogadni együttműködési feltételként az egészségügyi intézmények és terápiás közösségek normáit. A szociális munkának mint szakmának feladata, hogy megfogalmazza: mennyiben hasonlít és hogyan tér el céljaiban, szemléletében és eszközeiben a szociális munka az egyéb segítő tevékenységektől. Írásomban azt próbálom bemutatni, hogy melyek azok a pontok, amelyekben a szociális csoportmunka különbözik a csoportterápiától. Szociális munkát végző szakemberek, kollégák között sem alakult még ki egységes álláspont abban, hogy mennyiben tekinthető terápiának a szociális munka. Azt azonban a gyakorlatban dolgozók jól tudják, hogy a szociális munkának vitathatatlanul van terápiás hatása. Sok-sok kérdés megválaszolatlan még nemcsak a szociális munka, hanem a többi segítő szakma számára is. Nincs még világos válaszunk arra, hogy mennyiben jelent másfajta gyakorlatot az, hogy a szociális munkások a társadalom egy másik rétegével kerülnek kapcsolatba, mint a pszichológusok vagy a pszichiáterek. Nem tudjuk pontosan, milyen feladatok következnek abból, hogy a szociális munkás szakma elkötelezett a szociálisan kiszolgáltatott társadalmi csoportok mellett, és helyzetük javítása érdekében politikai feladatokat is vállal. Mindez vajon hogyan befolyásolja a szociális csoportmunka gyakorlatát? A jelen írásban nem elméleti síkon, hanem egy anyaotthonban folytatott csoportmunka bemutatása révén próbálok meg ezekre a kérdésekre válaszolni.

A gyakorlatban dolgozó szociális munkások nap mint nap találkoznak azzal a jelenséggel, hogy a társadalom peremén élő egyének, családok és csoportok tehetetlennek érzik magukat helyzetük megváltoztatásában. A tehetetlenség és reménytelenség érzése nagyon ismerős mindnyájunk számára. A tehetetlenségen változtatni azonban csak akkor lehet, ha felismerjük egyes csoportok peremreszorulásának társadalmi okait is, és ha van elég tudásunk,

eszközünk a reménytelennek tűnő helyzetek megoldására. A szociális munka mint szakma az egyént mindig társas/társadalmi környezetében vizsgálja. A szociális munkás tevékenységének célja, hogy segítségével a hozzá forduló egyének jobban ismerjék és jobban tudják használni a rendelkezésre álló belső és külső erőforrásokat, adott esetben hozzájáruljanak ezen források bővítéséhez. A tehetetlenség és kiszolgáltatottság fogalma alapvetően fontos a szociális munka elméletében és gyakorlatában. Bár a kiszolgáltatott helyzetben lévő társadalmi csoportokkal való foglalkozás gyökerei a szociális munkában a múlt század végi nyugati és a század eleji hazai settlement mozgalmakig nyúlnak vissza, a kiszolgáltatott csoportokkal való szociális munka fejlődése újabb lendületet kapott a hatvanas évek polgárjogi mozgalmainak következtében. Ekkor született meg az „empowerment”¹ fogalma, amely a kiszolgáltatott egyének, csoportok olyan irányú változását jelenti, hogy saját maguk képessé váljanak helyzetük alakítására, csökkentve vagy megszüntetve ezzel addigi reménytelenség-érzetüket. A hetvenes évek folyamán a szakmában kialakult a kiszolgáltatott rétegekkel való szociális munka sajátos módszertana is, amelynek célja, hogy a kiszolgáltatott egyén vagy társadalmi csoport a helyzetén változtatni tudjon, az élete feletti kontrollját visszanyerje.

Az alábbi írásban hajléktalan nőkről, anyákról és gyermekeikről lesz szó. Kiszolgáltatottságuk többszörös: különböző okok folytán átmenetileg vagy tartósan nincs lakásuk, ahol gyerekeik és saját maguk számára a biztonságos lét feltételeit megteremthetnék, sokan közülük házastársuk vagy élettársuk erőszakossága elől menekülnek, tehát női mivoltukban is kiszolgáltatottak. „A hajléktalan nők nem választják körülményeiket. Olyan erőknél az áldozatai, melyek felett teljesen elvesztették a kontrollt” (Stoner 1983). Az életük feletti kontroll valamilyen mértékű visszanyerésére kell hogy törekedjék minden segítő beavatkozás.

Az anyaotthon

Közel egy évig hetente egyszer jártam Budapest egyik anyaotthonába, hogy az ott lakó nőkkel „csoportozzam”.² Választásom egy olyan otthonra esett, ahol viszonylag nagy volt a forgalom, magas volt a férőhelyszám, így jobban láthatóvá váltak a bekerülés lehetséges okai és az is, hogy mik a kijutás jellemző buktatói. Az otthonban átlagosan 10–15 anya tartózkodott egy időben, a gyermekeivel együtt. Volt, aki csak egy-két napot, egy-két hetet maradt, de sokan voltak, akik hónapokat, egyesek akár egy évet is töltöttek az otthonban. Azok számára, akik több hónapot töltenek egy ilyen intézményben, „otthonná” is válik ez a hely, mivel életük egy nagyon nehéz időszakában itt találnak biztonságra, itt kapnak erőre, innen próbálják életüket újraszervezni. „Írásomban időrendben követem az eseményeket, hogy szemléltessem a csoportfejlődés egyes szakaszait, az egyes szakaszokra jellemző folyamatokat, interakciókat.”³

Munkámat ismerkedéssel kezdtem, több hetet töltöttem az otthonban úgy, hogy a munkatársakkal, a lakókkal beszélgettem, részt vettem esetmegbeszél-

lő csoportokon, egy-két eset kezelését vállaltam, hogy minél jobban lássam a lakók helyzetét és a munkatársak lehetőségeit a segítségnyújtásra. Az otthonban élő nőkkel szerettem volna valamilyenfajta csoporttevékenységet végezni, és megpróbáltam felmérni, hogy lenne-e erre igény, lehetőség, fogadókészség a munkatársak és a lakók részéről, lenne-e értelme, haszna. Arra a kérdésre is kerestem a választ, hogy milyen jellegzetességei lehetnek a szociális csoportmunkának egy ilyen otthonban. Külföldi tapasztalataimból tudtam, hogy hasonló intézményekben sok csoportos tevékenység folyik, s ez a segítségnyújtás egyik fontos eleme. De nem tudtam, mennyire használható ez a módszer itthon, illetve milyen akadályokkal kell majd szembenézni. Azt gondoltam, hogy egy ilyen csoporttevékenység révén sokat tudhatok meg az ide került nők és gyerekeik helyzetéről, de magáról az intézményről, az itt dolgozók nehézségeiről is. Nem kezdtem volna el azonban ezt a munkát, ha nem bíztam volna abban, hogy a csoportmunka elősegítheti az otthonból, a hajléktalan helyzetből való kijutást.

Egy hónapnyi ismerkedés után úgy éreztem, hogy belekezdhetek a csoport szervezésébe. A csoport leírása előtt azonban egy rövid kitérőt kell tennem néhány szakmai kérdéssel kapcsolatban, hogy meghatározható legyen a csoport célja és formája.

Előzetes elképzelések a csoport céljáról és a csoportvezető feladatairól

A csoport kialakítása előtt végig kellett gondolni, hogy mi is lehet a célja egy olyan csoportnak, amelynek tagjai hajléktalan helyzetbe került, gyakran erőszakos kapcsolatból menekülő, többnyire nagyon alacsony jövedelemmel és bizonytalan munkavállalási lehetőségekkel rendelkező, (több)gyermekes anyák. Milyen csoportra lehet szükségük, szükségük van-e egyáltalán csoportos együttlétekre? Mi hasznuk származhat abból, hogy egymás előtt is szembesülnek súlyos, gyakran megoldhatatlannak tűnő gondjaikkal? Nehéz helyzetükben nem érzik-e tisztességtelen elvárásnak, hogy sorsukról egy külső kíváncsiskodóval beszélgessenek? Ha mégis sikerül kialakítani a csoportot, az milyen legyen? Terápiás jellegű, lezárt határokkal, külső vezetővel? Vagy önsegítő jellegű csoport? Mi az én feladatom a csoportban? Nem vagyok csoportvezetésben kiképzett, tehát: mi az, amire szociális munkásként vállalkozhatom, és mi az, amire nem? E kérdések végiggondolása segíthet megérteni a csoportterápia és a szociális csoportmunka közötti különbséget is.⁴

A kérdések megválaszolásához a szakirodalomban kerestem ötleteket. Bár a csoport pontos jellegét előre nem is akartam meghatározni, azt gondoltam, hogy ötvözete lehetne az angol nyelvű szakirodalomban ismert támaszcsoportoknak, kölcsönös segítséget nyújtó, önsegítő és szülőcsoportoknak (support group, mutual-aid group, self-help group, parents group). A külföldi tapasztalatok alkalmazása nem mindig indokolt, többek között azért sem, mert külföldön más intézmények foglalkoznak a hajléktalan nőkkel (családokkal), és megint mások az erőszakos kapcsolatból menekülő nőkkel. Míg a hajléktalan gyermekes családok/szülők esetében a legfontosabb cél,

hogyan a család lakáshoz jusson, a bántalmazott nők esetében a cél a biztonság megteremtése, a kapcsolatok jogi rendezése, a női kiszolgáltatottság csökkentése, átmeneti vagy tartós lakhatás megoldása. A hajléktalan szállások két típusában eltérőek a szállók biztonsági feltételei, de különbözik a szolgáltatások jellege is. A hazai anyaoththonokban a szolgáltatások ilyen elköltöztetése még nem jellemző, de kialakulóban van.

Az alábbiakban összefoglalom azokat az alapelveket, amelyeket szem előtt tartottam a csoport kialakításakor és későbbi vezetésekor.

Miért akarnának az anyaoththonban lakó nők csoportosan találkozni, van-e erre igényük? Gyakran hallható vélemény szakmai körökben, hogy a hajléktalanok körében felesleges a „lelkizés”, nincs értelme a csoportterápiának sem. Valóban, ha valakinek kielégítetlenek az elemi szükségletei, ha éheznek és nincs biztonságos lakhelye, nem lesz késztetése arra, hogy lelki gondjaival foglalkozzék, nem fogják érdekelni az emberi kapcsolatok, nem fog törődni a saját belső szükségleteivel, mint amilyen például az önértékelés vagy amilyenek az önmegvalósítási törekvések. Az anyaoththon azonban a lakók számára védett környezetet, lakhelyet, étkezési lehetőséget biztosított, az alapvető szükségleteket kielégítette. Hangulata meleg és elfogadó volt. Az alapvető szükségletek kielégítetlensége tehát nem akadályozta azt, hogy a lakók saját érzelmeikre és másokkal való kapcsolataikra is oda tudjanak figyelni. A csoport célját meg lehetett fogalmazni a következőképpen: teremtsünk olyan légkört, ahová szívesen jön mindenki, ahol a nők jól érzik magukat, ahol elfogadják egymást, és hasznosak lehetnek egymás számára. *Alapvető feladat egy ilyen csoportban a kölcsönös segítségnyújtásban és az önszolgálatban rejlő lehetőségek kihasználása.* A női önszolgálat csoportok tapasztalatai alapján a kiszolgáltatott helyzetben lévő nők esetében fontos a befelé figyelés lehetőségének megteremtése. „Az önállóság és a cselekvőképesség (autonomy and powerfulness) érzése akkor kezdődik, amikor egy nő kész saját problémáinak, érzelmeinek, viselkedésének vizsgálatára. Ez jelentős változás lehet a nő ezt megelőző függő és irányított helyzetével szemben” (Hartman 1983). „A szociális munka gyakorlatában fontos a kölcsönös segítségnyújtás kialakítása kiscsoporton belül, ha ugyanis az ember hatni tud közvetlen környezetére, ettől fokozódik magabiztossága és kompetenciaérzése” (Breton 1988). A csoportban történtek kihatnak a résztvevők külső kapcsolataira, környezetükre is. *A kölcsönös segítségnyújtás elősegítése kiszolgáltatott helyzetben lévő emberek esetében elsősorban egy cselekvőképességet növelő, megerősítést jelentő folyamat (empowerment) és nem terápia (bár kétségtelen a terápiás hatása).*

A segítő szakemberek, szociális munkások között sokan könnyebbnek és hatékonyabbnak tartják az egyéni esetkezelés módszerét, az egyéni beszélgetéseket, az egyéni törődést a klienssel. Felmerül azonban a kérdés, hogy az olyan kliensek esetében, akiknek a kiszolgáltatottsága nem egyéni, hanem társadalmi természetű, vajon hosszú távon elég hatékony-e a problémák egyéni szinten való kezelése? A szociális csoportmunkának egy fontos eleméhez vezet el ez a dilemma. *A csoportokkal végzett szociális munkában nemcsak az egyéni szükségletek kielégítése a cél, hanem az is, hogy felismerjük a problémák társadalmi eredetét.* Kiszolgáltatott helyzetben lévő em-

berek, csoportok esetében erkölcsileg nem elfogadható az az attitűd, amely csak az egyéni problémákat érinti, és elhanyagolja a feszültségek politikai természetét. Fontos a problémák társadalmi eredetének tudatosítása mind a segítőkben, mind a kliensekben, felvilágosítás, információnyújtás révén.

Ez a megközelítés mind egy csoporton, mind pedig egy intézményen belül partneri kapcsolatot feltételez egy adott intézmény klienseivel. Egy hajléktalanotthon esetében ez azt jelenti, hogy a lakók minél inkább vegyének részt az otthon működtetésében, a szabályok alakításában, döntések meghozatalában. Egy hajléktalanintézmény esetében különösen kell figyelni arra is, hogy a fokozott (túlzott) gondoskodás növelheti a kiszolgáltatottságot, a függőséget, az elesettséget; káros lehet a paternalista vagy anyáskodó attitűd. Helyesebb a partneri, „testvéri” viszonyulás a lakókhoz, az együttműködés hangsúlyozása. Hasznos a szakmai és laikus segítség együttes alkalmazása (Breton 1988). *Felnőtteknek kell tekinteni az anyaotthon lakóit. Életük fontos kérdéseiben ők dönthessenek, és vegyének felelősen részt az otthon életének irányításában.* Ennek az alapelvnek a csoporton belül is érvényesülnie kell.

Az ismertetett szemléletből következnek az ilyen csoport vezetésével kapcsolatos vezetői feladatok és szerepek. *A csoportot vezető személy partneri és együttműködő viszonyt modellezzon*, biztosítson meleg, elfogadó légkört, kezdeményezze a megfelelő csoportszabályok kialakítását (egymás véleményét meg kell hallgatni és tiszteletben kell tartani, a visszajelzéseknek ítéletmenteseknek kell lenniük, figyelni kell egymásra stb.), tisztelje a mászókat, nyíltan kezelje a csoporton belüli konfliktusokat, helyes problémamegoldási módokat mutasson, hívja fel a figyelmet a csoporttagok problémáinak hasonlóságaira, és támogassa a közös gondolkodást, ösztönözze a tagokat saját tapasztalataik megosztására, a beszélgetésekben és gyakorlatokban aktívan vegyen részt, és ossza meg a kiszolgáltatottsággal és erőszakkal kapcsolatos, személyes tapasztalatait. Míg a csoportpszichoterápiában egyértelműen magas a csoportvezető kontrollja a csoporttörténekek felett, a szociális csoportmunkában a kontroll mértéke változó, lehet akár nagyon alacsony is. A csoportvezető feladata az utóbbi esetben a spontán beszélgetések kialakítása és a tagok közötti nyílt kommunikáció támogatása. A csoport céljától, a szerződéstől függően a csoportvezető lehet támogató, vállalhat közvetítői szerepet, nyújthat felvilágosítást, rávilágíthat egyéni vagy társas dinamikákra.⁵

Az otthonban krízisbe került és szociálisan rossz helyzetben lévő nők élnek gyermekeikkel együtt. A sok feszültség kihat mind a szülő teherbírására, mind a gyermek viselkedésére. Krízishelyzetben, idegen környezetben, a magánszféra szinte teljes hiánya mellett nem könnyű feladat gyermekekről gondoskodni. Elképzeléseimben tehát szerepelt egyfajta szülőcsoport gondolata is, melynek témája a gyermeknevelés, a gyermekekkel kapcsolatos stressz, a konfliktusok megoldása, ezzel kapcsolatos tapasztalatok közös megbeszélése. *A szülő-gyermek kapcsolatra irányuló munkának alapelve a szülői felelősségérzet megerősítése.* A szülőt abban kell segítenünk, hogy önállóan, a gyermek korának és szükségleteinek megfelelően tudjon a gyermekéről gondoskodni.

Továbbra is kérdés maradt azonban, hogy miként tudom elképzeléseimet

megvalósítani az adott otthonban, hazai viszonyok között, ahol a csoportmunkának ebben a társadalmi környezetben nincs semmilyen hagyománya.

A csoport kialakítása

Az első feladat a legmegfelelőbb időpont megválasztása volt. Az otthonban élő nők nagy része dolgozott vagy munkát keresett, napközben intézte dolgait, tehát a közös együttlétekre csak a késő délutáni, esti órák, illetve a hétvégek jöhettek szóba. A késő délutánok azért nem voltak alkalmasak, mert mindenkinek volt gyereke, és nem tűnt célszerűnek a gyerekeket megfosztani anyjuktól ebben a szülő-gyermek kapcsolat szempontjából fontos időben. A hétvégeket családi helyzetem miatt én nem tudtam vállalni. Egyedül az esti órák bizonyultak alkalmasnak. Ez ellen az szólt, hogy többen kora reggel keltek és mentek dolgozni, de végül az esti időpont mellett döntöttünk. Találkozásaink időpontja tehát egy hétköznap este, kilenc és tizenegy óra között volt. Ekkorra a gyerekek már lefeküdtek, és így ki lehetett alakítani egy kis „felnőtt” időt. (Utólag értékelve helyes volt az időpont kiválasztása, a lakók többsége élt a csoporton való részvétel lehetőségével, a késői időpont miatt csak néhányan maradtak ki, és nem is minden alkalommal. Volt, aki délután pihent egy kicsit, hogy az esti beszélgetéseken részt vehessen.)

A lakókat alkalmi találkozásaink során tájékoztattam tervemről, és megmondtam, mikor lesz az első beszélgetés. Kértem a munkatársakat is, hogy segítsenek az információ terjesztésében, és bátorítsák a lakókat a részvételre. Amikor az első este háromnegyed kilenckor megérkeztem, az egyik lakó megjegyezte, hogy „tényleg eljöttem”, mintha nem nagyon bízott volna benne. Nekem mindenesetre jól esett, hogy valaki számított a megjelenésemre. A csoportbeszélgetések helyszínéül a konyhát választottam. A másik közös helyiséget, a tévés társalgót nem akartam használni, hogy ne vegyük el ezt a közös teret és a kikapcsolódási lehetőséget a többiektől.

Fontosnak tartom, hogy csak önkéntesen, saját érdeklődésből vegyenek részt a csoporton, akik erre kíváncsiak. Végigmentem a szobákon, hogy személyesen is elhívjak mindenkit a beszélgetésre. Úgy éreztem, hogy többen elgondolkodtak a csoportbeszélgetések célján, értelmén. Volt, aki megjegyezte, hogy lenne miről beszélgetni, de inkább négy szemközt, mint csoportosan. Ebből érezhető volt az a feszültség, amelyet egy csoporthelyzet vált ki az emberekben. Általában tizenkét-tizenöt anya lakik egyszerre a szállón, az első este tízen vettek részt a beszélgetéseken. Hoztam magammal teát és franciadrázsét, hogy oldottabb, otthonosabb legyen a beszélgetés hangulata.

Ahogy leültünk, rögtön szembesültem egy dilemmával. A konyhába beült az éjszakai portásnő is. Megkérdezte, bent maradhat-e, hozzáfűzve, hogy szerinte ő is idetartozik. Én ebben egyáltalán nem voltam biztos, de nem mertem egyértelműen állást foglalni. Utólag végiggondolva, valóban nem lett volna helyes kizárni őt a csoportból, mivel rendszeresen együtt tölti az éjszakákat a lakókkal, sokat beszélget velük, van hatása a lakók kapcsolataira, illetve a lakók és dolgozók viszonyára. Nekem pedig fontos volt, hogy őt is megnyerjem ennek a tevékenységnek, hogy ő is együttműködjék velünk.

A portás végül is fontos szereplője az otthon életének. Természetesen terveztem, hogy azért majd a lakók véleményét is meg fogom kérni az ő jelenlétével kapcsolatban.

A bemutatkozás során azt kértem, hogy mindenki röviden mondja el, miért került az anyaotthonba. Volt, aki nyíltan, volt, aki nagyon visszafogottan mesélt magáról. Néhányan egyértelműen jelezték, hogy a múltjukról nem akarnak beszélni. Többnyire nekem mondták a történeteiket, nem figyeltek még egymásra, nem reagáltak mások közbeszólásaira. A beszélgetés során felmerült néhány gond a szálló házirendjével kapcsolatban. Többen egyetértettek abban, hogy korlátozva érzik magukat a szállón, az időbeli kötöttségek miatt (este kilenc órára mindenkinek otthon kell lennie), úgy érzik, hogy nem kezelik felnőttként őket. Ittlétük, biztonságuk a vezető jóindulatától függ, ezért nem mernek kimondani dolgokat, például a lakógyűlésen. Miközben értettem rosszérzéseiket, igyekeztem felhívni a figyelmüket arra is, hogy mi az oka az ilyen kötöttségeknek. (Gyerekeket nem lehet felügyelet nélkül hagyni, az intézmény felelősséget vállal a szülők és gyerekek biztonságáért, de nem vállalhatja át a szülői felelősséget a gyerekek ellátásában.) A lakóknak és a munkatársaknak közösen kellene kidolgozni a működő és legkevésbé korlátozó szabályokat (lásd az előző fejezetben felsorolt alapelveket).

A bekerülés okát tekintve a csoport heterogén volt. Többen erőszakos kapcsolatból menekültek, volt, aki egész életében állami gondozott volt, és meg is fogalmazta, hogy legszívesebben beköltözne a GYIVI-be⁶, volt, akinél a rossz szociális helyzet és a széteső család, illetve a nem működő családi háttér volt a bekerülés oka. Volt, akinek saját családi házából kellett elmenekülnie, és volt, akinek nulláról kell egy új helyen új életet kezdenie. Alig tudtuk abbahagyni a beszélgetést, a csoport lezárása után is még többen maradtak volna. Távozásom előtt még beszéltem pár szót a portással, akit, úgy éreztem, sikerült megnyerni a csoportnak, és azzal az érzéssel távoztam, hogy ő biztosan nem fogja akadályozni az esti beszélgetések kialakulását. Végül is a portás a későbbiekben nem vett részt a beszélgetéseken, mert mindig voltak egyéb elfoglaltságai (telefonhívások és új lakók fogadása) az esti órákban.

Volt egy-két lakó, aki szintén nem vett részt a csoportbeszélgetéseken. Egyikőjük mintha kifejezetten rosszallását fejezte volna ki a csoporttal kapcsolatban, amikor mérgesen beszólt a konyhába, és megjegyezte, hogy nagyon hangosak vagyunk (éppen nevettünk valamin). Igazat adtam neki, és valóban jobban odafigyeltünk a hangerőre. Ez a nő, hívjuk Évának, az első négy alkalommal nem jött beszélgetni, zárkózott, elutasító volt.

A következő héten szembesültem az első komoly akadállyal. A lakók közül sokan távoztak az otthonból, részben váratlanul, részben mert találtak albérletet. Két nő visszament bántalmazó élettársához. Szinte lehetetlen volt folytatni a beszélgetést. Mi legyen tehát az olyan otthonokban, ahol viszonylag magas a „fluktuáció”, és alig lehet számítani a csoport állandóságára? Természetesen nyitott csoportnak képzeltem el ezeket az alkalmakat, ahová bármikor be lehet jönni, és ahonnan bármikor ki lehet menni. Ezt azért is tartottam fontosnak, mivel itt többnyire kisgyerekes anyák voltak, akik gyakran síró gyerekükhöz mentek ki, megnyugtatni őket. De lehet-e egyáltalán

csoportozni ilyen erősen változó csoportösszetétel mellett? Mint utóbb kiderült, lehet, de a csoport kialakulása hosszabb időt vesz igénybe. A második és harmadik este alkalmával csak hárman-négyen vettek részt a beszélgetéseken – ekkor már nem mentem be külön a szobákba. Az alacsony létszám kedvezett az intimebb beszélgetéseknek, de nem volt jó a csoportalakulás szempontjából. Ezek a kis létszámú beszélgetések inkább hasonlítottak az egyéni beszélgetésekre. Volt, aki meg is fogalmazta, hogy ilyen mélységben ő nem kíváncsi mások problémáira. Igaza volt. Ekkor még nem nagyon tudtam válaszolni az olyan kérdésekre, hogy miben is tudok én segíteni, mire jó ez a csoportbeszélgetés, mivel a választ tőlük vártam, illetve velük együtt szerettem volna megfogalmazni. Biztató jelnek tartottam azonban, hogy a második alkalomra az egyik csoporttag már előre elkészítette a teát!

Kérdés volt számomra, hogy kötetlen vagy tematikus beszélgetéseket tervezek-e. A második alkalom közben merült fel bennem, hogy legközelebb beszéljünk a gyerekekről, ami mindenkit érintő téma.

A harmadik este öten-hatan voltak jelen, a gyerekszülés, nevelés kapcsán bőven volt miről beszélni. Szó volt arról, hogy milyen terheket jelent egy gyerek számára a konfliktusos, erőszakos családi környezet, milyen tünetek hozhatók összefüggésbe a múltbeli érzelmi és testi sérülésekkel. Volt, aki saját gyerekkoráról beszélt, illetve arról, hogy mit szeretne a saját gyerekével másképp csinálni. A beszélgetés fontosságát növelte az is, hogy az elmúlt héten egy pár hónapos csecsemő meghalt az otthon gyerekei közül, fertőzőes betegségben. Anyja időnként benézett a csoportba, de nem tudott végig maradni. Túl nagy teher volt ez neki is, és a többieknek is.⁷ Az este második felében az egyik nő magáról kezdett beszélni, arról, hogyan élt 24 éves letére, hat évig egy erőszakos kapcsolatban, hogyan nem tudott onnan kilépni, hogyan túrt és szenvedett. Kati (hívjuk így) elmondta, hogy Annához képest (ő egy másik csoporttag) milyen nehezen tud magáról, a múltjáról beszélni.

Kati és Anna a hét folyamán sokat beszélgettek egymással (az előző esti beszélgetésen főleg kettőjükéről volt szó, mindkettőjüket súlyosan és éveken keresztül bántalmazta a férje). Anna megjegyezte, hogy Kati meg tudta őt nyugtatni, megértette őt, és lényegesen jobban érzi magát az utóbbi napokban, visszatért a régi jókedvére. (Anna körülbelül két héttel ezelőtt került az otthonba, teljesen zavart állapotban, tele nyugtatókkal. Hallucinált, ideggyógyi segítségre volt szüksége.) Az utóbbi időben szorongásai, félelmei jelentősen csökkentek, és Anna állítása szerint ebben nagy szerepe volt Katinak. Ez volt az első fontos, egymásra figyelő interakció a csoportban, ezt visszajelezttem. Bár egyáltalán nem biztos, hogy az előző esti beszélgetésnek ebben szerepe volt, az esemény bekerült a csoportba, és mintát mutatott arra, hogyan nyújthatnak a résztvevők egymásnak segítséget.

A következő (negyedik) este újabb kérdéseket vetett fel bennem a csoport értelmével és céljával kapcsolatban. Az otthonban zaklatott hangulat volt, felháborodottan jegyezték meg, hogy néhány anya utcára került. (Mint utóbb kiderült, ez nem egészen így történt.) Eleinte többen jöttek beszélgetni, de nem maradtak sokáig, csak hárman. Amikor befejeztük a beszélgetést, többen még a folyosón beszélgettek, és az otthonnal kapcsolatos negatív véleményüket fogalmazták meg. (Köztük volt Éva is, aki eddig nem jött be a kony-

hába.) Úgy éreztem, hogy igyekeznek engem a saját pártjukra állítani az otthon dolgozóival szemben. Nem voltam elég határozott abban, hogy az erről a témáról való beszélgetést elutasítsam, bár éreztem ennek veszélyeit és értelmetlenségét is. A panaszáradatot nem tudtam megállítani.

Az esetet utólag végiggondolva, világosan megfogalmazódott bennem annak a szükségessége, hogy egy ilyen csoportos beszélgetés mellett legyen rendszeres lakógyűlés is. Ha ez a két fórum egymástól függetlenül és rendszeresen működik, akkor jobban szét lehet választani az otthon életével, működésével kapcsolatos, és az ott élők személyes gondjaival összefüggő kérdéseket. Az esti beszélgetések céljának én az utóbbit tartottam, de mivel ekkor még csak rendszertelenül voltak lakógyűlések az otthonban, e két kérdéskör összekeveredett egymással. Az is világossá vált, hogy egy bentlakásos intézményben végzett csoportmunkánál milyen erős hatása van azoknak az eseményeknek, amelyek az otthonon belül zajlanak. Az otthon feszültsége benne volt minden ottlakóban, és a feszültség levezetése nélkül nem lehetett egymásra figyelve beszélgetni. Az otthonnal kapcsolatos feszültségek levezetése azonban nem az én dolgom volt, hanem az otthon munkatársaié.

Ebből következnek az alábbi fontos kérdések: mennyire lehetnek titkosak a csoportban elhangzó vélemények? A személyzetnek szóló rejtett üzeneteket mennyire kell továbbadnom vagy elhallgatnom? Éreztem, hogy a lakók szeretnék, ha én továbbítanám a véleményüket, ugyanakkor azonban értelme csak annak lenne, ha ezt ők tudnák megfogalmazni az otthon dolgozó előtt. Éreztem, hogy fontos lenne az esti beszélgetésekről tájékoztatnom a munkatársakat, azonban éreztem az ilyenfajta beszámolás veszélyeit és etikátlanságát.⁸

Úgy döntöttem, hogy a csoportozással kapcsolatos tapasztalataimat és dilemmáimat a munkatársak soron következő esetmegbeszélő csoportja elé viszem, és ezt előre jelzem is. A dolgozók egyébként is kíváncsiak voltak arra, hogy mi is történik a csoportban. Felmértem, hogy bizonyos értelemben kritikát kell megfogalmaznom, illetve valamilyen fajta szerkezeti változtatásokat, jobb munkaszervezést szeretnék javasolni. Nem félttem ezek megfogalmazásától, mivel tudtam, hogy az ott dolgozók és a vezető különösen nyitottak a változásra, és nem fogják személyes támadásnak tekinteni a véleményemet. Az esetmegbeszélőn tehát elmondtam, hogy egyfajta bizalmatlanságot tapasztalok a lakók és a dolgozók között. Egy bentlakásos intézményben ez a fajta bizalmatlanság könnyen kialakul, mivel a lakók valóban függő helyzetben vannak (a vezető és a munkatársak döntésétől függ, hogy meddig maradhatnak ebben a sokuk számára létbiztonságot jelentő helyzetben). Ezt fontos figyelembe venni, és részben ezért fontos rendszeres lakógyűléseket tartani, hogy az aktuális kérdéseket ezen a fórumon lehessen megbeszélni. A bizalmatlanság enyhítésének másik módját abban láttam, hogy szigorúbb esetvezetés alakuljon ki, és egyértelműbb legyen a kliens-dolgozó kapcsolat, egyértelműbb és folyamatos újratárgyalt szerződéskötéssel. Javasoltam még a rendszeres szupervízió megszervezését. Ennek szükségességét a dolgozók érezték, de nem volt anyagi fedezete. (Ekkor pályázott az otthon olyan források megszerzésére, amelyek a szupervízió és egyéb mentálhigiénés tevékenységek finanszírozását biztosíthatnák.)

A rendszeres lakógyűlések megtartásának komoly akadálya volt, hogy az ott dolgozók mindegyike kisgyermekes anya, aki nem tud rendszeresen eszténként vagy hétvégén, amikor a lakók is ráérnek, bent maradni.

A csoport és a munkatársak kapcsolatáról ebben a szakaszban a következőt gondoltam: fontos (bár nem feltétlenül szükséges) a külső vezetés és a csoport valamilyen fajta elkülönülése az intézmény mindennapi életétől. Nem célravezető azonban a teljes elszigetelődés. A csoport célja végül is keretet teremteni egymás megértéséhez, az egymásra való odafigyeléshez, a lakók kölcsönös segítségnyújtásához. Ehhez kell a rendszeres, meghitt hangulatú találkozás, ahol az egymásra figyelő kommunikáció kialakulhat és megerősödhet. Ugyanakkor fontos az is, hogy ezek az esti beszélgetések szervesen kapcsolódjanak az otthon egészének életébe, és végső soron a kijutás esélyeit, a problémamegoldó képességeket növeljék a lakókban. Ehhez pedig az szükséges, hogy a csoport – képletesen szólva – kommunikáljon az otthon egészével, a csoport vezetője folyamatosan párbeszédben legyen az otthon dolgozóival, kölcsönösen tudjanak a lakókat érintő, fontos történésekről, és hogy a lakók és dolgozók között is legyen jól működő, személyes és csoport szintű párbeszéd. Fontosnak tartottam, hogy valamelyik esti beszélgetésen beszéljünk erről a csoporttagokkal, tisztázzuk, hogy általában milyen információ mehet ki a csoportból, illetve mindig konkrétan beszéljük meg, ha valaki igényli valamilyen kérés továbbítását a csoporton kívülre.

Felmerült bennem annak szükségessége is, hogy esti beszélgetéseinkre az otthon dolgozóit is meghívjam. Ekkorra már több olyan beszélgetésünk volt, amelynek során sokat megtudtam a lakókról, a munkatársaknak beszámoltam arról, hogy szerintem fontos dolgok történnek, és úgy gondoltam, hogy a munkatársak számára is érdekes lehet, miről van szó, hogyan sikerül bizalmas beszélgetéseket kialakítani a lakókkal. Szerencsés egybeesés, hogy amikor bennem ez a kérdés felmerült, az otthon vezetője is megfogalmazta, hogy tulajdonképpen szívesen részt venne a csoportokon. Közösen döntöttünk úgy, hogy megpróbáljuk: ő is eljön, ha éppen ráér. Mind a ketten tudtuk, hogy ennek veszélyei is lehetnek, hogy nem célszerű a lakógyűlést összekeverni az esti beszélgetésekkel. Megállapodtunk abban, hogy megpróbáljuk, és később mérlegeljük ennek előnyeit-hátrányait. Ennél a döntésnél az volt a legfontosabb számomra, hogy végül is az otthon dolgozói vannak együtt a legtöbbit a lakókkal, ők ismerik a napi eseményeket, és több kárt okozna az esti beszélgetések elszigetelődése, mint az, hogy a funkciók ideig-óráig összekeverednek.

Bizonytalanul mentem ki a következő este. Tartottam az elmúlt heti panaszáradat folytatásától, illetve attól, hogy kimerül a csoport a változó résztvevők miatt, és mert nehezen fogalmazódik meg a csoport célja. Megfordult a fejemben, hogy az egészzet abba kellene hagyni. Gondolatban azonban azt terveztem, hogy megpróbálom leállítani a panaszáradatot, és igyekszem „befelé” fordítani a figyelmet. Vittem magammal jó néhány képes újságot is.

Amikor megérkeztem, rossz hangulatomat csak fokozta, hogy senki sem volt a folyosón. Észrevették, hogy megjöttem. Éva (a mindig kívülálló) felkiáltott, hogy megjött a Léna, de sehol semmi mozgolódás. Vártam tíz percet, senki nem jött a konyha felé. Ezzel szemben a folyosó végén lévő fürdő-

szobában nagy élet volt, hangos, vidám beszélgetés hallatszott. Bementem a fürdőszobába. Hajtat mostak, fodrászkodtak, gyereket mosdattak, hárman-négyen. Bekapcsolódtam a beszélgetésbe, odaadtam az újságokat, és azonnal elkezdtek mindenféle kérdésekkel ostromolni: hol lehet olcsó ruhát szerezni, mi lehet az oka, ha valaki nem kapta meg az RNS-t⁹ stb. Jó kedélyű, zűrzavaros beszélgetés alakult ki, igyekeztem a kérdéseikre válaszolni, de többnyire egymás szavába vágtak(tunk). Jó volt így az esti ténykedéseik között látni őket, sokkal természetesebb volt, mint a konyhai csoporthelyzet. Ugyanakkor itt sokáig nem maradhattunk, megkérdeztem, nem lenne-e kedvük mégis a konyhában folytatni. Kis idő elteltével mindannyian átjöttek.

Ennek az estének a résztvevői között ketten voltak, akik eddig soha nem jöttek, illetve akik mintha ellenségesen, bizalmatlanul viseltettek volna a csoporttal szemben. Úgy látszik, értük a fürdőszobába kellett menni, hogy ott vegyük fel a kapcsolatot. A konyhában öten-hatan beszélgettünk, házasságról, verésről, titkokról, szégyenről, gyerekekről, pszichológusokról. Nagyon jó hangulatú, egymásra figyelő beszélgetés alakult ki. Éva is gyakran hozzászólt, s megértette jelzéseinket: az intézmény szidása mellett saját szerepét is vegye figyelembe a konfliktusok kialakulásánál. Tudott önmagáról beszélni, megfogalmazta gyengéit, indulatosságát, kimerültségét. Nagyon fontosnak tartottam, hogy az eddigi kívülállókat is sikerült legalább egyszer bevonni a beszélgetésbe, miattuk és a többi lakó miatt is. Ezzel megszűnt annak veszélye, amit éreztem: egyfajta klikkesedés alakul ki azok között, akik járnak és akik nem járnak a csoportba. Érdekes módon ez alkalommal éreztem először azt, hogy nem függő helyzetben lévő, hanem egyenrangú nők beszélgetnek egymással. Az esti beszélgetésen az otthonban viszonylag peremhelyzetben lévő lakók a csoportban egészen más szerepben, a beszélgetés fontos résztvevőiként jelentek meg. Ezeknek a beszélgetéseknek az egyik legfontosabb célja az volt, hogy a kiszolgáltatott élethelyzetben lévő nők lépésről lépésre kijussanak a kiszolgáltatottságból, és az ebből fakadó függőségből. A következő estén már vártak, megkérdezték, hoztam-e teát és franciadrazsét (az előző alkalmakkor vittem magammal). Sokkal nyugodtabb volt a hangulat. Beszámoltak egy szintén nagyon jó hangulatú lakógyűlésről, azután sokat beszélgettünk a gyerekekről, gyerekevelésről.

A csoport megerősödése

Időközben megkereste az otthon egy riporter, aki beszélgetést szeretett volna felvenni az otthonban élő, bántalmazott nőkkel. Megkérdeztem, lenne-e hozzá kedvük. A válasz nem volt egyértelműen visszautasító, de bizonytalanok voltak. Végül abban maradtunk, jöjjön a riporter, én beszélek vele, és ha a többieknek lesz kedvük, majd csatlakoznak. Amikor megérkeztünk a riporterrel, még senki sem volt határozott, bár eljött a riporter kedvéért Kati is, aki időközben albérletbe költözött az otthonból. Szokatlan, ismeretlen volt a helyzet, kicsit vártunk, és amikor leültünk beszélgetni, rövid időn belül a szobában volt az otthon összes lakója. Hamarosan élénk beszélgetés alakult ki, többen el tudták mondani azt, miért kerültek az otthonba, és milyenek a

kilatásaik. Nem panaszkodtak, inkább a véleményüket fogalmazták meg a nők bántalmazásával kapcsolatban, és az igényüket arra, hogy helyzetük megoldásában némi – a jelenleginél több – segítséget kapjanak. Érdekes volt megfigyelni, hogy egy külső személy (nem segítő szakember, hanem a külvilágot megjelenítő riporter!) jelenléte mennyire összehozta a csoportot. A külső személy jelenlétében eltörpültek a köztük lévő különbségek, és a sorsközösség lett a közös nevező.

E beszélgetés kapcsán fogalmazódott meg bennem az, hogy ezek a nők az „anyaotthoni” létük alatt szinte kizárólag csak mint ügyfelek, kliensek állnak kapcsolatban a külvilággal. És ebben a szerepben kiszolgáltattak a különböző intézmények, hatóságok jóindulatának, megértésének, türelmének, lehetőségeinek, korlátainak. Vajon vannak-e pillanatok, amikor ebből a szerepből kimozdulhatnak? Ha ilyenek nem nagyon vannak – márpedig az esetek többségében ez a helyzet –, akkor hol készüljenek fel a határozottabb, hatékonyabb érdekképviseletre, az élet problémáival való megküzdésre? Az esti beszélgetések erre lehetőséget nyújtottak, mert egyre inkább sikerült az egyenrangú kapcsolat kialakítása a csoporton belül. Én azonban segítőként voltam jelen. Fontosnak tartottam, hogy meghívjak a beszélgetésekre olyan személyeket, szakembereket, akiket érdekel a hajléktalan és bántalmazott nők helyzete, és akik szívesen találkoznának ilyen helyzetben lévő nőkkel. Olyan személyeket hívtam meg, akikről tudtam, hogy igazi érdeklődés miatt jönének, örülnének egy ilyen beszélgetés lehetőségének, és nem pusztán csak látni akarják az ilyen helyzetben lévő nőket, közelről. Vendégünk volt a NANE (Nők a Nőkért az Erőszak Ellen) egyik munkatársa, egy másik alkalommal egy pszichológus ismerősöm és egy időközben megnyílt új anyaotthon vezetője, aki az otthon lakóinak véleményét kérdezte azzal kapcsolatban, hogyan kezdjen hozzá a munkájához. A NANE képviselőjében jött vendégünk elmondta, milyen munkát végez a szervezet, és élénk beszélgetés alakult ki arról, hogy milyen lehetőségek vannak egyéni és társadalmi szinten a nők bántalmazása ellen való védekezésre. A pszichológus meghívását azért tartottam fontosnak, mert bár a lakók többsége elismerte, hogy szüksége lenne pszichológiai segítségre, mégis féltek ettől, voltak rossz tapasztalataik, előítéleteik a pszichológusokkal kapcsolatban. Örültek a lehetőségnek, hogy egy pszichológussal nem kliensként, hanem partnerként beszélgethetnek, és kérdéseket tehetnek fel a pszichológiával, annak lehetőségeivel, korlátaival kapcsolatban. A pszichológus jelenlétében sokat beszélünk a gyerekevelésről, az ezzel kapcsolatos aktuális gondokról.

A vendégek tehát valamennyire segítették a csoportézés kialakulását, és ugyanakkor a külvilággal való élő, egyenrangú kapcsolatot is jelentették. Én eközben még mindig kerestem a megfelelő formát és tartalmat a csoportos beszélgetésekre. Fontosnak gondoltam, hogy a csoport hangulatával is törődjünk. Az első csoportahagyomány – a teaözés – már megszokottá vált. Minden alkalomra főzött valaki teát, ez többnyire ugyanaz a személy volt, de ha elköltözött, mindig akadt valaki más, aki teával várta a konyhában gyülekezőket. December eleje volt, gondoltam, az egyik este során adventi koszorút lehetne készíteni. Hoztam anyagot a koszorúhoz, szalagokat, gyertyákat. Örömmel fogadták az ötletet, kellemes hangulat alakult ki. Az eredmény:

egy olyan adventi koszorú, amelybe mindenki a saját elképzelése, ízlése szerint beépített valamilyen motívumot. Igazi közös mű. Egy gyertyát meggyújtottunk, és bátortalan javaslatomra, hogy nem énekelnénk-e valamit (én nem vagyok egy igazi nótafa), azonnal akadtak olyanok, akik szeretnek és tudnak énekelni. Meghitt, ünnepi hangulat alakult ki. Többekről kiderült, hogy gyönyörűen énekelnek, foglalkoztak is zenével, és ezt eddig nem tudtuk róluk.

Az esti beszélgetések e szakaszában volt egy újabb gond, amivel szembe kellett néznem. A beszélgetésekre bejártak azok a kamasz gyerekek, akik időközben kerültek az otthonba (négyen-öten voltak, és ebből kettő-három rendszeresen bent maradt a konyhában). Eleinte tettünk kísérletet arra, hogy jelezzük nekik, hogy itt felnőtt beszélgetés folyik, ami persze őket nagyon is érdekelte, és ha el is mentek, percek múlva ismét a konyhában voltak. Másrészt azonban elgondolkodtató az ő helyzetük is. Mivel töltsék estéiket? Nem tartozik-e valójában rájuk is az, amiről anyjukkal a konyhában beszélünk? Ki foglalkozik azzal, hogy ők hogyan élnek meg anyjuk és saját maguk kiszolgáltatottságát? Kivel tudják ők megosztani saját érzéseiket, titkaikat, sérelmeiket, álmaikat? Hogyan kapcsolódjanak ki itt, a sok felnőtt, krízishelyzetben lévő anya között? Megfelelő alternatíva híján, úgy gondoltam, nem küldhetem ki őket a konyhából. A beszélgetések ezért csak annyira lehettek mélyek és személyesek, amennyire a gyakran ott ülő kamaszok előtt ez lehetséges volt. Vittem társasjátékot, hogy elküldhessem őket játszani, de minduntalan jöttek segítségért. Végül januártól kezdve egyetemi hallgatókat vittem magammal, hogy ők beszélgessenek velük, amíg mi konyházunk. Feltétlenül szükség van arra, hogy az anyaotthonokban élő gyerekekkel, fiatalokkal a szükségleteiknek megfelelő módon foglalkozzanak, kikapcsolódási, szórakozási lehetőséget ajánljanak fel nekik. A „kamaszcsoport” sem szigorú szabályok szerint működött, az vett benne részt, aki éppen akart. Volt, amikor társasoztak, és volt, amikor mély beszélgetés alakult ki.

A csoport kialakulásának szakaszát körülbelül ekkor tekintettem lezártnak. Jelentősen megnőtt a csoportidentitás, az összetartó erő, kialakult az esti beszélgetések hagyománya, egy este sem maradt ki, mindig volt nyolc-tíz ember, mindig volt tea. Voltak jobb hangulatú és szomorúbb beszélgetések, a kamaszokat sikerült megnyugtatóan kívül tartani a csoporton. Kialakult a visszatérő lakógyűlések rendszere. Az esti beszélgetések előtti két órában volt a lakógyűlés, majd hosszabb-rövidebb szünet után leültünk a személyesebb beszélgetésekre. A lakók is egyre világosabban értették a két csoport eltérő céljait, feladatait. A lakógyűlést vezető otthonvezető is gyakran vett részt az esti csoportokon, ő is megfogalmazta, hogy milyen élesen különbözik a két fórum hangulata. Ő is tudott váltani, levezette a lakógyűlést mint intézményvezető, és egy másik, egyenrangú szerepben vett részt az esti beszélgetésben. Ezt többnyire a lakók is elfogadták, bár tagadhatatlan, hogy a vezető jelenléte fegyelmező erő is volt. Ha ő is ott volt, szinte mindenki jött este a konyhába, míg ha nem, lazább volt a részvétel. Inkább kötelező jellegűnek érezték az estét is az ő jelenlétében. Végül is a beszélgetések hangulatán és tartalmán ez sokat nem változtatott, és bizonyos értelemben hasznos is volt, hogy így olyanok is eljöttek beszélgetni és meg is maradtak a csoportban, akik maguktól nem feltétlenül jöttek volna el.

Tapasztalt csoportvezető az eddig leírt folyamatot értékelve, alapvető hiányosságokat fedezhet föl. Ez pedig a világos csoportcél, szerződés megfogalmazása. Ez ekkor még valóban hiányzott. Én magam is elégedetlen voltam azzal, hogy ezt eddig nem tettük meg, éreztem azt is, hogy ez jelentősen csökkenti a munka hatékonyságát. Azonban, mint már említettem, szerettem volna a célokat közösen megfogalmazni. Szem előtt tartottam a szakirodalomban olvasott támaszcsoport-célokat,¹⁰ nem tudtam azonban, hogy ezek mennyire felelnek meg, mennyire és hogyan adaptálhatóak egy hazai anyaotthonban.

Mire jó a csoport?

Szociális munkásként a következőképpen értékeltem az anyaotthonban élő nők helyzetét: az ide került nők többnyire krízishelyzetben kerülnek az otthonba, néhány nap után valamennyire megnyugszanak,¹¹ lassan kialakul a napirendjük. A benttartózkodás ideje három hónapra szól (ami szükség esetén meghosszabbítható). Arra, hogy a harmadik hónap után távozni lehessen, előre fel kell készülni. A bekerülés pillanatában a nők nagyon rossz, idegileg kimerült állapotban vannak. Az otthon hatására általában néhány nap alatt megnyugszanak, és lassan megkezdhetik annak tervezését, hogy miként tudnának ebből a helyzetből kilábalni. Ezek a nők anyagilag mind nehéz helyzetben vannak. Elhagyták – ha volt – az otthonukat, gyakran a munkahelyüket is ott kellett hagyniuk a lakóhelyváltozás miatt, sokan eleve munkanélküliek. Mindannyian gyereke(ke)t nevelnek, aki(k)nek új bölcsőde, óvoda, iskola szükséges. A csecsemőkorú gyereket nevelő anyák gyakorlatilag nem tudnak munkát vállalni. A lehető legnehezebb jövedelmi helyzetben kell új lakhatást szerezniük.¹² Reményvesztetten kell a gyerekeikről gondoskodniuk. Mindehhez pedig belső erőre van szükségük. A belső erő egyrészt meglévő vagy lappangó pszichés energiákat jelent, másrészt pedig függvénye a rendelkezésre álló külső, emberi és tárgyi erőforrásoknak. Ennek a belső erőnek a mozgósítása, felerősítése fontos feltétele annak, hogy valaki a saját helyzetén változtatni tudjon. Az esti csoportbeszélgetések célja az én elképzelésem szerint az volt, hogy ezeket az erőket segítse megerősödni, az egymásra figyelés és a kölcsönös segítségnyújtás megtapasztalása révén. Fontosnak tartottam azt is, hogy a valóban súlyos, külső körülményeken túl beszéljünk azokról a gondokról, feszültségekről is, amelyek belülről fakadnak, és gátolják a problémák megoldását. Gyakran követjük el azt a hibát – szociális munkások és kliensek egyaránt –, hogy csak a külső körülményeket okoljuk a számunkra kedvezőtlen helyzet kialakulásáért. Elhanyagoljuk azokat a tényezőket, amelyek az egyéni megküzdési képességek hiányosságaiából, hibás önértékelésből, a problémák rossz megfogalmazásából, rossz beidegződésekből fakadnak. Lakáshoz juttattunk például valakit, aki még nem képes az önálló életvitelre. Ezeknek a belső korlátoknak és lehetőségeknek a megismerése és legyőzése is feladata egy ilyen csoportnak.

A befelé figyelést és az ehhez szükséges, intímabb kapcsolat kialakítását segíthetik különféle „bemelegítő” játékok. Úgy éreztem azonban, hogy az

anyaotthonban nem lehet ezeket a szokásos játékokat játszani. Azt azonban elképzelhetőnek tartottam, hogy a csoport elején relaxációs gyakorlatokkal segítsen a meghittebb hangulat kialakítását. Néhány alkalommal meg is próbáltuk, sokan örültek ennek a lehetőségnek, de voltak, akik számára ez sem volt elfogadható. Végül elvetettük a rendszeres relaxáció gondolatát, de az a néhány alkalom mégis hozzájárult ahhoz, hogy a beszélgetésben résztvevők jobban figyeljenek magukra, érzelmeikre, másokra, és ezt a tapasztalatot hozták magukkal későbbi alkalmakra is. Bármennyire változó volt is a csoport összetétele az egyéves együttműködés folyamán, részben a rendszeres kérések és kialakult hagyományok miatt volt a csoportnak egy fejlődése, és ebbe az új tagok könnyen be tudtak kapcsolódni.

Az egyik februári, esti alkalommal elhatároztam: ismét felvetem annak megvitatását, hogy mire is jó ez a csoport, hogy miért vagyunk esténként együtt, ki mit vár ezektől az együttlétektől. Megterveztem, hogyan kezdem el a beszélgetést, kérdéseket fogalmazgattam magamban. Az otthonban azonban ismét kész helyzet elé kerültem.

Alig voltak a konyhában, amikor megérkeztem. Állítólag sokan lefeküdtek, elfáradtak. (A héten volt bőven feszültség az otthonban, bár volt egy sikeres valóperes tárgyalás is.) Pár perc múlva bejött a konyhába Juli, majd kiviharzott szobájából Ági, és hangosan kiabálni, veszekedni kezdtek. Bár ez a két nő jó kapcsolatban, barátságban volt egymással, most igazi gyűlölködés volt közöttük, veréssel fenyegetőztek. (A konfliktus tárgya: Juli a gyerekével kapcsolatban szívességet kért Ágitól, aki ezt ugyan megígérte, mégsem tette meg, elfelejtette.) Mindketten rendszeresen jártak az esti beszélgetésekre. Kértem, hogy mondják el, mi váltott ki ilyen indulatokat bennük. Nem tudtak azonnal válaszolni, előbb kimentek a konyhából, de pár perc múlva külön-külön visszatértek, és leültek az asztal mellé. Mivel tele volt a levegő feszültséggel, nem nagyon lehetett mással foglalkozni. Azt gondoltam, itt az alkalom, hogy egy konfliktushelyzetet behozzunk a csoportba, és közösen kezdjünk vele valamit. Miután Juli és Ági egymás szavába vágva, indulatosan elmondták, mi is történt, a többiek is hozzászóltak a vitához. Volt, aki tompítani szeretne volna a konfliktust, és volt, aki saját élményeit mondta el azzal kapcsolatban, hogy neki is milyen nehéz megoldania hasonló helyzeteket. Nagyon fontos jelzések hangzottak el, mindenki hozzászólt a vitához, mégis egymás szavába vágtak, nagy volt a hangerő, még mindig sok volt a feszültség. Sokan nevetgéltek, így próbáltak kívül maradni a helyzeten. Ekkor szólalt meg Erzs, aki általában nagyon keveset szól hozzá. Megjegyezte, hogy elege van a veszekedésből, ő úgy szeretne beszélgetni, ahogyan a múltkor. Mi is az értelme ezeknek az együttléteknek? – tette fel a kérdést.

Erzs megfogalmazta azt a kérdést, melyről az este folyamán beszélgetnünk kellett. Lezártuk a konfliktus megoldását. Ági kimondta, hogy ő megnyugodott, és kis idő múlva képes lesz újrendezni kapcsolatát Julival. Juli nem mondott ki semmit, de mivel a többiektől sok pozitív visszajelzést kapott, úgy éreztem, ő is megnyugodott. Fontos volt, hogy a konfliktust be tudtuk hozni a csoportba, és közösen tapasztalhattuk, hogy meg lehet oldani, túl lehet élni, nem kell feltétlenül a szakításig jutni.

Megkértem Erzsit, ismétlje meg a kérdését. Majd javasoltam, hogy csendben gondolja mindenki végig, eddig kinek mi volt jó az esti beszélgetésekben, mi volt rossz, mi volt hasznos, ki mit kapott, és mit szeretne kapni a jövőben. Sokkal csendesebbé, nyugodtabbá vált a légkör, lassan mindenki elkezdte mondani a véleményét. Bár néhányan még most is nevetgéltek, egyre többen terelték a beszélgetés menetét azonos irányba. A következőket fogalmazták meg az esti találkozások értelmével kapcsolatban: többen mondták, hogy sokat tanultak a beszélgetésekből, több mindent lehet itt elmondani, mint cigizés közben, volt, aki megnyugodott a beszélgetésektől, és volt, akinek egyszerűen jól esett, hogy meghallgatták, figyeltek rá.

Ebben a légkörben a tizennyolc éves Emese (az ő gyereke akkor nyolc hónapos volt) megkérte a többieket, hogy most mondják el véleményüket róla. Megérezve a bizalmat, és azt is, hogy miről szólhatnak ezek az alkalmak, Emese azonnal élt a lehetőséggel, és visszajelzést kért a többiektől saját viselkedésével kapcsolatban. Emesét sokan megszólították azért, hogy nem látja el jól a gyerekét, nem törődik vele, nem tart rendet. Ezekre a megjegyzésekre Emese ingerülten szokott válaszolni. Itt, az esti csoportban azonban úgy érezte és meg is fogalmazta, hogy most elég erős ahhoz, hogy meghallgassa mások véleményét. Sokan reagáltak Emese kérésére. A beszélgetés végül arról szólt, hogy lehet-e tanácsokat adni egymásnak, mikor igen és mikor nem, hogyan adjunk tanácsot, visszajelzést, és mikor képes az ember a tanácsokat meghallgatni, illetve mikor nem.

Ezután az alkalom után sokkal kiegyensúlyozottabbá váltak a csoportos beszélgetések. Egyre többen értették, hogy miért is ülünk le, ezt el tudták mondani az új lakóknak, egyre jellemzőbb volt, hogy kérdésekkel, problémákkal jöttek a konyhába, hogy azt közösen megbeszéljük. Gyakori téma volt a gyerekevelés, az eltérő gyerekevelési elvek ütközése a zsúfolt anyanyelvű otthonban. Ilyen kérdés volt például, hogy egy négyéves kisfiú benyúlhat-e a közös frizsiderbe, és kivehet-e onnan olyan édességet, amely nem az övé. Pontosabban a kérdés az volt, hogy mi az anya dolga egy ilyen helyzetben. A kérdés jó apropó volt arra, hogy végiggondoljuk, hogyan lehet egymásnak kimondani nemtetszésünket veszekedés nélkül. De beszélgettünk arról is, hogy mennyire kell szigorúan vagy engedékenyen nevelni a gyerekeket, illetve, hogy az egyes szülők gyerekevelési módszerei mennyire következnek a saját gyerekkori tapasztalataikból, neveltetésükből. Ugyancsak élénk beszélgetés alakult ki, amikor kiderült, hogy néhány kisfiú (7–12 évesek) játékkerembe jár. De felvetette egy anya azt is, hogy nem bír az egyéves kisfiával, aki nagyon nyugtalanul alszik, aki mellett nem tudja kipihenni magát, és fél, hogy elveszíti az állását, ha ez így megy tovább. Györgyi meg tudta fogalmazni: fél, hogy elkeseredettségében a gyereke ellen fordul, hogy a feszültséget a gyereken fogja levezetni. Valóban előfordult, hogy ordított a gyerekekkel, meg is ütötte, miközben az idő nagy részében példásan gondozta az egyéves kisfiút. A csoport kifejezte együttérzését, és közösen gondolkodtunk a lehetséges megoldásokon.

A csoportozásnak ebben a szakaszában igyekeztem minél többször visszatérni arra, hogy újrafogalmazzuk a csoport célját. Az egyik ilyen beszélgetésnél meséltem magamról (ez már többször is előfordult, de a változó

csoporttagság miatt újból és újból vissza kellett térni rá). Elmondtam, hogy szociális munkás vagyok, ezt tanítom is, hogy mi érdekel ezen a területen, és hogy miért jöttem az anyaotthonba dolgozni. Elmondtam, hogy miben látom a szerepemet az esti beszélgetésekben (rendszeres megjelenés, beszélgetés irányítása, konfliktusok elmélyülésének megakadályozása), és elmondtam azt is, hogy miért szeretem ezt a munkát, miért várom mindig ezeket az esti beszélgetéseket. Felvettem azt a kérdést, hogy ők ki iránt vannak bizalommal és miért.

Juli, aki messze a legbizalmatlanabb volt mindenkivel szemben, elmondta, hogy eddig milyen rossz tapasztalatai voltak a segítő szakemberekkel. Mindig bizalmatlanul fordult hozzájuk segítségért, és többnyire be is igazolódott bizalmatlansága. Hozzászóltak mások is, és elmondták saját élményeiket a segítő szakemberekkel kapcsolatban, most már nemcsak tényként közölve a bizalmatlanságot, hanem konkrétan megfogalmazva, tehát hogy melyek voltak azok a pillanatok, amikor megingott egy-egy segítő szakember iránti a bizalmuk. (Eszter elmesélte például azt a helyzetet, amikor férje, akinek erőszakossága elől menekülnie kellett, szociális munkása hívására bejött egy beszélgetésre. A szociális munkás négy szemközt akart a férjével beszélgetni, megkérte Esztert, hogy várjon a folyosón. A beszélgetés hosszúra nyúlt, Eszter kirekesztettnek érezte magát, félt, hogy a férje, megnyerő modorával, ellene fordítja a szociális munkását. És ez után az alkalom után erősen megrendült a bizalma a szociális munkása iránt. Volt, aki arra panaszkodott, hogy az otthon valamelyik munkatársa elfelejtette megtenni, amit megígért. Tudják, hogy sok a szociális munkások dolga, leterheltek, egy ilyen elfelejtett ígéret mégis azt jelenti egy lakó számára, hogy ő nem is olyan fontos. Sokat tanulhatunk ezekből a visszajelzésekből mi, segítő szakemberek!)

Amikorra a csoportcélok világosabbá váltak, egyre stabilabb lett a beszélgetésben résztvevők összetétele, nagyobb figyelmet fordíthattunk az újonnan érkezők befogadására. Ha új lakó jött az otthonba, és este a konyhában is leült velünk, kértük, mondja el, miért kényszerült ilyen helyzetbe. Gyakran mondták el sírva történetüket az új lakók, a régiek meghallgatták őket, figyelték rájuk, és ezzel érzelmileg is befogadták az új lakókat. Így az első pillanattól kezdve jól ismerte a lakók többsége az újonnan jövők helyzetét, és egyre gyorsabban alakulhattak ki az egymást támogató kapcsolatok a csoportban és az otthonban.

A bekerülésen kívül a másik, gyakran felmerülő probléma a kikerülés volt. Ez nemcsak a lakáshoz, olcsó albérlethez, jövedelemhez jutás nehézségeit jelenti, hanem gyakran azt is, hogy nehéz egy érzelmileg és fizikailag biztonságot jelentő helyről egy ennél sokkal magányosabb élethelyzetbe kerülni. Sokan meg is fogalmazták, hogy félnek a magánytól, az egyedüllétől, az újabb kiszolgáltatottságtól, az ismeretlentől. Nem hiszem, hogy ezt a bizonytalanságot meg lehetne szüntetni, de a csoporttagok tudták támogatni, biztatni egymást, és talán az sem haszontalan, hogy a kiköltözéssel és újrakezdéssel kapcsolatos félelmek megfogalmazódtak.

Fontosnak tartottam az önkéntes részvételt a csoportokon. Csoportvezetőként nem tettem megjegyzést, ha valaki egyáltalán nem jelent meg a lakók közül, bár mindig megkérdeztem, vannak-e új lakók, és hogy szóltak-e nekik

az esti beszélgetésekről. Ha a folyosón új lakóval találkoztam, mindig bemutatkoztam, és elmondtam, miért jövök az otthonba, és hogy mit várunk a konyhai beszélgetésektől. Észrevettem azokat, akik nem jöttek el, és általában néhány alkalom után a csoportkezdés előtt megpróbáltam személyes kapcsolatot kialakítani velük. Több nő csak így, kisebb támogatással jött el a csoportba. A csoportos beszélgetésektől való tartózkodás mögött sokféle múltbéli tapasztalat húzódhat meg, melyek gátolhatják az első lépést a csoport felé. Volt, aki az így megkeresett nők közül aktív tag lett, de volt, aki ezután sem vett részt a csoportbeszélgetéseken.

Egyének a csoportban

A csoportbeli események leírását a továbbiakban az egyes szereplők bemutatásán keresztül folytatom. Csoportokkal dolgozva megfogalmazhatunk a csoport számára közös célokat, de fontos az is, hogy a csoporttagok külön-külön, a saját maguk számára is meg tudják fogalmazni a csoportba járás értelmét, célját. Míg az előző fejezetben főleg a közös célokról írtam, az alábbiakban néhány nő példáján mutatom be, hogy egyesek mire használták a csoportot, illetve milyen szerepet tölthettek be a csoportban. Az egyes csoporttagok bemutatása egyúttal illusztrálja azt is, hogy milyen sokféle okból és élethelyzetből válhatnak nők és gyermekeik átmenetileg hajléktalanná.

EMESE tizennyolc éves, kislány nyolc hónapos. Jó pár évvel idősebb barátnőjével együtt került be az anyaothonba, miután közös albérleti lakásukat fel kellett mondani. Viszonylag olcsó albérlet volt ez egy belvárosi kerületben, de olyan körülmények között éltek (a főbérlőnek magas díjhátraléka volt, prostituáltakkal voltak körülveve stb.), ami három pici gyermek mellett nem volt megnyugtató. Emese élettársi kapcsolatban él gyermeke apjával, aki azonban ebben az időszakban börtönben volt, betöréses lopásért. Emese többször mesélt zaklatott gyermekkoráról is: születi mindketten rendszeresen ittak és verték a gyerekeket. Emese volt az idősebb testvér, aki kisebb testvéreit alkalmanként testével védte a verésektől. A rossz családi háttér ellenére Emese szorosan kötődött a szüleihez, szerette őket, csak tizenhat éves korában kérte, hogy vegyék állami gondozásba. A nevelőotthonból azonban hamarosan megszökött, jelenlegi élettársához költözött, majd nemsokára teherbe esett.

Élettársa hasonló sorsú, Emesénél néhány évvel idősebb fiú. Mindketten az eddig soha meg nem szerzett szeretetet várták ettől a kapcsolattól. Emese nem akarta megtartani terhességét, elmondása szerint barátja erőszakolta azt ki, öngyilkossággal fenyegetőzött, ha ő megszakítja terhességét. Már ekkor jellemző volt a kapcsolatukra a problémamegoldás ilyen torz formája. A kapcsolatukra jellemző másik epizód az volt, hogy a fiú nem engedte, hogy Emese olvasson, előfordult, hogy szétépte a könyvét.

Emese a barátnőjével jött az otthonba, a barátnő anyai szerepet is játszott ebben a kapcsolatban. Beosztotta Emese pénzét, idejét, segített neki rendezni az ügyes-bajos dolgait. Emese fiús alkatú, vidám, nagyszájú lány, aki jól

beilleszkedett a csoportba és az otthonba. Szobájukban állandó volt a rendetlenség, a kosz, amiért sok megjegyzést kaptak, ő is, barátnője is.

Emese, talán fiatal kora miatt, hamar elkezdte kérni a csoport segítségét. Ő fogalmazta meg még a beszélgetések kezdeti fázisában: tudja magáról, hogy trehány. Ez az ő legnagyobb problémája, és ezen szeretne változtatni. Később ő vállalta fel először, hogy nyíltan mindenki véleményét kérje önmagával kapcsolatban. Ezzel szerette volna az elejét venni annak, hogy a háta mögött tegyenek rá megjegyzéseket, de azt is elismerte, hogy valóban szüksége van a tanácsokra a gyerekneveléssel, a háztartással kapcsolatban. Emese még szinte gyerek volt a többnyire idősebb és tapasztaltabb nők között, talán ezért volt számára könnyebb a segítségkérés megfogalmazása. Emese kért és kapott is visszajelzést másoktól, ezeket fel tudta használni és tanult belőlük. Többször megfogalmazta, hogy hasznosak voltak számára a beszélgetések. A búcsúzáskor kérte, hogy alkalmanként visszajöhessen ezekre az estékre. Emese a GYIVI egyik anyaotthonába költözött, ahol hosszabb időre kapott elhelyezést, és ahonnan majd a végső kijutást kell megoldania.

JULI középkorú nő, kamasz fiúval, súlyos pszichés és egyéb, egészségügyi problémákkal. Évek óta egyedül él a fiával, és valahogyan mindig, mindenhol menekülni kényszerül. Kirabolják, megfenyegetik, zsarolják. Önkormányzati szükségállását is nehezen átlátható zsarolások miatt kényszerült elhagyni. Juli általában kedvetlen, reményvesztett, rosszkedvű, vagyis depressziós. A csoportban eleinte inkább ellenséges, bizalmatlan volt. Nehéznek, szinte reménytelennek látszott, hogy őt majd sikerül kimotozni rossz hangulatából. Ugyanakkor feltűnő volt, hogy jó kapcsolatban állt egy olyan nővel, aki viszont kifejezetten életvidám teremtés volt. Láthatóan szoros, támogató volt a kapcsolatuk, együtt jöttek egy másik anyaotthonból. Az egyik alkalommal gyereknevelésről beszéltünk, és Juli nagyon kedvetlenül, lemondóan beszélt a fiáról. Gondolkodott azon, hogy esetleg nevelőotthonba adná, nem bír már vele, de sajnálta, hogy ezt most dönti el, amikor már annyit szenvedett vele. A beszélgetés után nekem és a csoporton résztvevő kollégámnak is komoly kétségei voltak afelől, hogy lehet-e egyáltalán Juli helyzetén változtatni.

Juli és barátnője között alakult ki az a konfliktus, melyről az előző fejezetben szóltam. A konfliktus megvitatása során azonban Juli rengeteg pozitív visszajelzést kapott a többiektől. Kiderült, hogy Juli nagyon jól bánik a kisebb gyerekekkel, a gyerekek ragaszkodnak hozzá, jól tudja kezelni őket, és mivel betegállományban van, ráér a gyerekekre vigyázni, rendet tud tartani közöttük. Kiderült, hogy Juli fontos személy, fontos feladatot lát el az otthonban. Gyermekeivel kapcsolatban gyakran kérnek tőle tanácsot. Juli esetében a csoport felerősítette az ő jó tulajdonságait, belső erőforrásait, ami a segítő szakemberekkel való egyéni beszélgetésekből nem derült volna ki. Továbbra is kérdés volt azonban Juli és a csoport számára, hogy miért olyan nehéz Julinak saját fiával megbirkózni, amikor annyira jól bánik a többi gyerekekkel. De erről a problémáról is sokkal könnyebb volt beszélni úgy, hogy mindannyian tisztában voltunk Juli képességeivel. Juli iránt annyira megnőtt a bizalom, hogy őt választották az időközben megalakult lakóönkormányzat egyik képviselőjévé. Bár nehezen mutatta ki érzelmeit, Juli volt

az, aki átvette a teafőzés felelősségét (még akkor is, ha ő maga nem jött a csoportba), és ha jobb hangulatban volt és ráért, valami harapnivalót is készített mindenki számára.

Juli helyzete továbbra is nagyon nehéz volt, depressziója és egyéb betegsége változatlanul megmaradtak, közben azonban elkezdett pszichológushoz járni. Fiával rendeződött a kapcsolata, és lakáshoz is jutott. Helyzete továbbra is nehéz, az ő példája azonban megmutatta, milyen rejtett erőforrásokat tud egy közösség, csoport valakiben felerősíteni, mozgósítani. Miután pályázat útján önkormányzati lakást nyert, hosszabb orvosi vizsgálatok eredményeképpen kiderült, hogy Juli súlyos beteg. Mégis talpra állt, kapcsolata a fiával sokat javult, és a gyerek jól tanul az iskolában. Juli megtanulta megvédeni magát azoktól a személyektől, akik miatt neki olyan gyakran kellett menekülnie.

ANNA 38 év körüli nő, akinek van egy hétéves kisfia (vele jött az anyától) és egy felnőtt, külön élő, nős fia is. Védőnő kísérte be az anyától, erősen nyugtatózott állapotban. Közös családi házukból férje elől kellett menekülnie, aki évek óta folyamatosan bántalmazta. Rendszeresen menekültek éjszakánként kisfiával az erdőbe. A bántalmazásról sokan tudtak, többek között Anna orvosa is, de máshogyan nem tudtak segíteni, csak a nyugtatókkal. Anna teljesen zavart állapotban jött be a gyógyszerek miatt. Nyugalomra, pihenésre volt szüksége. Néhány nap múlva, amikor a zaklatottsága csökkent, furcsa dolgokat mesélt a többieknek, mintha képzelődne. Az otthon lakói kicsit bolondnak tartották, az otthon dolgozói pedig az ideg-orvos segítségét kérték. Hamarosan azonban ritkultak a hallucinációk, és kiderült, hogy Anna egy rendkívül jókedvű, életrevaló nő. Dolgozott, és a munkahelyét meg is tartotta, kollégái szerették, támogatták ebben az időszakban.

Az esti beszélgetésekre is elkezdett bejárni, szívesen mesélte el sorsát másoknak, volt, aki számára Anna őszintesége tette lehetővé, hogy saját magáról és érzelmeiről beszélni tudjon. Talán részben személyiségproblémái miatt azonban gyakran nem értette a csoport jelzéseit, sokat beszélt önmagáról, nehezen kapcsolódott másokhoz, alig hallotta meg a neki szóló visszajelzéseket. Bár eleinte járt a beszélgetésekre, lassan elmaradozott, nehezen követte az állandóan változó összetételű csoportot. Úgy tűnt, hogy Anna idegállapota szorosan összefüggött azzal az erőszakos kapcsolattal, amelyben élt. Férje hosszú éveken keresztül folyamatos terror alatt tartotta, ami mély nyomokat hagy az ember személyiségében.

Anna az otthonban nagyon megerősödött, férjétől elvált, és számára előnyös vagyonmegosztást is sikerült elérnie. Kiköltözött az otthonból, visszatért közös családi házukba, ahonnan azonban férje még nem költözött ki. De Anna a személyiségében és a társas kapcsolataiban eközben megerősödött, jogi helyzete rendeződött. Idősebb fia a családjával szintén beköltözött a házba, és így – úgy tűnik – sikerült úrrá lennie az erőszakos kapcsolaton. Anna tartja a kapcsolatot az anyától.

MARI két kamaszkorú gyermekével jött az anyától, szintén egy évek óta őt bántalmazó férj elől menekülve közös családi házukból. Elmondása szerint férje őt rendszeresen verte, megerőszkolta, megalázta. Az erőszakos

cselekedeteknek (amikor ezek zárt ajtók mögött történtek) a gyerekek első-sorban fültanúi, de gyakran szemtanúi is voltak. Marinak egészségügyi végzettsége volt, jó fellépésű, határozott személyiség benyomását keltette. Gyerekeivel nagyon szoros, baráti kapcsolata volt. Mari aktív tagja volt a csoportnak, és gyerekei is rendszeresen részt akartak venni az esti beszélgetéseken. Mari szívesen segített mindenkinek, egy idő után gondnoki feladatokat is ellátott az otthonban. Feladatkörét azonban túllépte, egy idő után mintha visszaélt volna pozíciójával, ami egy későbbi konfliktus forrásává vált.

Miközben Mari sokat foglalkozott másokkal, úgy tűnt, a saját problémáival egyedül akar megbirkózni, nem nagyon hozta azokat a csoport elé. Amikor a pszichológus ott járt a csoportban, meg is fogalmazta, hogy sem neki, sem a gyerekeinek nincs szüksége pszichológus segítségére (tizenhárom éves lánya ezzel szemben mindent megtett azért, hogy másokkal „lelkizzen” és pszichológus közelébe kerülhessen), mivel ő az iskolában tanult pszichológiát, vele a gyermekei bizalmas kapcsolatban vannak, mindent elmondanak neki.

Amikor azonban konfliktusok támadtak gondnoki feladatai kapcsán, az otthon lakói látszólag ellene fordultak, és Mari kiborult. Mari tizenhét éves fia időközben hazaköltözött az apjához. Az egyik viharos lakógyűlés után Mari is bejött a beszélgetésre, és mivel egyértelmű volt, hogy most mindenki csak róla beszélne, megjegyeztem, hogy most bizonyára sok teher van rajta. Mari sírva fakadt. Mondtam, hogy érthető, ha egy ilyen helyzetben ki van borulva. Vártam, hogy reagálnak a többiek. Hallgattak. Mari egy idő után felállt és kiment. A többieknek próbáltam azt ajánlani, hogy segítsünk Marinak. Ők csak panaszkodtak, a hibáit sorolták. (Nem adott ki ezt-azt a rak-tárból, nem jött haza, férfiakat engedett be az otthonba stb.) Próbáltam hangsúlyozni, hogy az elkövetett hibák ellenére ő most nehéz helyzetben van, valamit tennünk kellene. Arra hajlottak, hogy inkább sírja ki magát egyedül. Tovább feszegettem, hogy talán csak fel kellene ajánlani a segítségünket, hívjuk vissza, és döntse el ő, egyedül akar-e maradni, vagy inkább bejön hozzánk. Most nem az a fontos, hogy milyen hibákat követett el, hanem az, hogy meghallgassuk az ő véleményét is. Juli kiment. Hamarosan visszajött azzal, hogy Marit a lánya vigasztalja.

Pár perc múlva Mari bejött, leült és megint sírva fakadt. Rövid csend után megszólalt, és elmondta, hogy neki most nagyon összejöttek a dolgok. Javasoltam, hogy próbálja meg felsorolni, mi minden bántja. Mari elmondta, hogy a többiek kérésére ő családiasabbá szeretne volna tenni az otthont, és most ellene fordultak azok, akikkel ezt közösen tervezte. Erről egy kicsit beszélgettünk, megegyeztünk abban, hogy valamit ő meg akart változtatni, és ez nem egészen úgy sikerült, ahogyan jó lett volna. A másik gond, amit említett, a gyerekeivel való kapcsolata. Nem fogadnak szót, nem tud velük bánni, csúnyán beszélnek, veszekednek. Tehetetlennek érzi magát. Mari szerint azóta romlott el a kapcsolatuk, amióta a gyerekek megint találkoztak az apjukkal, és az, főleg a fiúnak, mindent megígért, ha hazaköltözik. Ezek után egy nagyon jó beszélgetés alakult ki kamaszokról, válásról, szülő-gyerek kapcsolatról. Többen mondták el a saját vidám vagy szomorú történeteiket arról, hogyan „szakadtak” le a szüleikről, milyen viharokon mentek keresztül, és

ez később milyen viszonyban folytatódott, kinek milyen nehéz volt egy agresszív, szeretet nélküli szülő mellett élni. Juli elmondta, hogy fia problémájának megoldásában hogyan segített egy pszichológus. Mari nehezen fogadta az elhangzott javaslatokat, ötleteket, de végül is megkönnyebbült. A vidámabb történeteken jókat neveltünk, s ez egy igazán jó hangulatú, támogató beszélgetés volt. Azt gondolom, Marinak és a csoport minden résztvevőjének jó élmény volt, hogy egy nehéz, ellenséges, feszült hangulatból támogató légkörbe tudtunk átlépni, és konstruktív módon tudtunk a problémákhoz hozzájárulni.

GYÖRGYI nyolc hónapos kisfiával egy másik anyaotthonból került ide. Ő maga huszonötéves volt, állami gondozottként nőtt fel. Nagykorúsága óta sokat csavargott, nemcsak itthon, külföldön is, nem találta a helyét a világban. Lakása soha nem volt, gyerekének apjával alig tartotta a kapcsolatot. Györgyi nem mindig vett részt az esti beszélgetéseken, ha azonban mégis, jelenléte érezhető volt. Szükszavú volt, de megjegyzései találóak voltak, és jó megfigyelőképességről árulkodtak. Györgyi zárkózott természetű személyiség. Dolgozott, amikor az otthonba került, de nagy nehézséget jelentett számára az anyai és a jövedelemszerzői szerepek egyidejű felvállalása. Gyerekéről nagyon jól, talán túlzottan lelkiismeretesen gondoskodott, de nehezen tudott megbirkózni nyűgösségével, kiszámíthatatlan alvásával. Nagyon megviselte, hogy nem tudta kipihenni magát éjszaka, nem értette kisfia nyűgösségét, egyre ingerültebb lett vele. Kisfia elleni ingerültsége azonban újabb feszültségforrás volt a számára, megijedt a saját agresszív indulataitól, amiktől a feszültségek csak tovább nőttek. Kisfiával kiabált, durván bánt, egyre idegesebb, zárkózottabb lett. Problémáit meg tudta fogalmazni a csoport előtt is, amikor azonban a helyzet nagyon súlyossá vált, már nem jött el az esti beszélgetésekre. Györgyi helyzete kritikussá vált, felmerült benne, hogy intézetbe vagy akár örökbe adja a gyereket, ugyanakkor ettől a gondolattól maga is megijedt. Az egyik esti összejövetel során Györgyi nélkül beszélgettünk helyzetéről, a rendelkezésére álló alternatívákról. Felmerült, hogy egyáltalán beszélhetünk-e róla nélküle. Végül is azért döntöttünk úgy, hogy igen, mivel mindenki folyamatosan tanácsot adott neki azzal kapcsolatban, hogy beadja-e hetes otthonba, illetve csecsemőotthonba a gyereket, vagy ne. Azt gondoltam, nem árt, ha erről a dilemmáról beszélünk, azért, hogy a lehetséges alternatívákat, illetve a gyermek otthonban tartásának feltételeit megbeszéljük, illetve azt, hogyan lehetne Györgyi helyzetén könnyíteni, hogyan lehetne segíteni neki. A legközelebbi alkalommal Györgyi is eljött a beszélgetésre, itt tisztáztuk ismét, hogy előző alkalommal róla és kisfiáról is volt szó. Kiderült, hogy valami javulás volt, kicsit megnyugodott Györgyi is, kisfia is. Természetesen az esti beszélgetés hatása minimális volt Györgyi esetében. A gyerekével való kapcsolatának hátterében mély problémák húzódtak, ami szorosabb, szakemberrel való kapcsolatot igényelt. Györgyi igénybe is vette az otthon pszichológusának segítségét, a benne lévő feszültség azonban odáig fokozódott, hogy végül is a gyerek intézetbe adása mellett döntött. A kisfiú fél évet töltött csecsemőotthonban, azután visszakerült anyjához, aki hamarosan önálló albérletbe költözik. Györgyi példája bizonyíték

arra, hogy a gyermekét bántalmazó szülő igenis képes változtatni gyermekével szembeni viselkedésén, ha ehhez megfelelő segítséget, támogatást kap.

ANIKÓ tízéves és négyéves fiaival keresett menedéket az otthonban, mivel helyzete tarthatatlanná vált az otthonában, ahol súlyos skizofrén és alkoholbeteg férje bántalmazta őt, és lehetetlenné tette az életét. Anikó akkor érkezett az otthonba, amikor a csoport már világosan definiálta célkitűzéseit. Első részvétele alkalmával elmondta bekerülésének történetét. Sírva mondta el, hogy férjét mennyire szerette, mennyi mindent megtett segítségével, gyógyítására, sikertelenül. Férje állapota egyre súlyosabb lett, és bár sajnálta őt, mégis úgy érezte, hogy életét így nem folytathatja tovább, nem áldozhatja fel magát és gyermekeit férje megmentéséért. A csoport melegen fogadta őt, és az első ismerkedés alkalmával sokat nem tudott ugyan segíteni Anikónak, attól, hogy meghallgatták és odafigyeltek rá, Anikó megkönnyebbült. A későbbiek során aktívan részt vett a beszélgetéseken, sokszor meg tudta fogalmazni a beszélgetések jelentőségét a maga és a többiek számára. Egy későbbi alkalommal csoport elé tudta hozni a nagyobbik fiával kapcsolatos problémáit, aki szemtelen volt vele, hisztizett, követelőzött. A többiek tudták őt támogatni, elmondták, hogy a legtöbb nagyobb gyerek ugyanilyen kezelhetetlen az első időkből, megviseli őket az új környezet, a bizonytalanság, szülei válása, és idővel majd biztosan enyhülni fognak a gondok. Anikó, aki nagyon sok segítséget kapott a csoporttól, végig fontos szerepet töltött be azzal, hogy meg tudta fogalmazni a csoport jelentőségét, a benne rejlő lehetőségeket, és azzal, hogy a saját példáján tudta bemutatni: belső elhatározásból, önerejét összeszedve próbált és tudott változtatni a saját sorsán.

Anikó vidékről, családi házból jött az otthonba. Házát eladta, férjét ki tudta fizetni, és egy kis faluban vett egy olcsó házat, ahol új életet kezdett.

IRÉN egyéves kisfiával jött az anyaotthonba. Húszéves, de mivel alacsony, törékeny alkat, koránál fiatalabbnak tűnik. Kisfia mellett volt egy négyéves kislánya is, aki nevelőotthonban élt. Irén bemutatkozó szavai ezek voltak: „Ötéves korom óta intézetben éltem, tizennyolc évesen kitétek nyolcvanezer forinttal, és nem készítették fel az életre, ...csomagnak érzem magam, amit itt-ott letesznek”. Nem érezte, érezhette, hogy életét ő irányítja, befolyásolni tudja. Vissza akarta kapni a kislányát, akivel rendszeresen tartja a kapcsolatot. Kislánya azonban nagyon kötődik nevelőotthoni gondozónőjéhez, akik szeretik őt. Szeret a hétvégeken anyjával lenni, de Irén nehezen bír vele, nem tudja kezelni hisztis rohamait.

Irén számára azért volt fontos a csoport, mert felnőtt nők társaságában ő is felnőttként, anyaként vett részt. Érzékenyen tudta megfogalmazni mind saját, mind más nők kiszolgáltatottságát. Segítséget, visszajelzést kért a többiekől saját konfliktusainak rendezésében, mind gyermekeinek apjával, mind a hatóságokkal, intézményekkel való kapcsolatában. Nevelési gondjaiban a többiek segítettek, és nagyon jól fogadták a kislányát a hétvégi látogatásokon, ami Irénnek jól esett. Irén a GYIVI egyik anyaotthonába távozott, ahol hosszabb ideig, tartós lakhatás megszerzéséig tartózkodhat jobb körülmények között, a gyerekeivel együtt. Bár eleinte tartott attól, hogy újra a gyermekvédelem közelébe kerül, olyan emberek közé, akik ismerik az ő korábbi, konfliktusos meneküléseit, végül is megismerve majdani lakhelyét és gon-

dozónőjét, megnyugodva és reménykedve távozott. Egy évig tartó, anyaotthoni tartózkodás után Irén önálló lakáshoz jutott, ahol gyermekeit is neveli. Másokkal közösen részt vesz az anyaotthonban élt anyák csoportjának megalkotásában.

Búcsúzás – a csoport lezárása

Minden csoport életében fontos a lezárás, az együtt töltött idő értékelése, a búcsú. Egy június végi este volt az, amikor utolsó alkalommal találkozott a csoport. A csoportot rendszeresen látogatók közül többen már távoztak az otthonból, az otthon jellegéből adódóan nem lehetett igazán közösen lezárni az együttléttünket. Mégis voltak néhányan, akik számára ez az utolsó alkalom egyben az otthonból való távozást is szimbolizálta. Volt, akinek ez a távozás reményteli volt, volt akiben csak fokozta a bizonytalan jövő a feszültséget. Akik megnyugtató környezetbe távoztak, azok teljes szívvel-lélekkel tudtak részt venni a búcsúzkodásban, megköszönték egymásnak az őszinte visszajelzéseket, személyre szólóan köszönték meg azokat a szavakat, gesztusokat, amelyeket egymástól kaptak. Mivel azonban az otthonban az élet folyt tovább, ennek az alkalomnak is teret kellett nyújtania az éppen aktuális konfliktusok kimondásának, körbejárásának. Volt, aki nem jött el, vagy csak csendben vett részt a csoportban. Ők voltak azok, akik számára a jövő egyáltalán nem tűnt megnyugtatónak, és ezt egy csoportbeszélgetés nem is tudta volna elrendezni.

Értékelés helyett: összefoglaló gondolatok és megválaszolatlan kérdések

Az, hogy a csoport önkéntes alapon, minden külső kényszer nélkül és egyre hatékonyabban működött, a magas fluktuáció ellenére, önmagában is alátámasztja az ilyen beszélgetések szükségességét. De ezt megerősítették a résztvevők szóbeli visszajelzései is. Az anyaotthonban való együttélés, a közös sors spontán módon is beindította az egymást támogató kapcsolatokat, az esti beszélgetések azonban ezt felerősítették, és rendszeres lehetőséget teremtettek arra, hogy az éppen felmerülő gondokat, örömeiket, kérdéseket közösen megvitassuk. A csoport megszilárdulásával a résztvevők egyre jobban használták a csoportot saját, személyes dilemmáik végiggondolására.

A csoport hatékonyságának értékelésénél fontos figyelembe venni, hogy egy ilyen jellegű csoport működése önmagában csak nagyon minimális mérhető eredményt érhet el. A cél az lenne, hogy a csoportmunka része legyen annak a szolgáltatáscsomagnak, amelyet egy hasonló jellegű otthon nyújt a lakóinak. Minden egyes szolgáltatás csak akkor lehet eredményes, ha támaszkodhat az adott otthonban nyújtott egyéb szolgáltatásokra is. Mint látható volt, egyes nők problémái ugyan megjelentek a csoportban, megoldásukhoz azonban más, támogató szolgáltatásra, egyéni terápiára, tanácsadásra, jogi

képviselőre volt szükség. Mások számára éppen a csoporton belül kialakult jobb pozíció jelentette a fordulópontot önértékelésük megerősödésében.

Az általam látogatott anyaotthonban rendszeresekké váltak a lakógyűlések és az esti beszélgetések, de most már külső csoportvezető nélkül. A többi anyaotthonban egyre inkább felismerik a dolgozók a csoportozásban rejlő lehetőségeket. A különböző otthonokban különböző típusú közös együttlétekre van szükség. A kis létszámú otthonokban a lakógyűlés-jellegű és a személyes problémákat megbeszélő csoportok kevésbé különülnek el egymástól, mint a nagyobb házakban. Van olyan otthon, ahol speciális terápiás jellegű, személyiségfejlesztő csoportok alakulnak ki. Egyre szélesebb körben elfogadott vélemény, hogy a csoportos megbeszélések szükségesek és nagyon hatékonyak a bentlakásos intézményekben. Bár csak nagyon lassan, de kezdenek kialakulni olyan csoportok is, amelyek nem egy-egy intézményhez kötődnek. Itt például az anyaotthonból már kikerült szülők és gyermekeik találkozhatnak. Van olyan otthon is, ahol visszajáró csoport működik rendszeresen.

Fontos kérdés az anyaotthonokban (és minden más, bentlakásos intézményben) a házirend tartalma és az, hogy a szabályok kialakításában a lakók mennyire vesznek részt. Az anyaotthonok többségére jellemző például, hogy este egy meghatározott időpontra mindenkinek otthon kell lennie. Egy ilyen általános, felülről diktált szabály azonban könnyen a lakók kiskorúsításához vezet. Felelős felnőttként kell kezelnünk az átmenetileg vagy tartósan hajléktalanná vált felnőtteket is, és minél több lehetőséget kell nekik adnunk arra, hogy megszorult helyzetükben egyre inkább urai legyenek a saját életüknek. A felnőtt élet fontos része a kikapcsolódás, a társkeresés, a szórakozás. Kellenek általános szabályok, de azok csak akkor fognak jól működni, ha a lakókkal közösen alakították ki az otthon dolgozói. A már néhány éve működő anyaotthonokban tapasztalható, hogy egyre nagyobb a lakók beleszólási lehetősége a közös szabályok kialakításába. A közös döntések csoportos megbeszéléseken születnek. A csoportok tehát a legfontosabb döntéshozó fórumai a demokratikusan működő, a lakókat partnerként kezelő anyaotthonoknak.

Leírásomban nem voltak férfi szereplők (csak a riporter volt férfi a meghívott vendégek közül). Nem hiányzik-e az egészséges férfi minta (apa figura) az otthonban élő nők és gyerekek számára? Szakmai fórumokon ez gyakran felmerülő kérdés. (Ugyanakkor nem hiányoznak-e a férfiminták az óvodákból, iskolákból is?) Néhány anyaotthonban férfi dolgozók is vannak, vagy az otthon vezetője férfi. Az általam leírt esti beszélgetéseken nem volt férfi csoportvezető. Este kilenc órakor, amikor a beszélgetések elkezdődtek, sokan már hálóingben voltak, illetve akik nem vettek részt a beszélgetéseken, lefeküdni készültek. Az otthon egyes részei nem különíthetők el úgy egymástól, hogy ne lenne zavaró esetleg egy férfi jelenléte az esti órákban. És egy másik ok, ami miatt nem célszerű férfi csoportvezető egy ilyen helyzetben: bántalmazott nők esetében, akik nemrég kerültek el egy számukra fizikai fenyegetettséget jelentő kapcsolatból, a férfi szerephez kellemetlen élmények fűződnek.¹³ Életüknek ebben a szakaszában az a feladat, hogy női kiszolgáltatottságuk megszüntetésének/csökkentésének érdekében megerősödjenek.

Ezek a nők nagyon alacsony önértékeléssel, megrendült önbizalommal menekülnek az anyaotthonokba. Önbizalomhiányuk elsősorban a kapcsolataikban megélt függőségükből ered. Fontos tehát, hogy női, anyai szerepeikben megerősödjének, mégpedig egy újabb férfi segítsége nélkül. Ezért gyakori, hogy a külföldön működő, bántalmazott nők számára fenntartott védett otthonokban szinte egyáltalán nincsenek férfi dolgozók. Természetesen nem feltétlenül szükséges ez a fajta védetség a nem erőszakos kapcsolatokból menekülő, elsősorban szociális indokok miatt hajléktalan nők és gyermekeik esetében. Ezért is lenne célszerű, ha az anyaotthonok különböző profilokat alakítanának ki. Ugyanis nagyon eltérő segítségre, védelemre van szükségük a hajléktalan szülőknek, illetőleg a bántalmazott nőknek és gyermekeiknek.

Visszatérve az írás elején megfogalmazott kérdésre: miben különbözik a szociális csoportmunka a pszichoterápiás csoportoktól? Nem hiszem, hogy szükséges lenne egyértelmű megkülönböztetés. A hangsúlyok azonban mások: a szociális munkában sokkal fontosabbak a környezeti tényezők, a csoporttagok szociális helyzete, külső erőforrásai, életkörülményei. Mivel a szociális munka célja mindig az, hogy a kliens jobban tudja hasznosítani a számára elérhető környezeti erőforrásokat, a szociális munkásnak a kliens belső énérején kívül foglalkoznia kell a klientst körülvevő családi, szűkebb és tágabb szociális rendszerekkel is (amennyiben hajléktalanszállóról van szó: a lakótársakkal és a segítő munkatársakkal, valamint azokkal az intézményekkel, amelyekkel a kliens kapcsolatba kerül). A pszichoterápiás csoportokban a terápia főként arra épül, amit a csoporttagok szavakban, érzésekben, viselkedésben magukkal hoznak a csoportba. Az eltérő feladatok más csoportvezetői képességeket és más képzettséget igényelnek. Hazai viszonyok között – mivel a szociális munka mint szakma még csak néhány éves múltra tekinthet vissza – fontos a különböző szakterületek határainak megfogalmazása. Elengedhetetlen, hogy a csoportokkal szociális munkásként foglalkozó szakemberek megfogalmazzák, hogy miben különbözik a csoportozásnak ez a formája a pszichoterápiás csoportmunkától. Hosszú távon azonban még fontosabb az, hogy miként hat majd a két terület egymásra, hogyan járulhat hozzá a szociálismunkás-szemlélet a pszichoterápiás gyakorlat hatékonyabbá tételéhez és fordítva: hogyan járulhatnak hozzá a csoportpszichoterápiában képzett szakemberek ahhoz, hogy a szociális munkások gazdagabb terápiás eszköztárral végezhesenek csoportmunkát, a legkülönbözőbb területeken.

És végül: kiszolgáltatott helyzetben lévő klienscsoportról lévén szó, felmerül az a kérdés is, vajon lehet-e valamit tenni annak érdekében, hogy a kiszolgáltatottságuk alapját képező társadalmi problémák is valamilyen szinten megoldódjanak. Az utóbbi években megnyílt, felépült anyaotthonok, családi krízisotthonok dolgozóira nagy tömegű feladat hárult, sok, nagyon nehéz helyzetben lévő gyermekes család sorsát kellene megoldaniuk szinte eszköztelenül: valóságos megoldás, lakáshoz jutási lehetőség híján.

A hajléktalanság és a lakáskérdés elválaszthatatlanok egymástól. Minimális lakáshoz jutási esélyek garanciája nélkül értelmét veszíti a hajléktalannal való segítő foglalkozás, mivel ennek a munkának aligha lehet más a célja, mint a lakáshoz juttatás és az önálló életvitelre, illetve a konfliktusokkal kevésbé terhelt családi életre való felkészítés. Ha azonban a kijutás irreális,

a segítő kapcsolat is formálissá, hazuggá válhat, hiszen nincs igazi célja a segítő és kliens együttműködésének. Természetesen nem a hajléktalanellátórendszer feladata megoldani a lakáspiac hiányosságait. Feladata azonban, hogy felhívja a szakmai közvélemény és a szélesebb nyilvánosság figyelmét arra, hogy a jelenlegi differenciálatlan lakáspiac hogyan járul hozzá a hajléktalanok számának növekedéséhez. Ha ma Magyarországon egy házaspár vagy élettársi kapcsolat felbomlik, óriási mértékben megnő az egyik fél hajléktalanná válásának veszélye. Hajléktalanná válhat a férfi, aki feladja lakását gyermekei és felesége (partnere) javára, és hajléktalanná válhat az a nő is, aki gyermekeivel erőszakos társa elől menekül. A férfinak mint egyedülállóknak, a nőnek mint gyermekes szülőnek minimálisak az esélyei, hogy önálló lakáshoz jussanak, ha nincsenek tartalékaik, ha valamelyik fél nem tud elköltözni rokonhoz, barátokhoz. A gyerekeit egyedül nevelő nő képtelen a gyerekek ellátása mellett olyan jövedelmet szerezni, amelyből lakáshoz juthat vagy lakást bérelhet. Az egyedül maradt férfi képtelen újra önálló lakáshoz jutni, ha nem tudja megfizetni a mai piaci lakását.

Fontos, hogy kialakultak a hajléktalanná vált szülőket és gyermekeiket fogadó intézmények. Ezek azonban csupán átmeneti megoldások. Ez az ellátórendszer pillanatokon belül értelmét veszíti, ha nem gondolkodunk a lakáshoz jutás távlati lehetőségein is. Ha ezzel nem törődünk, akkor hajléktalanná tesszük a jelenlegi hajléktalanokon kívül azok gyermekeit is. A hajléktalan lét személyiségromboló a felnőtteknél is, de a gyerekeknél különösen. Ezért kár annak örülnünk, hogy ma már ötven fölött van az olyan intézmények száma, ahová a gyermekeket a szüleikkel együtt befogadják, miközben ezen intézmények tehetetlenek a lakóik továbbléptetése terén.

A hajléktalanellátó-rendszerben dolgozó szakembereknek tehát nemcsak az a feladata, hogy javítsák a hajléktalanszállókön végzett szakmai munka színvonalát – például különböző csoportfoglalkozások beindításával –, hanem az is, hogy aktívabban bekapcsolódjanak a lakáspolitikai alakításába a hajléktalanná vált és a veszélyeztetett helyzetben lévő családok és egyének érdekében. Az anyaotthonok és más hajléktalanszállók lakóinak bevonása ebbe az érdekvédelmi tevékenységbe újabb lehetőséget teremthet a cselekvőképesség érzésének növeléséhez, a kiszolgáltatottság csökkentéséhez és ahhoz, hogy szakmai céljainkat ne valakik nevében és valakik helyett, hanem az érintett társadalmi csoporttal együtt próbáljuk elérni.

Jegyzetek

1. A magyar fordítás nehézsége miatt érdemes végiggondolni az „empowerment” szó angol jelentését. Az angol „powerless” tehetetlent jelent, melynek ellentéte a „powerful”, magyarul: hatni tudó, hatni képes, hatalommal rendelkező, cselekvőképés. Az „empowerment” fogalma pedig azt a folyamatot jelenti, melynek révén a tehetetlen állapotból eljuthatunk a hatni tudó állapotba. A fogalom ma már széles körben elterjedt a segítő szakmákban, szakmai meghatározása és meggyökeresedése azonban Barbara Bryant Solomon nevéhez kötődik, aki a „Black Empowerment” című, 1976-ban megjelent könyvében részletesen foglalkozik az „empowerment” fogalmának elméleti tisztázásával (Solomon 1976).

2. Ez a gyakorlati munka része volt a PRO DOMO Peremhelyzetű Csoportok Módszertani

Csoportjának megbízásában végzett tevékenységemnek. Feladatom az anyaotthonok megismerése és szakmai tevékenységük koordinálása volt. A rendszeres csoportos beszélgetések révén alapos betekintést nyerhettem egy anyaotthon napi történéseibe, jellegzetes problémáiba, aminek alapján jobban meg lehet érteni az anyaotthonok helyzetét és tevékenységét általában.

3. A leírásnak ezt a módját azért tartom szükségesnek, mert így gyakorlati példán követhető a szociális csoportmunka elméleti irodalmában használt, a Toseland–Rivas szerzőpáros által leírt modell, amit az ELTE Szociálpolitika Tanszékén a „Szociális munka csoportokkal” című kurzus keretében tanítunk (Toseland 1984).

4. A külföldi szakirodalom megkülönbözteti a szociális csoportmunka, a csoportterápia és a csoportokkal való szociális munka fogalmait. E három különböző csoportmunka-módszer a célok, értékek, beavatkozási módszerek, tartalom, a vezető szerepe stb. szempontjából jelentősen különbözik egymástól. (Encyclopedia of Social Work, Vol. 2., 717–722., NASW, Silver Spring, Maryland, 1987.) A hazai gyakorlatban ezek az eltérő csoportvezetési gyakorlatok csak most alakulnak ki, a szociális csoportmunkáról még csak nagyon szórványosan jelent meg magyar nyelvű publikáció. A külföldi szakirodalomban használt megkülönböztető meghatározások segíthetnek a hazai gyakorlat elemzésében, egy az egyben azonban nem vehetőek át a hazai pszichoterápiának és szociális munkának a nyugat-európaiú eltérő társadalmi szerepe és története miatt.

5. Encyclopedia of Social Work. Vol. 2, 718–719.

6. Gyermekek- és Ifjúságvédő Intézet.

7. Mint utólag kiderült, a csecsemő még méhen belül kapott egy fertőzést, ami néhány hónapos korában felerősödött, és végül is halálát okozta. Az esti beszélgetés idején még nem volt megbízható információk arról, hogy mi is történt, a kórház még nem adta ki a zárójelentést. Az anyát (hívjuk Editnek) a lakók közül többen vádolták azzal, hogy nem gondoskodott megfelelően a csecsemőről. Nagyon sok volt a bizonytalanság és szorongás az anyában, a többi lakóban és a munkatársakban is. Mivel a csoportban még nem alakult ki a bizalom légköre, én nem éreztem elég biztonságosnak a helyzetet ahhoz, hogy közösen beszéljünk erről a kérdéstről.

8. A csoportterápiás gyakorlatban fontos szerepe van a csoporttitoknak. A csoport működésének, a bizalom kialakulásának fontos feltétele annak tisztázása, hogy a csoportban elhangzottak nem kerülhetnek csoporton kívülre. A csoportvezető feladata, hogy előre pontosan meghatározza a titoktartás szabálya alóli kivételeket. A titoktartásnak azonban lehetnek nem kedvező mellékkövetkezményei is. A szigorú titoktartás gátolhat olyan kommunikációs csatornákat, amelyek meglehetősen fontos egy-egy program, intézmény működésében. Például egy csoport erősen elszigetelődhet egy intézményen belül, vagy meg nem beszélhető feszültségeket szülhet a csoporttagok és az intézmény más munkatársai között. A titoktartás ugyanakkor védi a csoportvezetőt is, csökkentve munkájának külső kontrollját. Amennyiben a csoportvezető abban látja munkája értelmét, hogy minél jobb legyen az együttműködés a kliens és az intézmény között, fontos, hogy a kommunikációs csatornák a csoport és az intézmény között nyitottak maradjanak. A kommunikáció a munkatársak és csoport között szólhat a csoport tartalmáról is, ha a szerződés világos, értelmes, a megfelelő célt szolgálja (Shulman 1984: 182–183).

9. Rendszeres nevelési segély.

10. A nők elleni erőszak kérdéseivel foglalkozó kanadai koordinációs bizottság egyik kiadványában a következőképpen csoportosítják egy női támaszcsoport céljait:

1. érzelmi és gyakorlati segítségnyújtás biztosítása (a nők biztonságos környezetben ismerkedhessenek meg más, hasonló helyzetben lévő nőkkel; élettörténeteik megosztásával, és a bántalmazás néven nevezésével csökken elszigeteltségük, és kapcsolatuk más nőkkel megerősödik; bátorítást nyújtanak egymásnak a szükséges lépések, változások elérésében),

2. felvilágosítás (az erőszak alapját jelentő családi erőviszonyokról; a házastársi erőszak természetéről; az erőszak ciklikusságáról, az erőszak különböző formáiról, gyerekekre gyakorolt hatásáról; a szocializáció következtében kialakuló, eltérő női és férfi szerepekről; a másság tiszteltetéséről; az egészséges kapcsolatok természetéről; az elérhető szolgáltatásokról és juttatásokról, jogi lehetőségekről; a közös cselekvésben rejlő lehetőségekről),

3. egyéni és társadalmi változások elősegítése (segíteni kell a nőket abban, hogy reális

terveket készítsenek és megalapozott döntéseket hozzanak maguk és gyerekeik biztonságának növelése érdekében; fel kell ismerni és vissza kell jelezni a csoporttagok erősségeit, belső erőforrásait; segíteni kell megfelelő problémamegoldó módszerek elsajátítását; be kell vonni a nőket olyan közösségi tevékenységekbe, melyeknek célja a házastársi erőszak megszüntetése) (Community Framework Committee 1993). Ezeket a célokat bántalmazott nők csoportjaira dolgozták ki, legtöbb elemük azonban jól használható az elsősorban szociális helyzetük miatt hajléktalanná váltak esetében is.

11. Az, hogy az anyaotthonba került nők valamennyire megnyugszanak, nem jelenti azt, hogy a krízisállapotból is kijutottak. A krízisfolyamat lezajlása – a krízis természetéből következően – hónapokat is igénybe vehet. Csak a krízisállapot első szakasza, az aktív egyensúlyvesztés is eltart 4–6 hétig (Golan 1987).

12. Természetesen vannak nők, akik visszaköltöznek az eredeti lakásukba. Van, amikor azért, mert reménytelennek látják, hogy egyedül lakáshoz jussanak, és inkább vállalják akár az erőszakos házastárral való együttélést, és van, amikor azért, mert bíznak a kapcsolat megjavulásában, vagy mert egyszerűen nem tudnak beilleszkedni az anyaotthon világába.

13. A feleségüket, élettársukat bántalmazó férfiak számára is szükség van valamilyen szakmai segítségre. A családi erőszak jelenségére csak átmeneti, részleges megoldás az anyaotthonba való menekülés vagy a gyerekek fizikai védelme a bántalmazó szülővel szemben. Nem megoldás önmagában az sem, ha az elkövetőt csak büntetőjogilag vonjuk felelősségre, bár erre feltétlenül szükség van. Alternatív támogató programokra van szükség, amelyek segítenek az agresszív viselkedés megváltoztatásában. Ilyen programok Nyugat-Európában már évek óta léteznek, erőszakos férfiak és gyermekeiket bántalmazó szülők részére.

Irodalom

- Breton, M. (1988): The Need for Mutual-Aid Groups in a Drop-In for Homeless Women. In: *Social Work with Groups*, Vol. 11 (4): 47–63.
- Community Framework Committee (1993): *Framework for Services for Abused Women*. Canada, Carleton.
- Golan, N. (1987): Crisis Intervention. In: *Encyclopedia of Social Work*, NASW, Vol. 1: 360–369.
- Hartman, S. (1983): A Self-Help Group for Women in Abusive Relationships In: *Social Work with Groups*, 5: (3/4): 133–146.
- Shulman, L. (1984): Group Formation. In: *Skills of Helping Individuals and Groups*. 182–183.
- Solomon, B. B. (1976): *Black Empowerment, Social Work in Oppressed Communities*, New York: Columbia University Press.
- Stoner, M. R. (1983): The Plight of Homeless Women. In: *Social Science Review*: 551–581.
- Toseland, R.–R. F. Rivas (1984): *An Introduction to Group Work Practice*, New York: Macmillan Publ. Co.

Gáthy Vera–Széman Zsuzsa

A gondoskodó önkormányzat – visszaszorulóban*

II.

A vizsgált önkormányzat London egyik nevezetes kerületében, Greenwichben tevékenykedik. A kerületben mintegy 220 ezren élnek, a lakosság 87 százaléka fehér, a többi igen változatos etnikai összetételű. A kerületi népesség 21 százaléka 60 év fölötti, és több mint 1 százalék 80 évesnél idősebb. A családok 6,7 százaléka egyszülős, a munkanélküliség a kerület egészében átlagosan 15 százalék körüli, egyes részeken a férfiak körében eléri a 20 százalékot. E magas arány oka az, hogy a lakosság a korábbi évtizedekben nagyrészt a londoni kikötőben, a közeli dokkokban vállalt munkát, ám a tengeri áruszállítás radikális csökkentésével London gyakorlatilag ma már egyáltalán nem számottevő kikötő, a dokkokat felszámolták, a területen modern üzleti negyedek és lakótelepeket igyekeznek kifejleszteni. Ez azonban nem enyhít a greenwichi munkanélküliségen és az azzal járó szociális gondokon.

A két kutató 1994. március 22-én készített interjút a szociális osztály munkatársaival. Az itt közölt részletek a szociális osztály tevékenységét, gyakorlatát, annak változásait mutatják be. Legközelebbi számunkban a szociális osztály és a nem állami, nem profitorientált, ún. jótékonyági szervezetek kapcsolatát mutatjuk be.

Sue Sumner, osztályvezető: ...a szociális ellátásban napjainkban akkora változások vannak folyamatban, hogy azok a mi számunkra is alapvető kulturális átalakulást jelentenek.

Széman: Ehhez némileg a múlt áttekintésére van szükség.

Sumner: Ha visszatekintünk száz évvel ezelőtre, akkor azt látjuk, hogy Angliában igen sok apró magánszerveződés volt, otthonok az elmebetegek

* Lapunk 4. számában elkezdtük egy Angliában készült interjúsorozat érdekesebb részleteinek közlését. Az interjúkat – mint akkor jeleztük – az MTA Társadalmi Konfliktuskutató Központ Welfare Mix munkacsoportjának két tagja az angliai Kingston University Európai Központjával közös kutatási program keretében készítette. A programot a British Council támogatta. Az összehasonlító kutatások fő területe a jóléti állam visszahúzóadásának vizsgálata volt, elsősorban a szociális ellátás terén. A mostani interjúrészlet bemutatja, hogy miképpen dolgozik és gondolkodik egy hagyományosan baloldali – ezért hosszú évek óta ellenzéki – önkormányzat az állam szociális feladatairól, és hogyan kényszerül alkalmazni az új előírásokat, egyebek között a „kiszerveződés” törvénnyel kikényszerített gyakorlatának bevezetését.

számára, dologházak, egyéb menhelyek. Az ottani állapotok miatt egyre nőtt az aggodalom, míg a múlt század végén az állam belekezdett a hatalmas kórházak építésébe (hogy magára vállalja a rászoruló gondozását – a Szerk.). Valójában a közösségen belüli gondozás és ellátás fogalma alig három évtizedes múltra tekint vissza, amikor ezekben a hatalmas intézményekben egymást követték a botrányok. Az ötvenes évek végén az elmekeórházakban három-négyezer ember is élt, megdöbbentő körülmények között. Akkor fogalmazódott meg az igény, hogy ezeket a létesítményeket be kell csukni, és a gondozottakat vissza kell helyezni eredeti környezetükbe. A gondolat persze nem volt új, mégis az önkormányzatok feladatainak körét kellett megváltoztatni ahhoz, hogy a közösségi ellátás kialakuljon. Greenwichben a munkáspárti önkormányzat nagy múltra tekint vissza, és a szociális szolgáltatások széles körét jó színvonalon alakította ki. Most azonban a konzervatív kormány azt mondja, hogy ez így nincs rendjén, legyen verseny, amivel le lehet szorítani az árakat. Szerintük az önkormányzat most „teremtse meg a feltételeket”...

Széman: Ez mit jelent?

Sumner: Ahelyett, hogy Greenwich önkormányzata közvetlenül nyújtaná a szolgáltatásokat, hiszen minden bentlakásos otthon mi tartottunk fenn, most más szervezeteket bátorítsunk e feladatok ellátására.

Széman: A pénzügyi korlátozások miatt?

Sumner: Nem. Politikai érvük az, hogy így jobb minőséget lehet elérni, nagyobb választék elérését lehet ösztönözni, elvégre nem szükségszerű, hogy az önkormányzat gondoskodjon az emberekről, fordulhatnak egy sor más szolgáltatóhoz is, amennyiben az hatékony, s a pénzért nagyobb értéket ad.

Nincs választási lehetőségünk, és sok önkormányzat automatikusan átadja az otthonait az úgynevezett „független szektornak”, amely, mint mondtam, magában foglalja a magánszektor és a voluntáris szektort is.

Gáthy: Ez valamiféle privatizációt jelent?

Sumner: Nem kötelezően. A vonatkozó törvény e tekintetben felettlőbb homályos. Pillanatnyilag arra bízhatnak minket, hogy legyünk támogató hatóság, hogy fejlesszük ki a szociális ellátás „vegyesgazdaságát”. Egyelőre azonban a szociális ellátásban nem írunk ki versenytárgyalást, mint ahogy a szemétszállítás, az utcák takarítása és effélék terén megtettük. Azonban valóban beszélhetünk privatizációs törekvésről még akkor is, ha az önkormányzat pillanatnyilag még dönthet úgy, hogy a szolgáltatások zömét továbbra is biztosítja.

Gáthy: Tehát nem kötelező átadni a bentlakásos otthonokat a magánszektornak, de ha akarják, eladhatják.

Sumner: Igen. A közelmúltban eladtunk két idősek otthonát, két nagyméretű objektumot egy nem profitorientált szervezetnek. Greenwichben a választott képviselők politikailag igen nehezen adnának el ilyesmit nyereségérdekeltségű magánvállalkozónak. Csakhogy az a helyzet, hogy 1993 áprilisa óta van érvényben az új közösségi ellátási törvény. Ennek értelmében kapjuk az ún. „új pénzt”, és ennek bizony a 85 százalékát a „független szektorban” kell elköltenünk. Ez pedig komoly nehézséget jelent. Természetes, hogy ragaszkodunk a saját szolgáltatásainkhoz. De meg kell magyaráznom, hogy az

„új pénz” honnan is származik. A negyvenes évek végén születtek a főbb jóléti törvények és a társadalombiztosítási befizetések alapján az idős emberek például az önkormányzatoktól függetlenül dönthettek úgy, hogy bevonulnak egy idősek otthonába, amit a magánszektor tartott fenn, de költségeiket az állam fedezte. A társadalombiztosítás pénze fölött a központi kormányzat diszponált, és ennek a forrásnak semmi köze sem volt az önkormányzatok költségvetéséhez. Ezek az idős emberek rendelkeztek nyugdíjjal, biztosítással, mozgékonyak, koruknak megfelelően egészségesek és anyagilag is függetlenek voltak. Az önkormányzatok által fenntartott otthonokba azonban azok kerültek, akik zavarodottak voltak, inkontinencia problémájuk volt, és sok gondozást igényeltek. Őket a magánszektor nem vette föl. A központi költségvetés pedig milliárdokat költött a magánszektor által fenntartott otthonok szolgáltatásainak megfizetésére. És ez az a pénz, amit a kormány most átírnyít és többé nem fizet közvetlenül a bentlakásos intézményeknek, hanem az önkormányzatok kapják meg, legalábbis három évig. Greenwich például a jövő évben (1995-ben – Szerk.) várhatóan mintegy hatmillió fontot fog kapni, és ez iszonyatosan sok pénz. Meg kell terveznünk, hogy hogyan költjük el, hogy új szolgáltatásokat fejlesszünk ki, különösen pedig az otthoni gondozást akarjuk kiépíteni.

Széman: Innováció?

Sumner: Bizony, különösen olyan új szolgáltatásokat akarunk kifejleszteni, amelyek révén az embereket megtartjuk a saját otthonukban, és nem lökjük be őket egy szociális otthonba.

Széman: Riasztó rendszereket, lakótárs befogadását...

Sumner: Huszonnégy órás személyes gondozást, éjszakai őrzést... igazi intenzív otthoni segítségnyújtást... ám ennek kiépítése időt vesz igénybe.

Széman: Ha ezt az új forrást is figyelembe vesszük, akkor az előző évekhez viszonyítva mi a helyzet?

Sumner: Nézze, az önkormányzatot három forrásból finanszírozzuk. Az egyik a kormány által juttatott keret, ami a Thatcher-korszakban egyre csak csökkent, a második az, amit ma önkormányzati adónak nevezünk... amikor az önkormányzat saját jövedelemre tesz szert. És a harmadik az üzleti tevékenységre kivetett helyi adó, az iparűzők fizetik.

Széman: És milyenek az arányok?

David Riley, a Stratégiai Szolgáltató és Irányító Osztály vezetője: Az önkormányzati adó a teljes bevételnek mintegy 15 százaléka.

Széman: De a nagyobbik rész a kormánytól származik.

Sumner: Igen, és az önkormányzat maga dönthet arról, hogy az összes pénzt hogyan használja fel, ám a központi kormány nyilvánvalóan keményen ellenőrzi.

Széman: És mennyi a szociális ellátásra fordított teljes éves költségvetés?

Sumner: Mintegy 42 milliárd font.

Széman: És mennyi az „új pénz”?

Sumner: Az új pénz hatmillió font körül lehet. Ám most az a feladatunk, hogy mindenkiről készítsünk környezettanulmányt, aki csak gondozásra szorul, és ez az, amit a törvény különösen hangsúlyoz. A szükségletek felmérését két szinten végezzük, egy kezdeti fokon, amikor voltaképpen azt a problémát

tekintjük át, hogy vajon van-e gyors és egyszerű megoldás, ám az esetek többségében igen alapos és részletes környezettanulmányra van szükség. Mi még mindig rendelkezünk a házi segítségnyújtó szolgáltatásainkkal, de megszervezhetjük a magánszolgáltatók vagy a voluntáris szektor köréből, mert egyelőre még nem tilos igénybe vennünk a saját szolgáltatásunkat.

Széman: De azt mondta, hogy az újonnan juttatott pénz 85 százalékat már az önkormányzattól független szolgáltatóknál kell elkölteniük...

Sumner: Pontosan. Végére is kényszer ugyan nincs, csak ha a pénzügyi év végéig nem költöttük el a szóban forgó pénz 85 százalékat a független szektorban, akkor alapvetően veszíthetünk, hiszen esetleg a következő évben már nem kapunk ugyanannyit, és ez a kényszernek igencsak kifinomult módja.

Gáthy: És mi történik a saját szolgáltató hálózatokkal? Felszámolják, vagy átadják a független szektornak, amelynek szolgáltatásait azután igénybe veszik? És mi történik az alkalmazottaikkal, a saját hálózatuk munkatársaival?

Sumner: A közelmúltban átadott, két idősek otthona esetében a munkatársak egy részét is átvették, egy másik rész meg velünk maradt. Egyébként ami az otthoni gondozást illeti, nem hinném, hogy minden munkatársunktól meg akarnánk szabadulni. Szerintem Greenwich azzal próbálkozik, és más önkormányzatok is ezt teszik, hogy a szolgáltatásoknak egy bizonyos körét fenntartja, és ezzel biztosítja, hogy a független szektor szolgáltatóit képes legyen kielégíteni. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy vajon mennyire stabilak az apró magánszervezetek? Az üzleti életben mindig bizonytalan, hogy vajon ugyanazok mindig jelen vannak-e. És mi módon építsünk ki egy ellátó rendszert, amely teljes egészében egy sor apró vállalkozáson nyugszik? Greenwichnek tehát az elkövetkezendő években azt kell eldöntenie – és ez nyilvánvalóan politikai kérdés –, hogy a saját erőforrásaiból mekkora szolgáltatást kíván nyújtani. A konzervatív politikát folytató önkormányzatok nyilván másképpen fognak dönteni... Westminster (kerület) versenytárgyalások útján minden szolgáltatását átadja, és nyilvánvaló, hogy nem kíván szolgáltató lenni. Greenwich azonban nem ezt az utat járja, és minden önkormányzat maga dönti el, hogy mit is akar.

Széman: Ez majd regionális különbségeket eredményez.

Sumner: Bizony, ez így van.

Széman: És nem tartanak attól, hogy míg a múltban volt egy jól működő önkormányzati rendszerük, most sokkal több egységgel kell számolni?

Sumner: Greenwichben igen kevés a független szektorbeli szolgáltató a házigondozásban vagy a bentlakásos intézmények területén. De vannak az országnak olyan részei, ahol százával működnek apró bentlakásos otthonok, és bizony attól tartunk, hogy ez valóságos aknamező – mert kérdéses, hogy milyen színvonalat lehet bennük fenntartani. Ez azt is jelenti, hogy nagy bürokráciára van szükség. A nagy szervezetekben pedig igen nehéz változást elérni. A független szektor azt is jelenti, hogy a dolgok rugalmasabbak lesznek, gyorsabb lehet a változás, ám szükségessé válik az ellenőrök valóságos hadserege. Holott egyelőre talán fél tucat ellenőrünk van.

Széman: Szóval a bürokrácia fog növekedni?

Sumner: Ezt nehéz megmondani. Változni fog. Megváltozik a funkció. Korábban mi szerveztük meg, irányítottuk, nyújtottuk, ellenőriztük és felügyeltük is az egészet. Most mások fogják elvégezni a szolgáltatásokat, mi meg felügyelünk és ellenőrünk. Ez az emberek számára előnyt jelent, hiszen nagyobb lesz a választék, lehetőség nyílik a jobb minőségű szolgáltatások biztosítására.

Széman: Csak éppen nem lesz többé semmi közvetlen kapcsolatuk az ügyfelekkel.

Riley: De lesz. Pillanatnyilag háromféle funkciónk van: a felmérés funkciója, amikor segítünk azonosítani az ügyfél szükségleteit, a második, hogy segítünk megvásárolni a szolgáltatásokat vagy tőlünk, vagy a független szektortól. Végül következik az ellenőrzés funkciója. Ha érvényesül a kormány akarata, akkor a szolgáltatási funkció el fog tűnni, és megmarad a másik kettő, illetve az ellenőrzés növekedni fog. A felmérés funkciója pedig megtartja az ügyfelek iránti empátiát. Gondozást kezelő munkacsoportokat állítottunk fel. Ezek a csoportok végzik a felmérést, majd biztosítják a szükséges szolgáltatásokat. Ennek kapcsán növekszik a vásárlói, megbízói szerepünk.

Széman: És milyennek látja ezt az új politikát az önkormányzat szempontjából?

Sumner: Igazi képet csak mintegy öt év múlva kaphatunk. Az azonban valószínű, hogy a voluntáris szektor új dolgokat valósíthat meg, a független szektor rugalmasabban képes új pénzforrásokra szert tenni. Nekünk kevés tőkénk maradt. A kormány igen szigorúan ellenőrzi, hogy a tőkét mire fordítjuk.

Riley: Kölcsönt közösségi létesítmények építéséhez vehetünk csak igénybe, és a kölcsönfelvételt a központi kormány ellenőrzi. Nyilvánvalóan nem fogja megengedni, hogy új központok építésére vegyünk föl kölcsönöket. A független szervezetek viszont új létesítmények építéséhez felvehetnek bankkölcsönt...

Sumner: Hozzájuthatunk az Európai Közösség pénzéhez is.

Széman: Ezt hogy érti?

Riley: Bonyolult. A nem kormányzati szervezetek folyamodhatnak ezért a pénzért, de gyakran csak akkor, ha egy önkormányzattal állnak együttműködésben. Fordítva is igaz: valamely önkormányzat csak akkor kaphat ebből a pénzből, ha valamely nem állami szervezet a partnere. Ilyen esetekben új projektekhez kérhetünk pénzt az Európa Bizottságtól.

Sumner: A voluntáris szervezetek bevonásának a pénzen túl van más értelme is. A nagy bürokratikus szervezetekben, mint amilyenek az önkormányzatok is, a legtöbben úgy gondolkodunk, hogy mi profik vagyunk és mindent tudunk, mégpedig helyesen. A voluntáris szektor ebben az országban nagy múltra tekint vissza, és nagyon is igazodott a felhasználó követelményeihez. Ők azok, akik valójában pontosan tudják, mire is van szükség. És képesek a rendszert tájékoztatni arról, hogy a gondozott szempontjából hogy néz ki az ellátás. Ők sokkal rugalmasabbak, új és igen pozitív gondolatokat hordoznak. Szerintem tehát nem csak pénzről van szó. Új dimenziókra és jobb minőségű, rugalmasabb szolgáltatásra van szükség.

Gáthy: Ami azonban nem szükségképpen olcsóbb.

Sumner: Nem. Pedig a kormány nyilvánvalóan úgy tartja, hogy a független szektor olcsóbb ellátást képes biztosítani. Bizony, az önkormányzatoknak meg kell tanulniuk pontosan kiszámolni a költségeket, és mindezt egy ilyen összetett bürokráciában, mint a miénk, oly sokféle osztállyal, elvégre Greenwich önkormányzata nyilvánvalóan a kerület legnagyobb szervezete és a legnagyobb egyedi munkáltató, hiszen egyedül a szociális ellátás területén két és fél ezer embert alkalmaz. Márpedig az elmúlt tíz évben rászorítottak minket, mint minden önkormányzatot, hogy nagyon is figyeljünk a takarékos gazdálkodásra, és ennek érdekében bizonyos alapvető változtatásokat kellett végrehajtanunk. Ez pedig már régen esedékes volt. Nálunk az önkormányzatok rendkívül nagyhatalmú szervezetek voltak, és mintha már némileg slendriánná is váltak volna.

Széman: És a kormány ugyanannyi pénzt ad, mint korábban? Nem? Akkor végül is az innováció szép jelszava mögött arról van szó, hogy csökkenti a forrásokat?

Sumner: Ez a mechanizmus alapja. A dolgokat felöltöztetjük olyan fogalmakkal, mint hatékonyság, eredményesség, gazdaságosság, értéket a pénzért, és igen, végtére is mindez annyit tesz, hogy kevesebb pénzért többet kell kapnunk... és ezt a jobb minőség fogalmával igyekszünk alátámasztani.

Széman: Végül is mi történik a pénzzel, az ügyfelekkel?

Sumner: Greenwichben az önkormányzat élén már igen hosszú ideje munkaspárti vezetés áll, amely önmagát a legjelentősebb szolgáltatónak tekinti, és valójában azt tartja, hogy pontosan ez a szerepe. Ezért azután Greenwichben a szolgáltatások igencsak jó szintet értek el.

Széman: Miféle szolgáltatások ezek?

Sumner: Bentlakásos, napközi, a voluntáris szektor jó színvonalú támogatása, az önkéntesek széles köre, a felhasználók nagyarányú részvétele. Ebéd-házhozszállítás, különleges napközök felnőttek számára, a gyermek-ellátás széles köre... ám mi vagyunk az egyik első önkormányzat, amelyet a kormány csapása sújtott még nyolc-tíz évvel ezelőtt. Kikötötték, hogy csak meghatározott összeget költhetünk. Greenwich mégis nagy bölcsen úgy döntött, hogy annyit költ, amennyit akar. Ezzel azután el is adósodtunk. És Greenwich egyre mélyebbre süllyedt az adósság tengerében, mert többet költött, mint amennyije volt.

Széman: Politikai okokból?

Sumner: Igen. Mellesleg az önkormányzat pontosan ez: a helyi politikások legyenek képesek arra, hogy önálló döntéseket hozzanak. Ám az utóbbi néhány évben rákényszerültek, hogy a költségvetést jelentősen csökkentsék, és ezért szolgáltatásokat szüntettünk be, bentlakásos otthonokat, napköziket zártunk be, hogy megfeleljünk a kormány korlátozó intézkedéseinek. Így azután az elmúlt öt esztendőben egyre csak csökkentjük a szolgáltatásokat. Pedig valamennyien tudjuk, hogy a szükségletek nem csökkennek, hanem növekednek, hiszen az emberek tovább élnek. Régen a szellemileg fogyatékosok nem éltek soká, ma megélik a nyolcvanas éveiket is. Olyan időszakban keletkeznek hatalmas, rendkívüli igények, amikor nincsenek rendkívüli szolgáltatások, és nincs ezekhez pénz. Ezért ki kell alakítanunk a segítségre legjobban rászorulóknak elsőbbségét. Korlátoznunk kell a szolgáltatásokat, ezért

igen világosan meg kell fogalmaznunk, hogy mit értünk a legnagyobb rá-
szorultságon. Szerencsére nekünk jó munkakapcsolatunk van a voluntáris
szektorral. Ám ha elfogadnánk egy olyan helyzetet, amelyben a szolgáltató-
sokat csakis a független és a magánszektor nyújtja, mi meg csak felügyelünk,
ellenőrözünk, akkor lennének fenntartásaim. Aggódnék, ha visszatérnénk oda,
ahonnan a tizennyolcadik század végén elindultunk – tudja, amikor a ma-
gánkézben lévő tébolydák viszonyai keltettek országos felháborodást.

A Liget februári számából

Nagy Boldizsár: Lehet-e morális a migrációs politika?

*Kertész Péter: Egy vendégpolgár zsidó beszélget
egy hungarista indiánnal*

Lányi András: Szenvedéstörténet

Kelényi Béla, Géher István, Lackfi János versei

Poszler György: Találkozások

Balassa Péter: Kapreál

*Gyáni Gábor, Beliczay Erzsébet, Bujtor László,
Nagy Attila Kristóf írásai*

Levendel Júlia jegyzete

TANULMÁNYOK

- Castel, Robert: A bérmunka társadalma (I) 96/3
Castel, Robert: A bérmunka társadalma (II) 96/5
Castel, Robert: A tulajdon társadalmosítása (II) 96/1
Csaba Iván: Az alkalmazott közgazdaságtanon innen és túl 96/4
Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja (II) 96/1
Ferge Zsuzsa: A magyar segélyezési rendszer reformja (III) 96/2
Juhász Gábor: Az alkotmányeszmé mostohagyermeké: néhány gondolat a szociális biztonsághoz való jog természetéről és szabályozásáról 96/3
Kelen András: Purgatórium vagy regula – A Bokros-csomag és a reformpolitika 96/2
Kochanowicz, Jacek: Új szolidaritás? – Piaci változás és társadalmi kohézió, történelmi nézőpontból 96/5
Semjén András: Gondolatok a közgazdaságtanról és a valóságról (korreferátum Csaba Iván cikkéhez) 96/4
Wallerstein, Immanuel: A társadalomtudomány és a mai társadalom – a racionalitás eltűnő garanciái 96/6

MAGYAR VALÓSÁG

- Andorka Rudolf–Spéder Zsolt: A szegénység Magyarországon 1992–1995 96/4
Diósi Pál: A töltésen innen, a városon túl 96/5
Egyed Mária: Cigányok az igazságszolgáltatásban 96/5
Ferge Zsuzsa: A generációk közti és a társadalmi szolidaritásról 96/4
Gábor László–Győri Péter: A köldökzsinór 96/4
Kertesi Gábor: Megaláztatottak és megszorítottak 96/3
Krémer Balázs: Az NGO kultuszáról 96/2

JOGI KÉRDÉSEK

- Bóta Károly: Reprodukciós jogainkról 96/2
Kardos Gábor: A szociális jogok jogi kikényszerítésének lehetőségei 96/6
Quesada, Luis Jimena–Szilágyi István: Szociális jogok Európában: az Európai Szociális Charta 96/2

A SZOCIÁLPOLITIKA TÖRTÉNETÉBŐL

Gross Jolán: Fejezetek a koldulás jogi szabályozásának történetéből 96/5

SZOCIÁLIS KÉPZÉS

Rácz József–Kastaly Ildikó: Az addiktológiai konzultáció és konzultánsképzés 96/5

A SZOCIÁLIS MUNKA MODELLEI

Győri Péter: Egy szakma születése – gyorsfényképek magunkról 96/6

Horváth Ágota–Lévai Katalin: Szociális munkások (I) 96/4

Horváth Ágota–Lévai Katalin: Szociális munkások (II) 96/6

Kádár Sára: Az állami gondoskodásról 96/6

Kozma Judit: Szürke minden teória 96/2

Varsányi Erika: Önreflexió, személyesség és racionalitás a segítség gyakorlatában 96/2

ÖNKORMÁNYZATI SZOCIÁLPOLITIKA

Széman Zsuzsa: Az önkormányzatok és a civil szervezetek feladatvállalása a vegyes „jóléti modellben”, 1995 végén 96/4

ÖNKORMÁNYZATI INNOVÁCIÓK A SZOCIÁLPOLITIKÁBAN

Andor Mihály: Egy fővárosi kerületi önkormányzat reflektív viszonya szociális problémáihoz és saját gyakorlatához 96/1

Csoba Judit: Stratégiai tervezés vagy válságmenedzselés (Egy kísérleti foglalkoztatói projekt Debrecenben) 96/1

Gyulavári Tamás: Óvoda a határon 96/1

Lévai Katalin: Az önkormányzatok és a nonprofit szektor közötti együttműködésről 96/1

Straussman Jeffrey D.–Fábián Katalin: A szociális segély ügyintézésének dilemmái, helyi szinten 96/1

INTERJÚ

Gáthy Vera–Széman Zsuzsa: Törvények és szervezetek 96/4

DOKUMENTUM

Gábos András: A magyar jóléti rendszer jogi szabályozásának változása 1990–1995 között 96/3

RECENZÍÓ

Ágostonné Alpár Vera: Otthon ... a hajléktalanszállón? 96/4

Kósa Eszter: Valóságos rémregény 96/3

HÍREK, INFORMÁCIÓK

Ferge Zsuzsa: Küzdelem a szegénység ellen 96/6

E számunk szerzői

Bagó József – szociológus
Munkaügyi Minisztérium

Gáthy Vera – szociológus
MTA Konfliktuskutató Intézet

Laki László – szociológus
MTA Politikatudományi Intézet

Szabó András – szociális munkás

Széman Zsuzsa – szociológus
MTA Konfliktuskutató Intézet

Szilvási Léna – szociológus
ELTE Szociálpolitikai Tanszék

Georg Vobruba – szociológus
University of Leipzig
